Tradicinė Žemaičių architektūra

Pagalbinė priemonė projektuojant Žemaitijos nacionaliniame parke

Žemaitijos nacionalinis parkas yra saugoma teritorija, įsteigta Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo 1991 m. balandžio 23 d. nutarimu Nr. I-1244 "Dėl Dzūkijos, Kuršių Nerijos, Žemaitijos nacionalinių parkų, Trakų istorinio nacionalinio parko ir Viešvilės valstybinio rezervato" (Žin., 1991, Nr.13-332), siekiant išsaugoti nacionalinės svarbos kraštovaizdžio kompleksus bei kultūrinį paveldą, reprezentuojančius Žemaitijos etnokultūrinės srities gamtos ir kultūros savitumus, užtikrinti subalansuotą gamtos išteklių naudojimą ir atkūrimą, sudaryti sąlygas pažintiniam turizmui, moksliniams tyrimams ir aplinkos būkles stebėjimams.

Parko uždaviniai:

- išsaugoti didžiausią Žemaitijoje ežeringą ir miškingą gamtos kompleksą,
- išsaugoti esamas ir atkurti sunaikintas kultūros vertybes,
- organizuoti gamtos, kultūros paveldo tyrimus, kaupti informaciją,
- puoselėti Žemaitijos kultūros tradicijas, propaguoti aplinkosaugos idėjas ir žinias, tradicines ūkininkavimo formas ir būdus, plėtoti rekreacinę veiklą, pirmiausia - pažintinį turizmą.

ŽNP teritorija, išskyrus rekreacinės bei kitas (gyvenamosios) paskirties prioriteto funkcines zonas, yra patvirtintos Paukščių ir Buveinių apsaugai svarbia (NATURA 2000) teritorija.

Parkas skaičiais:

Bendras plotas – 21 720 ha: miškai – 9 683 ha (44,6%), vandens telkiniai – 1 857 ha (8,5%), pelkės – 963 ha (4,4%), natūralios pievos ir ganyklos – 1 614 ha (7,4%), žemės ūkio naudmenos – 6 794 ha (31,3%), gyvenvietės – 360 ha (1,7%), kita – 449 ha (2,1%).

Bendras gyventojų skaičius – 3 500, 2 miesteliai ir 53 kaimai.

Žemaitijos nacionalinio parko funkcinis zonavimas

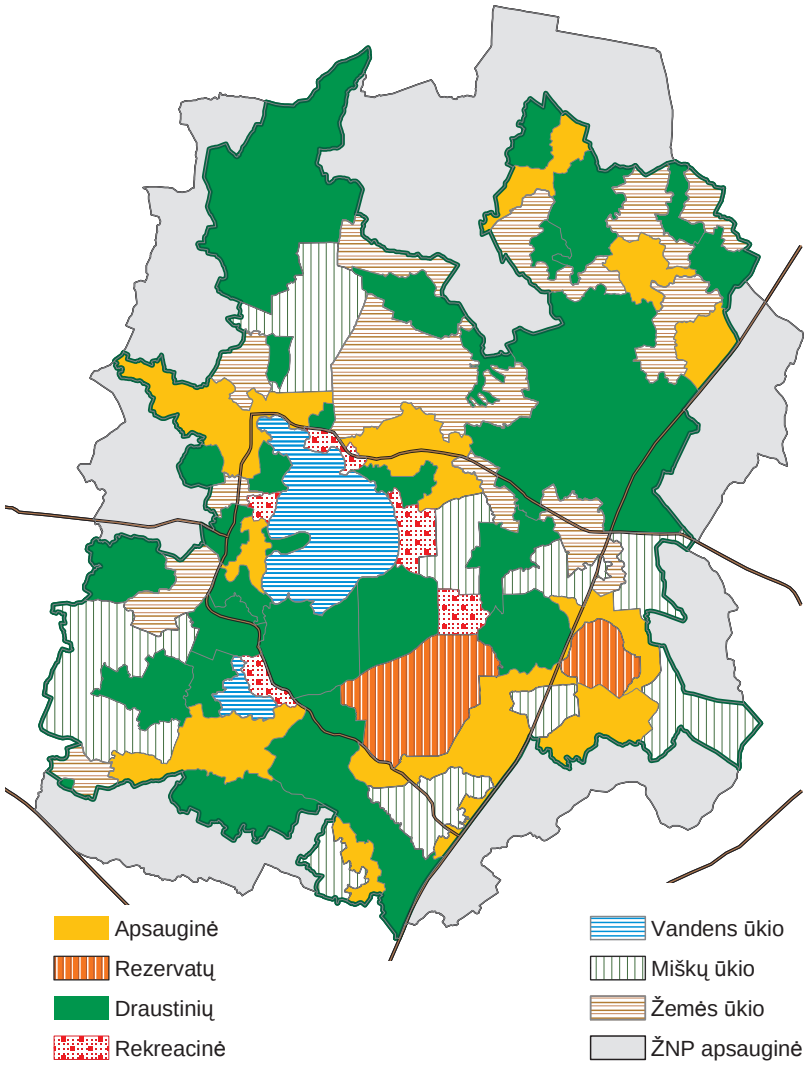

Teritorijai planingai tvarkyti ir nustatyti tam tikrų vietovių funkcinį prioritetą, tvarkymo reglamentus ir kryptis, Parko teritorija padalinta į funkcines zonas. Tai numatyta Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schemoje (patvirtinta 1997 m. balandžio 28 d. LR Vyriausybės nutarimu Nr.45 "Dėl Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schemos".

Buvo išskirtos šios teritorijų funkcijos: konservacinė (K), apsauginė (A), rekreacinė (R), gyvenamoji (G), miškų ūkio (M), žemės ūkio (Ž), vandenų ūkio (V), komunikacinė (T) ir kitos: konservacinė – 10 460 ha (48,1%), apsauginė – 3 140 ha (14,5%), rekreacinė – 520 ha (2,3%), ūkinė – 7 600 ha (35,1%).

Skirtingose funkcinėse zonose, numatomi ir skirtingi kraštovaizdžio tvarkymo (keitimo) ir statybų (rekonstrukcijų), užstatymo, architektūriniai reikalavimai (reglamentai).

Papildoma informacija:
www.zemaitijosnp.lt

Tradicinė Žemaičių architektūra

Pagalbinė priemonė projektuojant Žemaitijos nacionaliniame parke

Leidinį parengė pagal **Pauliaus Galaunės**, **Jurgio Gimbuto**, knygas, **Martyno ir Marijos Purvinų** bei **Česlovo Kudabos** straipsnius

Giedršius Norvaišas ir **Algimantas Mockus.**

Maketavo **Nijolė Norvaišienė**

Nepažymėtos nuotraukos – iš ŽNPD archyvo

Leidykla „Lututė“,
V. Putvinskio g. 34-1,
LT-3000 Kaunas

Tel. (8 37) 22372,
el. paštas lutute@takas.lt

Spausdino

Tiražas 1000 egz.

pratarmė

Vienas iš Žemaitijos nacionalinio parko steigimo tikslų – puoselėti Žemaitijos regiono kultūros tradicijas, amatus, verslus, propaguoti materialinės ir dvasinės kultūros palikimą.

Ryškiausiai bendruomenės kultūrą atspindi architektūra, kurios savitumas priklauso ne tik nuo nacionalinio parko direkcijos pastangų, bet ir nuo gyventojų požiūrio į ją.

Šis leidinys skirtas projektuojantiems, statantiems, rekonstruojantiems ir tvarkantiems sodybas Žemaitijos nacionaliniame parke.

Čia sudėta papildanti Žemaitijos nacionalinio parko reglamentą medžiaga, kuri padės suprasti pagrindinius Žemaičių architektūros principus, išlaikant kalvotosios Žemaitijos šimtmečiais sukauptą savitumą.

Tikimės, kad tai padės ir kitiems žemaičiams, norintiems išlaikyti savo išskirtinumą ne tik savo kalba...

turinys

Kodėl tradicinė žemaitiška architektūra? 5

Etnografiniai ypatumai 7

Tradiciniai kaimai Kalvotojoje Žemaitijoje 8

Tradicinės kaimo sodybos Žemaitijoje 9

Gyvenamasis namas 12

durys 22

langai 32

stogų skydų apačia 37

tvorelės 38

vėjalentės ir karnizai 39

geometrinis ornamentas 42

sienų apmušalai, kertės 43

lėkiai 45

durų vyriai 50

durų apyraktės ir rankenos 51

kolonų sparneliai ir arkutės tarp kolonų 52

gonkelės, veranda 53

Ūkiniai pastatai 54

klėtis (svirnas) 54

sienų kertės 59

sijų ir gegnių galai 60

durys 62

vėjalentės ir karnizai, stogų skydų apačia 68

tvorelės 69

kolonėlės, kolonėlių spyriai 70

prieklėtis (priesvirnis) 72

lėkiai 73

pirtis 74

jauja (kluonas, daržinė, klojimas) 75

tvartas (kūtė) 76

tvartas, rūsys, žardinė 78

durys 79

Mažoji architektūra 80

koplytelės, kryžiai 80

tvoros 82

vartai 84

stoginės 85

puošyba 86

Želdiniai 87

Kriterijai šiandienai 88

Projektų derinimo eiliškumas 92

Architektūriniai sprendiniai, pasiūlymai Žemaitijos nacionaliniame parke 94

Kiemo įrenginiai, mažoji architektūra 102

Kodėl tradicinė žemaitiška architektūra?

Šiuolaikiniam žmogui dažnai kyla klausimai: kodėl tradicinė, kodėl etninė architektūra? Kodėl ją reikia saugoti? „Tradicija – tai kokybės standartas, tai yra visa tai, kas geriausia per ilgus šimtmečius sukurta, atrinkta, išbandyta, patikrinta ir pritaikyta konkrečioje gyvenamoje aplinkoje. Tai ilgamečio stebėjimo ir veiklos rezultatas. Etninė kultūra yra tarsi medžio kamienas, jungiantis mus su šaknimis – tautos praeitimi, istorija ir kartų patirtimi. Atsisakę etniškumo, prarandame gyvybės dvasią.

Daug kas galvoja, kad senoji kultūra pasenusi, neatitinka mūsų gyvenimo tempo, būdo ir poreikių, tačiau taip nėra. Pasaulis grįžta prie medinių namų, nes jie pripažįstami sveikiausi, ekologiškiausi, tinkamiausi žmogaus gyvenamajai aplinkai, ypač mūsų klimato sąlygomis.

Europos, ypač Skandinavijos, šalyse medine architektūra susirūpinta prieš kelis dešimtmečius. Tradicinė statyba pripažinta vienu svarbiausių veiksnių aplinkos ir tvarios kultūros raidos vystymuisi. Bendromis vyriausybės ir visuomenės pastangomis Europos šalyse gaivinami senieji amatai ir ieškoma būdų, kaip išsaugoti tradicijos tęstinumą.

Etninės architektūros paveldo likimas priklauso nuo žmonių, kurie jį naudoja, tvarko, prižiūri, restauruoja. Architektūra yra bendruomenės kultūros išraiška, perteikiama ne tik pastato formomis, erdvėmis, konstrukcijomis, bet ir savitu mąstymo būdu. Taigi kultūros objektų likimas didele dalimi priklauso nuo visuomenės požiūrio į jį, nuo žinių, sugebėjimo ir supratimo, kaip pastatus prižiūrėti, tvarkyti ir naudoti (eksploatuoti).

Pastatai, ypač mediniai, nuolat keičiami, perplanuojami, pristatomi, atnaujinami, ir tų kitimų žymės vienu ar kitu pavidalu užsifiksuojamos architektūros detalėse. Todėl kiekviename pastate sukaupta informacija (nuo jo pastatymo per visą eksploatavimo laikotarpį) prilygsta enciklopedinėms žinioms, kurias reikia mokėti perskaityti ir atpažinti.

Neatskleistos meistro ir namo paslaptys pražūva kartu su perstatomais, netinkamai restauruojamais pastatais. Nugriauti pastatus, sunaikinti sodybas ar ištisus kaimus tolygu išplėšti mūsų tautos istorijos puslapius.

Eksperimentiniu būdu bandoma atsekti ir atkurti užmirštas statybos technologijas. Surinktos iš archyvų ir senų amatininkų žinios šiandien vėl sėkmingai taikomos Europos šalių restauravimo praktikoje ir šiuolaikinėje statyboje. Lietuva -- ne tik medžio, bet ir kaimo kultūros šalis. Lietuvių etninė architektūra visuomet suvokiama sodybos kontekste. Kintančioje gyvenviečių struktūroje (nuo gatvinių kaimų iki vienkiemių ir atvirkščiai) sodyba išliko pagrindine šeimos gyvenimo vieta, stabiliu ūkio vienetu. Sodyba yra mūsų etninės kultūros pagrindas. Sodybą sudaro darni pastatų (gryčia, klėtis, tvartas, klojimas, pirtis), želdinių (sodas, gėlių darželis, sodybos apželdinimas pavieniais medžiais), kiemo erdvių (gerasis ir prastasis kiemai) ir mažosios architektūros (kryžius, koplytstulpis, tvoros, vartai, varteliai, šulinys, suolai, aviliai, šuns būda ir kt.) formų visuma, atspindinti regiono specifiką, gyvenseną ir vietinę gamtą. Atotrūkis tarp etninės ir miesto kultūros vis didėja, ir autentiškos kultūros poreikis auga ir augs.

Tikime, kad etninės architektūros paveldas atgims naujam gyvenimui, ir tradicinė kultūra taps visuomenės pripažintu žinių šaltiniu kuriant ateities Lietuvą. ”

(„Etninė architektūra: Išsaugojimo problemos“. Rasa Bertašiūtė)

Etnografiniai ypatumai

Tradicinė kaimų architektūra labiausiai buvo susijusi su teritorijos etnokultūra. Vyravo klasikinė liaudies architektūra, kurta vietos meistrų pagal tos vietovės tradicijas ir papročius.

Deja, sovietmečiu dėl ideologinių ir politinių suvaržymų, bendro kultūrologinio Lietuvos tyrimų atsilikimo, atskirų šios srities "monopolinių autoritetų" ribotų pažiūrų ir kitokių priežasčių mūsų šalies kaimų tradicinė architektūra (iki jai sunykstant sovietinių ir posovietinių pertvarkymų metais) taip ir nebuvo nuodugniai ištyrinėta. Pavyzdžiui, kalbotyrininkai surinko daug tyrimų medžiagos, išsamiai paskirstė Lietuvos teritoriją į tarmių, potarmių, šnektų ir pan. plotus. Deja, taip nepadarė Lietuvos tradicinės architektūros tyrėjai. Nebuvo surinkta pakankamai duomenų apie dešimtis ir šimtus tūkstančių tradicinės architektūros objektų visoje Lietuvos teritorijoje. Neturint duomenų nebuvo sudaryta ir visos šalies patikima bei nuodugni kaimų paveldo rajonavimo schema, pažymint joje vietinius niuansus, liaudies architektūrai būdingą mozaikiškumą.

Dr. Martynas Purvinas,archit. Marija Purvinienė išskyrė septynias zonas (su smulkesnėmis pozonėmis daugelyje jų), atspindinčias Lietuvos kaimų tradicinės architektūros paveldo nevienodumą (žr. žemėlapį):

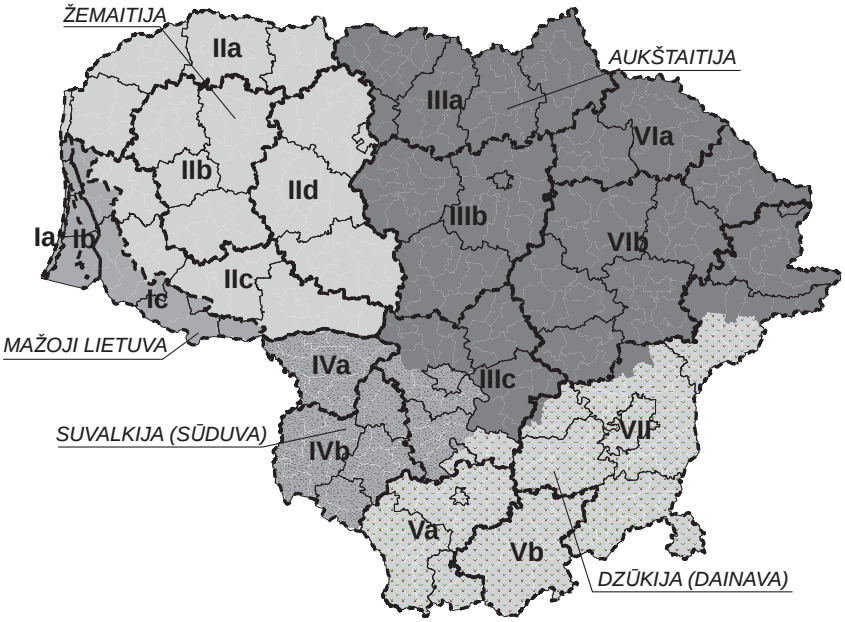

Likšų k., Plungės r. Juozo Petrausko buv. didelis ūkis.
Iš kairės: klėtis, troba, tvartas, daržinė. Vaizdas iš šiaurės pusės.
A. Petrašiūno nuotr.

I zona - Klaipėdos kraštas (Mažosios Lietuvos dalis):
Ia - Kuršių nerija,
Ib - Pamarys ir Nemuno delta (žvejų kaimų pozonė),
Ic - laukininkų gyventi plotai (dabartinių Klaipėdos, Kretingos, Šilutės, Jurbarko administracinių rajonų dalys);
II zona - Žemaitija:
IIa - Pakuršė (Skuodo, Mažeikių, Akmenės rajonai, didžioji Kretingos rajono dalis),
IIb - Kalvotoji Žemaitija (Plungės, Telšių, Šilalės rajonai),
IIc - Paprūsė (Klaipėdos, Šilutės, Tauragės, Jurbarko rajonų dalys),
IId - Senoji Žemaitija (Šiaulių, Kelmės, Raseinių rajonai);
III zona - Vidurio Lietuva:
IIIa - Žiemgala - Palatvijys (Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Biržų rajonai),
IIIb - Vidurio lygumos (Radviliškio, Panevėžio, Kėdainių rajonai),
IIIc - Paupiai (Kauno, Jonavos, Prienų, Kaišiadorių rajonai);
IV zona - Užnemunė:
IVa - Zanavykija (Šakių rajonas),
IV b - Sūduva (Vilkaviškio ir Marijampolės rajonai);
V zona - Dzūkija:
Va - Panemunių ir paežerių Dzūkija (Alytaus ir Lazdijų rajonai),
Vb - Miškingoji Dzūkija (Varėnos rajonas);
VI zona - Aukštaitija:
VIa - Šiaurinė Aukštaitija (Rokiškio ir Kupiškio rajonai),
VIb - Kalvotoji Aukštaitija (Anykščių, Utenos, Molėtų, Širvintų, Ukmergės, Zarasų rajonai);
VII zona - Vilnija (Vilniaus, Trakų, Šalčininkų, Švenčionių, Iganalinos rajonai).

Tradiciniai kaimai Kalvotojoje Žemaitijoje

Praeityje čia kūrėsi kupetiniai kaimai (netaisyklingai išsidėsčiusių sodybų grupės) arba senoviniai vienkiemiai. Šios zonos gyvenvietės pasižymėjo didele įvairove, kurios negalima apibūdinti keliomis schemomis.

Kupetiniai kaimai skirdavosi savo dydžiu, sodybų išsidėstymu juose (rečiau ar tankiau išdėstytos, grupuotos į vieną ar kelis glaudesnius branduolius ir pan.) Jų pobūdis labai priklausė nuo gamtinių sąlygų, istorinių apilnkybių ir pan.

Laisvu išdėstymu pasižymėjo šios zonos vienkiemiai - kurti taikantis ir prie gamtinių elementų (reljefas, vandenys, miškai), ir prie senosios žemėvaldos, tradicinių kelių ir pan.

Tad šios zonos kaimo gyvenvietėms ypač būdingas išdėstymo laisvumas, tam tikras padrikumas, standartiškumo stoka.

Kuriant naujas ar plečiant esamas kaimo gyvenvietes šioje zonoje, būtina atsižvelgti į konkrečios vietovės praeitį (buvusį kaimų bei vienkiemių išsidėstymą bei jų pobūdį, užfiksuotą senuose planuose ir kitoje istorinėje medžiagoje).

(„Kalvotoji Žemaitija - tradicinių kaimo gyvenviečių variantai“. Martynas ir Marija Purvinai)

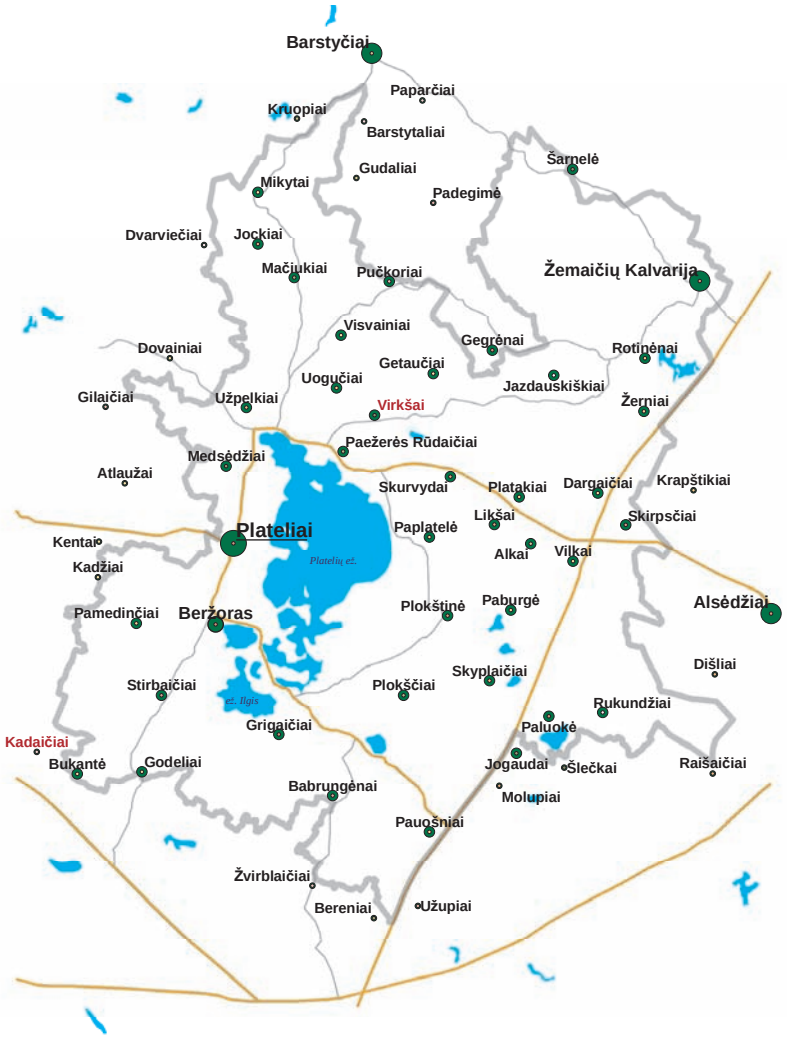

Žemaičių valstiečiai sodyboms išsirinkdavo patogias ir gražias vietas šalia kalvelės, prie upės, pamiškėje. Taip ir susispietė jos po vieną, po dvi, lyg kupetos, į kaimus. Šiuose kaimuose sodybos išsidėsčiusios laisvai. Pastatai pritaikyti prie vietos reljefo.

Tradicinės kaimo sodybos Žemaitijoje

Nuo seno dauguma tyrinėtojų yra pastebėję būdingą žemaitiškos sodybos išplanavimą ir architektūrą. Pirmiausia, čia sodybos pasižymi dideliu plotu. Lyginant su kitomis Lietuvos etnografinėmis sritimis, trobesių jose daugiausia. Pilname žemaitiškos sodybos trobesių sąraše būdavo iki 10 statinių: namas (numas), klėtis, tvartai, daržinė, jauja, rūsys (šakniavaisiams laikyti pusiau į žemę įleista patalpa su stogeliu, ubladė (nedidelis pastatėlis su duonkepe krosnimi), bragas (šienui arba šiaudams sukrauti stogelis ant keturių stulpų), dengta žardinyčia arba žardai (žardinė), šulinys, stogastulpis.

Originali pastatų architektūra, vidaus išplanavimas. Panašiai kaip ir visa sodyba, pastatų vidus labai diferencijuotas: gyvenamas namas dalijamas kartais iki 10 patalpų; tradicinė joje yra kai kur dar išlikusi virenė (kaminas) su ugniakuru.

Klėtyse vėlgi randama iki 7 patalpų (grūdinė, klėtsanga, mėsinė, špikierius, mergų kamaros, vaikų, bočių kamaros). Tvartai neretai dvilinko, trilinko plano. Stogai dažnai keturšlaičiai, žemai nuleistom pastogėm, su gražiais čiukurais.

Kalvotosios Žemaitijos kraštovaizdyje dominuoja sodybos ansambliškumas, savitas jos siluetas, įsiliejimas į natūralią reljefo ir želdinių kompoziciją. Žemaitiškos sodybos fasadas ne visada atgręžtas į kurį nors akiračio akcentą, pavyzdžiui, atvirą reginį nuo šlaito, rytų dalį (tai būdinga aukštaičiuose), kelią ir kt. Čia dažnas uždaras ansamblis. Fasadinė gyvenimo dalis dažnai „žiūri" pro medžius į artimą, savo pasirinktą (ąžuolą, daubą) ar net susikurtą (pastatytą stulpinį paminklą) grožį. Sodyboje ne vienas kiemas. Sodybos priekyje, tarp trobos ir klėties, yra švarusis kiemas. Kaimynystėje - sodas, bitės, gėlynas. Pastaroji sodybos dalis dažnai esti saulės atokaitoje ir užuovėjoje. Medžiais ir tvora atskirtas nedidelis patvartės kiemas, toliau, prie daržinės, jaujos ir žardų - žardiena, arba kluoniena. Ūkinė dalis neretai turi atskirą įvažiavimą. Sodybos pastatai išdėstyti laisvai, susidaro erdvūs kiemai. Plano architektūroje atsiranda netikėtai jaukių derinių. Juo labiau, kad dideliame plote pasiskleidusi sodyba nėra viename aukštyje - namas ir klėtis paprastai aukščiau, kiti ūkio pastatai nuslenka žemyn. Ten iškasama arba užtvenkiama kūdra. Minima žemaičiuose ir pirtis. Nors senoje žemaičių sodyboje pastatai plačiai išdėstyti, bet ji kompaktiška, jauki. Ji stovi sodintų medžių paunksmėje, dažnai šliejasi prie birštvos. Sodybos aptvertos savitomis žiogrių, dažniausiai statinėmis tvoromis, akmeninėmis krūsnimis.

Pagal Č.Kudabą

Kalvotosios Žemaitijos zonai praeityje itin buvo būdingas kaimo sodybų nestandartiškumas. Tegalima nurodyti tik kelis bendresnius jų bruožus, į kuriuos būtina atsižvelgti kuriant naujas ar pertvarkant esamas kaimo sodybas.

Tos sodybos būdavo labai erdvios. Jų pastati dažnai būdavo išbarstyti dideliame plote, įvairiai juos išdėstant (tai grupuojant apie vieną ar kelis kiemus, tai gerokai padrikai komponuojant). Dideli sodybų kiemai, žali plotai (pievos, sodai ir kt.) tarp pastatų buvo būdingi šiai zonai.

Stambesnėse ir vidutinėse sodybose būdavo daug įvairaus dydžio bei paskirties statinių (po penkis, šešis ir dar daugiau). Jose būdavo ir labai stambių ūkinių statinių. Šie bruožai turėtų būti išlaikomi ir naujose ar perstatomose sodybose (nors ir keičiant pastatų pobūdį pagal šiandieninius poreikius - išlaikant tik sodybos struktūrinį panašumą).

(„Kalvotoji Žemaitija - tradicinių kaimo sodybų variantai". Martynas ir Marija Purvinai)

Tradicinių sodybos pobūdį lemia erdvus statinių dėstymas sklype. Gausūs ir įvairūs sodybos statiniai susiklosto į du kiemus - geresnį (prie įvažiavimo) bei ūkinį (atokesnį). Siauroką sklypą lėmė ir vietos sąlygos. Sodyvietę į atskiras dalis suskirsto tradicinės tvoros. Geroji sodybos dalis paprastai planuojama arčiau įvažiavimo, pietrytiniame sklypo pakraštyje.

Tradicinės vidutinės sodybos-vienkiemio Kalvotojoje Žemaitijoje suplanavimo pavyzdžiai:

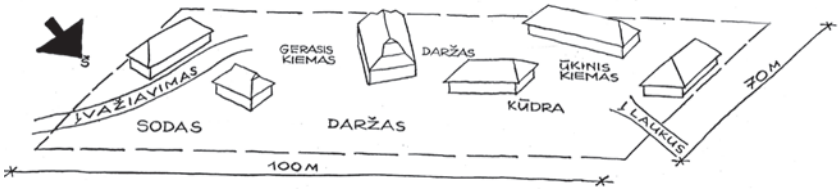

Tradicinių sodybos pobūdį lemia erdvus ir laisvas statinių išdėstymas dideliame sklype. Sklypą į atskiras dalis suskirsto tradicinės tvoros. Geroji sodybos dalis talpinta pietrytiniame sodybvietės dalyje.

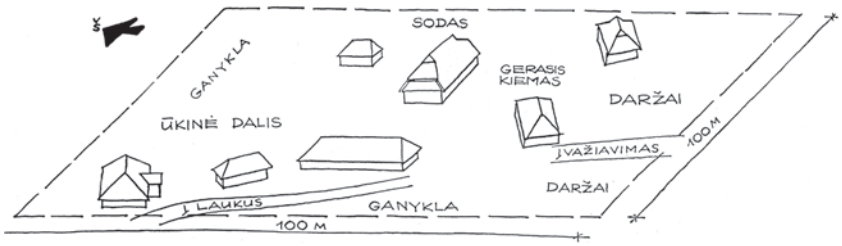

Tradicinių sodybos pobūdį lemia erdvus statinių dėstymas dideliame sklype. Gausūs ir įvairūs sodybos statiniai išdėstyti labai laisvai - juos vienaip ar kitaip pakreipiant. Pastatai dėstyti abipus keliuko per sodybvietę, pagal gyventojų poreikius juos grupuojant. Sklypą į atskiras dalis suskirsto tradicinės tvoros.

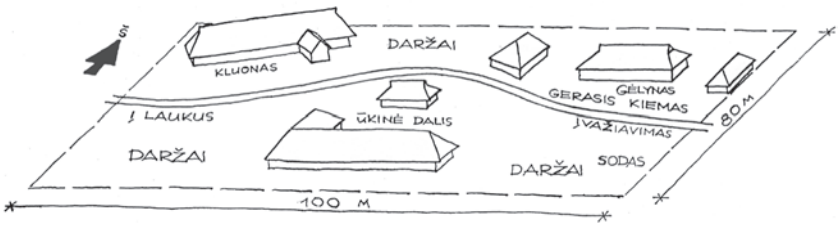

Žemaitiškos sodybos yra trijų tipų: atviros, uždaros ir laisvos statybos.

Žemaitijoje gausiai sutinkama atviro užstatymo sodybų. Tokiose sodybose gyvenamasis pastatas dažnai statytas sodybos ašyje, galu į gatvę. Panašiai pastatytas ir svirnas – prie vienos šoninės sodybos ribos, priešais gyvenamąjį namą. Prie kitos sodybos ribos pastatytas tvartas. Kluonas yra toliau, sodybos gilumoje. Taip sodyboje susidaro trys kiemai: švarusis kiemas – tarp gyvenamojo namo ir svirno, antras kiemas tarp gyvenamojo pastato ir tvarto (vadinamas „laidaru“) ir trečias kiemas – prie kluono – „žardiena“.

Uždaroje žemaičių sodyboje svirnas paprastai būna pastatytas už gyvenamojo pastato, kaip ir troba, šonu į kelią, šiek tiek į kairę – tvartas, taip pat šonu į kelią, toliau priešais jį – daržinė, o kluonas, pastatytas statmenai visiems pastatams, uždaro pailgą kiemą. Tuo būdu nuo kelio pusės sodyba pasidaro daugiau uždara.

Laisvos statybos sodyboje pastatai išdėstomi laisvai, be aiškios sistemos, prisitaikant prie gamtos sąlygų, reljefo ir t. t. Tačiau čia svirnas visada gerai matomas iš gyvenamojo pastato.

Naujesnėse sodybose pastatai būna išdėstyti aplink stačiakampį arba kvadratinį kiemą. Tokiose sodybose, išdėstant pastatus, daug dėmesio skiriama priešgaisriniams ir sanitariniams atstumams išlaikyti.

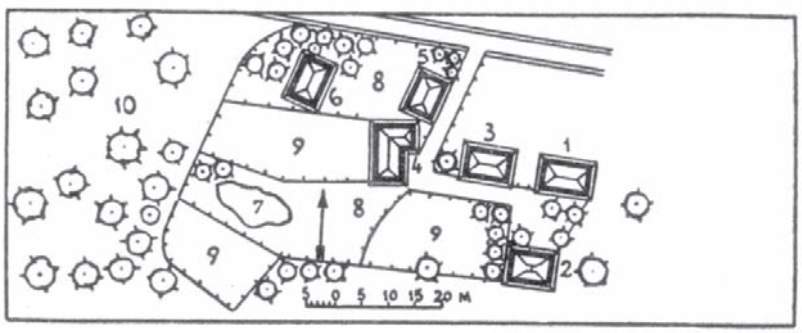

Laisvos statybos žemaitiškos sodybos planas:
1) gyv. namas, 2) svirnas, 3) tvartas su numu, 4) tvartas, 5) daržinė, 6) jauja, 7) kūdra, 8) kiemas, 9) daržai, 10) miškas

Svirnas ir gyvenamasis namas lietuvių sodybose pagrindiniais ir išraiškingiausiais fasadais dažniausiai orientuojami į švarųjį kiemą, savo korpusais uždarydami iš dviejų pusių kiemo erdvę. Būdingi gyvenamojo pastato priebučiai ir svirnų priesvirniai, kaip du architektūriniai komponentai, suteikia kiemams ne tik jaukumo, bet ir grožio. Jį dar daugiau išryškina įdomūs spalviniai akcentai, panaudota polichromija. Švariajame sodybos kieme svirnui parenkama graži, gerai matoma vieta.

Svirno padėtis sodyboje padėjo susidaryti būdingiems sodybų tipams bei bruožams kai kuriose vietose, ypačiai etnografinėse srityse.

Statybos ir architektūros institutas. Kaunas, 1996.

Gyvenamasis namas

Visų pirma reikėjo žmogui susirasti tokią realią būties formą, kuri jo šeimą ir jo turtą apsaugotų nuo neigiamų atmosferos reiškinių, nuo laukinių žvėrių ir piktos valios kaimynų, ten gi jau imtis būdų regimam pasauliui meno formose reikšti, plėtoti tas formas ir tobulinti iki tokio laipsnio, kokio jos šiandien matyti įvairiuose mūsų liaudies meno objektuose. Kaip kiekviena kita tauta, taip ir lietuvių, pirma ėmėsi kurti gyvenamosios patalpos formas. Archeologiniai tyrinėjimai tą mūsų samprotavimą visiškai patvirtina. Pirminiai lietuvių tautos meno reiškiniai, išlikę keramikos likučių pavyzdžiuose, dažniausiai randami vadinamuose senoviniuose rūsiuose, kur anais priešistoriniais laikais lietuvių gyventa.

Taigi čia mūsų uždavinys ir yra sekti lietuvių tautos gyvenamųjų būstų išsirutuliojimą nuo seniausių laikų iki mūsų dienų.

Architektūros formos ne iš karto gimsta; tam reikia laiko ir žmogaus pastangų. O tokie mūsų liaudies mediniai statiniai, kaip klėtis, gyvenamasis namas..., tikrai yra dideli architektūros laimėjimai,turint galvoj visas jų savybes ir tas menkas priemones, kuriomis jų buvo siekiama.

Kūginė palapinė

Lietuvių pamėgta medžio statyba ilgainiui tapo patogumo ir sveikatos idealu; senovėje sodietis ir bajoras bijojo ligos, jei jiems tekdavo gyventi mūro statiny. Senuose ūkio patarimuose ir receptuose pilna įspėjimų dėl mūro gyvenamojo namo žalos. Iki šiol mes tik konstatavome medžio architektūros buvimą Lietuvoje nuo seniausių laikų.

Samantonių palapinės rekonstrukcija

Nors tie statiniai (klėtis ir gyvenamasis namas) yra persunkti gilios tradicijos, užsilikusios pagrindiniuose dėsniuose, tačiau tokie, kaip mes juos matome šiandieną, jie yra amžių kultūros išraiška. Amžių reikėjo, kad mūsų liaudies kolektyvinė kūryba prieitų prie meninių architektūros bruožų išrutuliojimo, kuriuos mes matome šiandieną, kai **šalia racionalaus medžiagos panaudojimo būtų toks vykęs dalių santykių ir masių išdėstymas, harmoninga linijų proporcija, sienų plotas, išnaudotas šviesos ir šešėlių žaismui, ryškiai išdekoruota visuma**.

Be to, rąstų kirpimas, namo būsto išdėstymas ir paskirstymas, dažniausiai vartojamo pavidalo papuošimai yra savita liaudies meno kalba, kurios nuodugnus tyrinėjimas gali išaiškinti mums daug paslaptingų pavadinimų, surištų su civilizacijos istorija.

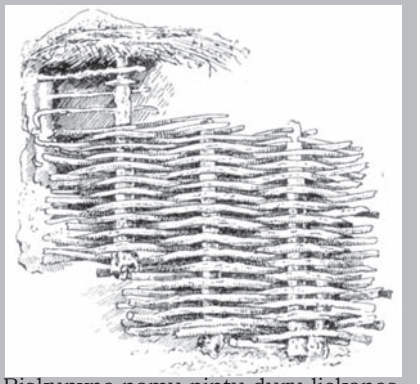

Biskupyno namų pintų durų liekanos

Statybos ir architektūros institutas. Kaunas, 1996.

Gyvenamasis namas

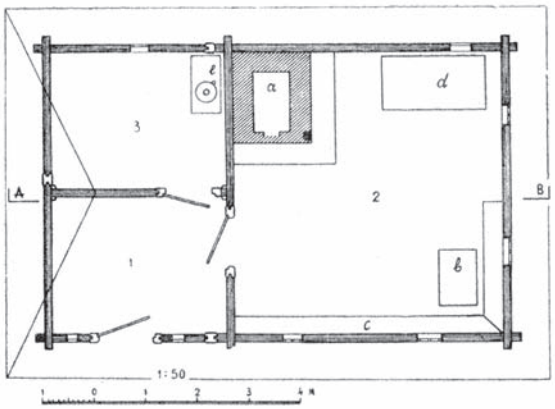

Dūminės pirkios planas:
1) priemenė, 2) pirkia (gryčia), 3) kamara: a) dūminė krosnis (pečius), b) stalas, c) suolas, d) lova, e) girnos.

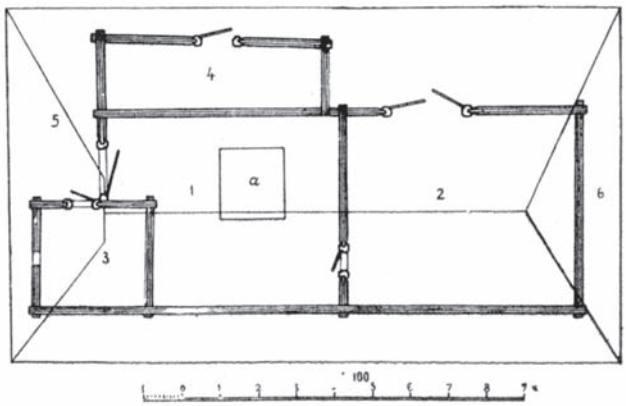

Namo (numo) su ugniaviete planas:
1) namas, 2) namogalis gyvuliams, 3) kamara, 4) kiaulidė, 5) lėpis, 6) tarpikas malkoms, a) ugniavietė.

Vilkų k. Adomo Jucio (gim. 1908 m.) troba. „Trobai 2-tas šimtas metų“. Prieš jį gyveno Petras Sabaliauskas. Žemės buvo 50-60 ha. Trobos kamaros pusė.
A. Petrašiūno nuotr.

Gyvenamasis namas

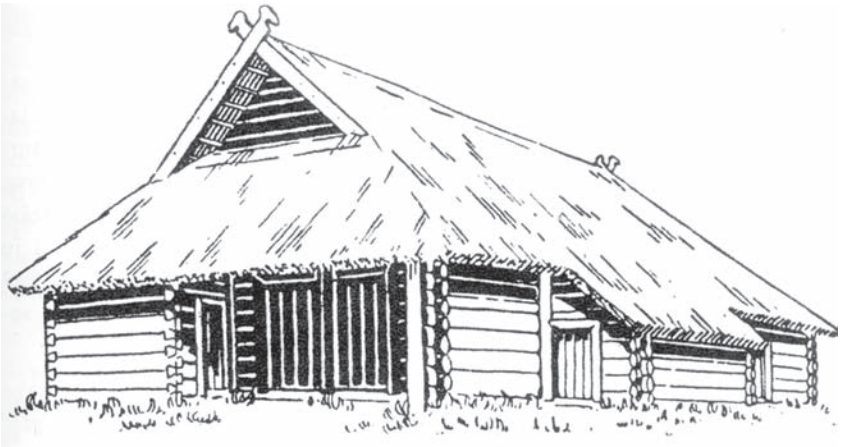

Žemaičių „numas“

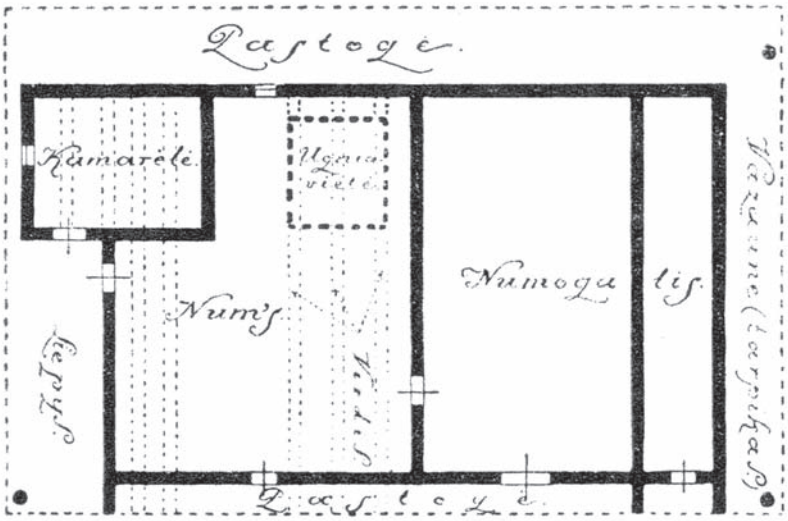

Žemaičio „numo“ planas

Vieno galo troba

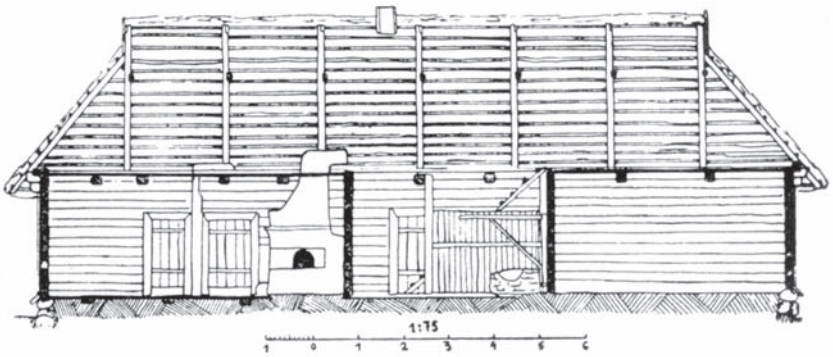

Troba su dūmtraukiu virš lubų

Gyvenamasis namas

Greta skirtumų tarp etnografinių sričių, esama ir daug ko bendro. Dauguma trobesių buvo ir kai kur tebėra mediniai, surėsti iš gulsčių sienojų. Statybos ir puošybos kokybę lėmė ne tiek meistrų sugebėjimas, kiek ūkio ekonominis pajėgumas. Iš toliau krinta į akis aukšti platūs stogai. Iš arčiau žiūrint, matomi stogų puošmenys: galiniai skydai su dekoratyviu apkalu, ornamentiškai išpjaustinėtos vėjalentės ir karnizai, na ir gražieji lėkiai: žirgelių, paukščiukų, ragų, gėlių siluetai. Dažniausiai į gatvę ar kelią atsukti puošnieji pastatų galai, tačiau nereta trobesių, kurių abu galai vienodai išpuošti. Priėjus pirkią ar trobą, sustojame ties prieangiu, kurio įvairios dalys - stogelio frontonas. Jo lėkis, karnizai, o žemiau kolonėlės ir tvorelė (baliustrada) savaip išgražintos; pasitaiko dekoratyviai įstiklintų. Išvaizdus prieklėtis (priesvirnis) dabinamas panašiai kaip prieangis, tik čia daugiau kolonų ir jos aukštesnės. Langų ir durų puošmenys sudaro atskirą grupę. Dekoruojami langų rėmai, antlangių ar antdurių sandrikai, o kartais ir langinės. Didelį meistrų išradingumą rodo lentiniai durų apkalai. Trobesio puošmenų gausą dar papildo sienų kertės, jų viršuje matomi sijų ir gegnių galai, kurie savaip profiliuojami.

Žemaičių trobos turi mažiau puošmenų negu kitų Lietuvos sričių gyvenamieji namai. Trobų platesnės ir žemiau nuleistos stogo paražės pridengia dalį langų, tad mažiau būna antlangių. Laužtiniai žemaitiškų stogų galai sumažina skydų plotą kartais iki žemos trapecijos ir palieka mažiau vietos apkalo puošybai. Paprastesni ir prieangiai. Tačiau žemaičių lėkių įvairovė ir jų gausumas pralenkia aukštaitiškuosius. Mažojoje Lietuvoje lėkiai yra itin mėgstamas trobų ir klėčių puošmuo. Šiaip jau žemaičių klėčių puošyba yra kuklesnė negu rytinių kaimynų. Aukštaičių klėtys mažesnės už žemaičių, pailgesnio plano, o fasade turi daugiau profiliuotų kolonų. Šiek tiek puošmenų būna sodybos kieme bet kur Lietuvoje: šulinys, varteliai, aviliai.
Svarbus kiemo puošmuo yra kryžius ar koplytėlė.

Pagal J.Gimbutą

Gyvenamasis namas

Tradiciniai žemaičių gyvenamieji namai pasižymi masyvumu, ilgu ir plačiu korpusu, neaukštomis vertikaliai lentomis apkaltomis sienomis. Stogas masyvus, keturšlaitis, su čiukuru. Trobos planas gana sudėtingas. Centrinę jos dalį užima kaminas, kuris su abiejose pusėse esančiomis priemenėmis skiria trobą į du galus. Troboje paprastai būdavo nuo 5 iki 15 patalpų.

Geroji priemenė. Per ją retai vaikščiodavo, nes tai buvo išėjimas į gerąjį kiemą. Pro čia įvesdavo svečius, priimdavo piršlius. Taip pat iš priešininkės vaikščiodavo seneliai.

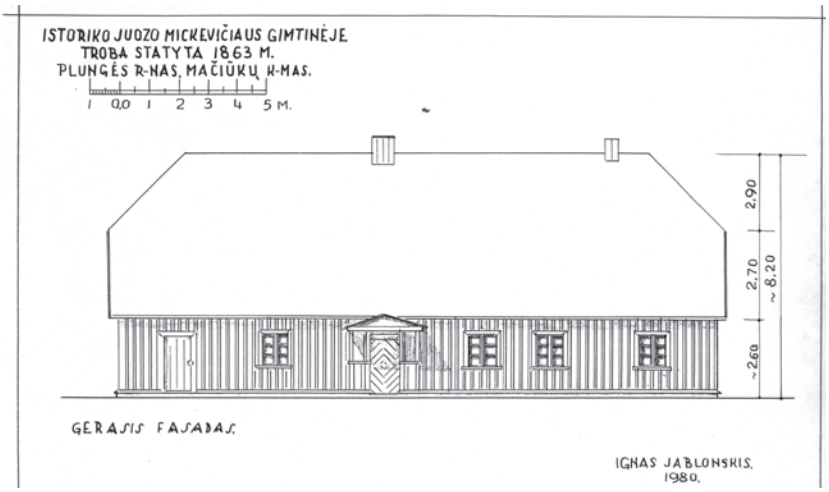

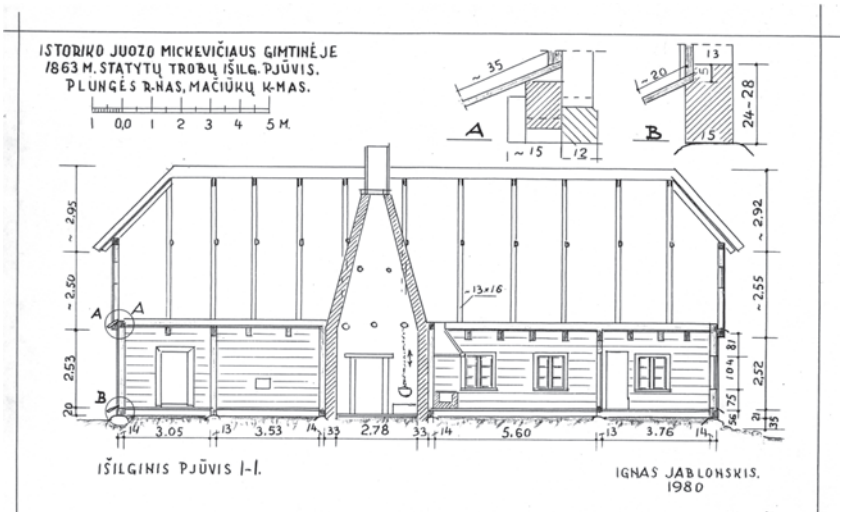

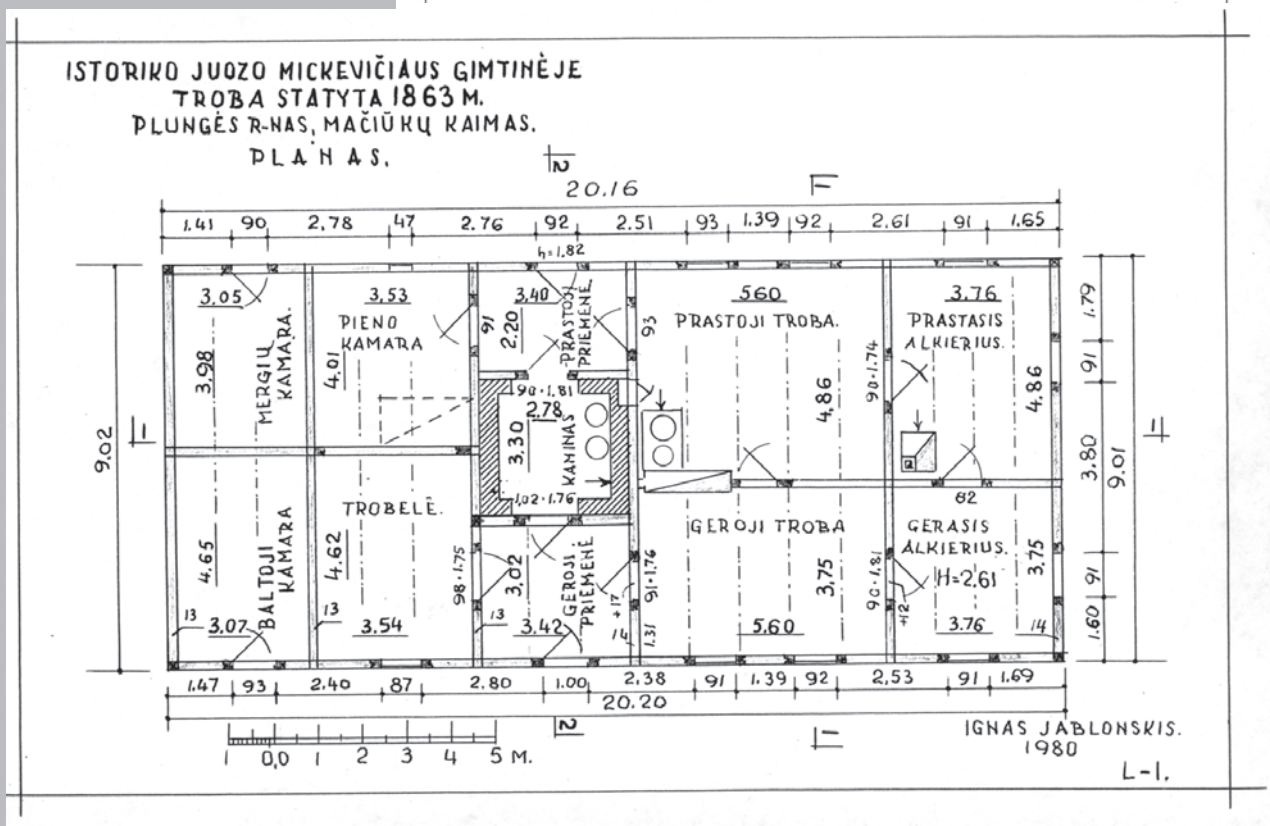

Gyvenamasis namas

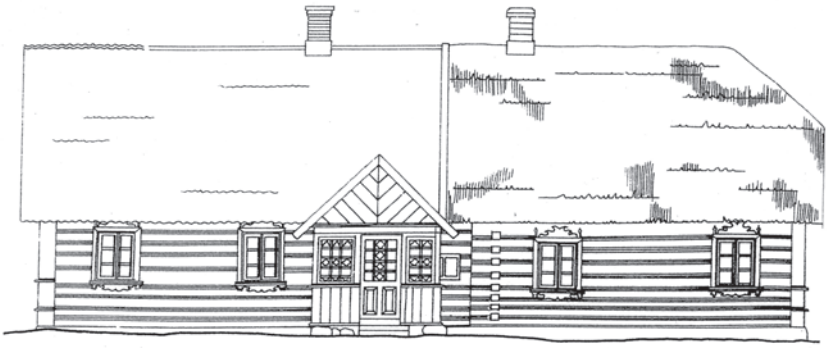

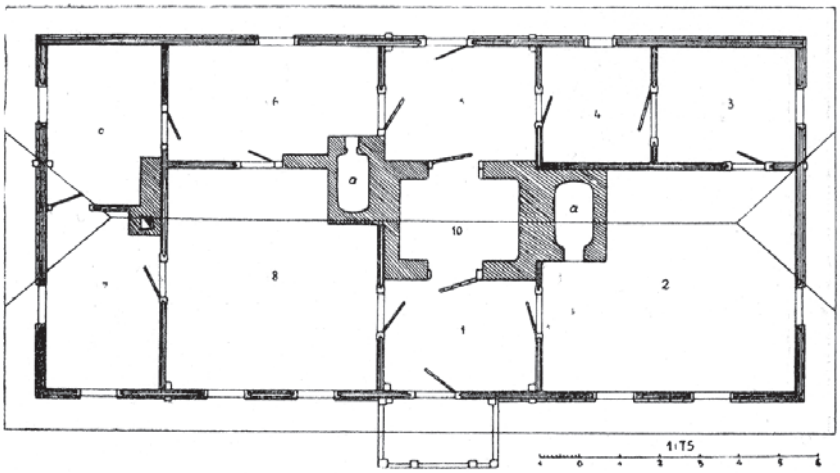

Trobos planas:
1) priemenė (geroji), 2) šeimyninė (paprastoji) troba, 3) šeimininkių alkierius, 4) kamarėlė, 5) priemenė (paprastoji), 6) dirbtuvė, 7) svečių alkierius, 8) geroji troba, 9) mergių kambarėlis, 10) kaminas-virenė, a) molinės krosnys (pečiai).

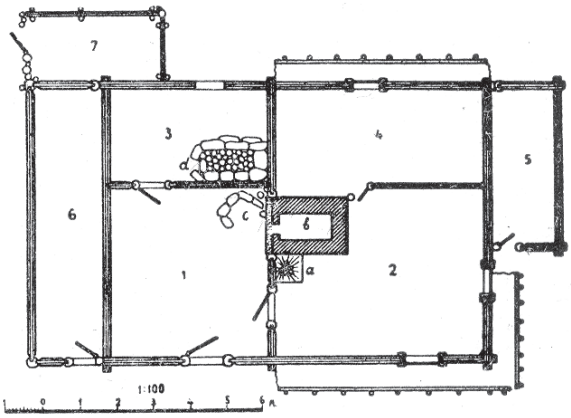

Trobos planas:
1) priemenė (butas), 2) troba, 3) pirtis, 4) alkierius, 5) prielapas (klėtelė), 6) kamara podėliui, 7) vištidė, a) kaminiukas apšvietimui, b) molinė krosnis (pečius), c) ugniavietė, d) akmenų krosnis. Patalpos pažymėtos 5, 6, 7 skaičiais pristatytos vėliau.

Gyvenamas namas

Trobos (statytos XX a.I deš.) pagrindinis fasadas.
Šarnelės k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r.
Sav. Juozapas Urbonas.
Buv. Striaupio 70 ha ūkio sodyba.

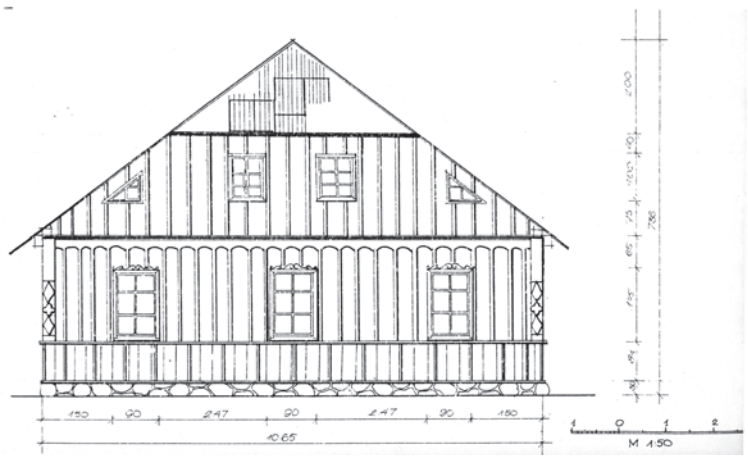

Trobos (statytos XX a. pr.) galinis fasadas.
Jazdauskiškių k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r.
Sav. Rozalija Petrauskienė.
Buv. Daugėlos 150 ha ūkio sodyba.

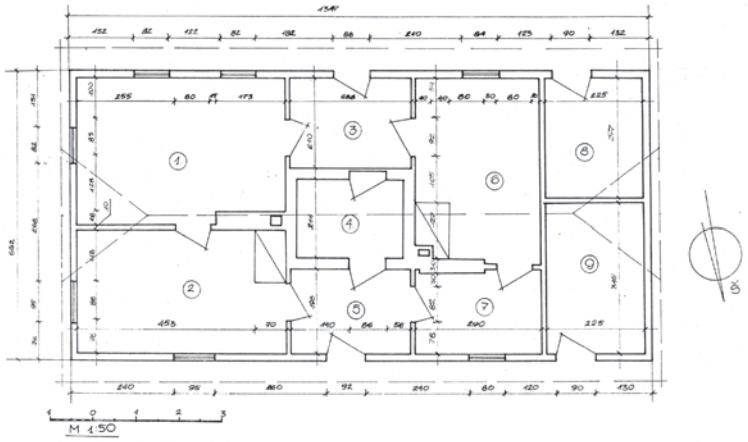

Trobos (statytos 1918 m.) planas.
Jazdauskiškių k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r.
Sav. Kazimieras Petrauskas.
Buv. Norvaišų 13 ha ūkio sodyba.

Eksplikacija
1. Geroji troba
2. Kuknia
3. Sėdnius
4. Kaminas
5. Priemenė
6. Pryšininkė
7. Pieninė kamara
8. Piemenuko kamara
9. Mėsinė kamara

Gyvenamas namas

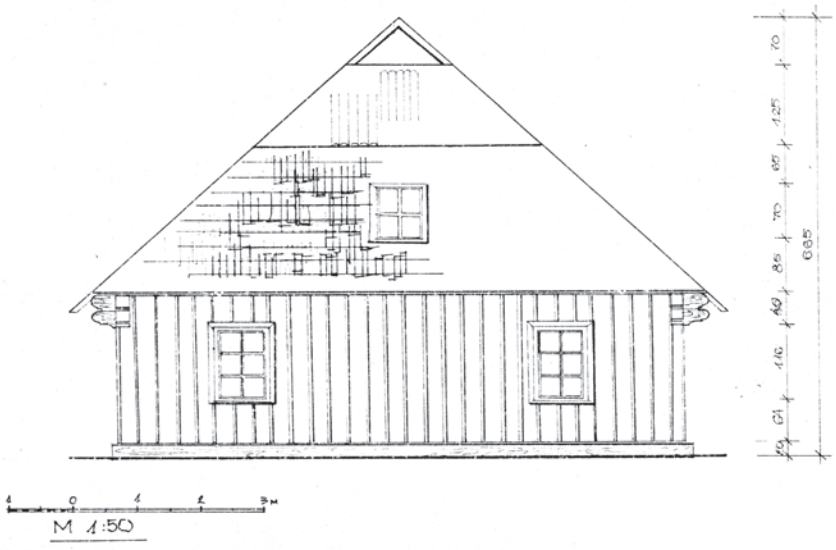

Trobos (statytos XIX a. vid.) galinis fasadas. Gintališkės k., Platelių apyl., Plungės r.
Sav. Juozas Butkus.
Buv. Gintališkės dvaro (priklaususio Platelių Švazeliams) audėjos sodyba.

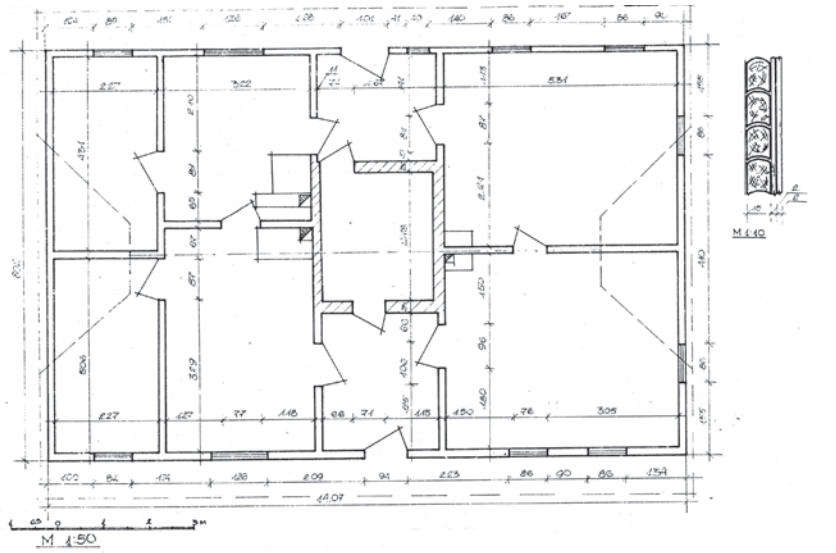

Trobos,statytos XIX a. vid., planas. Gintališkės k., Platelių apyl., Plungės r.
Sav. Juozas Butkus.
Buv. Gintališkės dvaro (priklausiusio Platelių Švazeliams) audėjos sodyba.

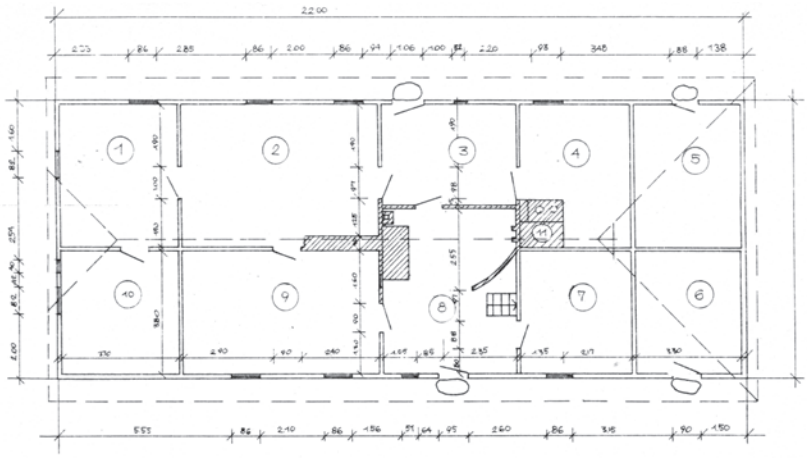

Trobos,statytos XIX a. pr., planas. Vilkų k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r.
Sav. Adomas Jucys.

Eksplikacija:
1) alkierius, 2) geroji troba, 3) siednius, 4) pryšininkė, 5) kamara, 6) klėtis, 7) bulvinė, 8) priemenė su kaminu, 9) prastoji troba (verdamoji), 10) špyžarnė.

Gyvenamasis namas

Tarp lietuvių gyvenamojo namo charakteringų savybių reikšmingą vietą užima stogas. Šis reikšmingumas priklauso ne nuo jam padirbdinti vartojamos medžiagos, dažniausiai šiaudų, ir jo konstrukcijos, bet nuo gana įvairios jo išvaizdos. Jau vien tik iš stogo formos galime nustatyti namo amžių, o jei reikalą turime su namo vaizdu, tai kartais ir tą Lietuvos sritį, iš kurios vaizduojamasis namas yra kilęs.

Šiandien lietuvių gyvenamuose namuose matome šešis ryškius stogo formos tipus. Be abejo, ne visi jie iš karto atsirado; prieita prie to per atitinkamą pagrindinės formos raidą. Ta raida rodo lietuvių tautos kultūrėjimą, tikriau sakant, gyvenamo būsto šilumos teikimo būdo gerinimą ir pastogės išnaudojimą. Sekti šią raidą turime atsižvelgdami į tai. Pagrindinė stogo forma yra keturios nuožulnios plokštumos, kur dvi plokštumos eina iš fasadinių namo šonų į viršų ir čia susijungia į išilginę briauną; kitos dvi plokštumos, eidamos iš abiejų namo galų į viršų, susijungia briaunomis su pirmomis dviem plokštumomis. Per tuos susijungimus pirmos dvi

Duonkepė krosnis trobos priemenėje.
Salantų raj., Platelių apyl.

Vilkų k., Plungės r. Petro Sabaliausko sodyba. Troba statyta prieš 1892 m. 30 ha ūkis. *A. Petrašiūno nuotr.*

Vilkų k., Plungės r. Liudo Valančiausko troba statyta apie1920 m. 30 ha ūkis.
A.Petrašiūno nuotr.

Žemaičių troba Jakštaičių k., Kretingos r.

Gyvenamasis namas

Berenių k., Plungės r. Norvilų ūkis.

Paplatelės k., Plungės r. Jackaus Labženčio troba, statyta apie 1921 m.
A. Petrašiūno nuotr.

Paplatelės k., Plungės r. Jackaus Labženčio troba, statyta apie 1921 m.

plokštumos įgauna trapecijų formas, o antros – trikampių. Visos plokštumos savo apatiniais kraštais remiasi ne į namo sienų viršutinį vainiką, bet užeina ant sienų nedideliu išsikišimu, todėl sienos apsaugojamos nuo kenksmingo kritulių veikimo. Šitokia stogo forma apsaugo gyvenamąjį būstą nuo įvairių atmosferos reiškinių ir palaiko šilumą. Toksai stogas paprastai nėra nei labai aukštas, nei labai žemas, o dažniausiai lygus namo sienų aukščiui.

Stogų formų įvairumas rodo, kiek mūsų liaudies architektūros kai kurios formos, nenutoldamos nuo tradicijos, persisunkdavo amžių kultūros padariniais, o ne pasilikdavo pirmykštės formos, kaip, pavyzdžiui, rusų liaudies architektūra, kur tėra žinomas tik dviejų nuožulnumų stogas. Dėl to lietuvių gyvenamasis namas bendra savo išvaizda turi daugiau meninės dinamikos negu kitur įprastos tos rūšies paminklams statikos.

Pagal P. Galaunę

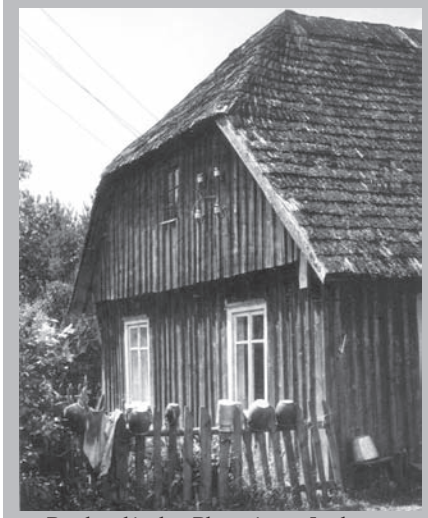

Paplatelės k., Plungės r. Jackaus Labženčio trobos, statytos apie 1921 m., fragmentas. *A. Petrašiūno nuotr.*

Gyvenamasis namas

durys

Gyvenamajame name ir šiuo metu durų tėra maža; klėtis gi paprastai teturi tik vienerias duris. Jos būdavo ne aukštos ir ne plačios, bet stipriai sukonstruotos ir į vieną pusę atidaromos. Dūminiuose namuose ir žemaičių nume jos buvo sudėtingos. Įeinamos dūminių namų ir numo durys buvo uždaromos sunkiomis iš trijų dalių susidedančiomis durimis – pusiauvėrėmis taip, kad galima atidaryti arba tiktai visą viršutinę dalį, apatinė gi pasilieka uždara ir apsaugo nuo šaltos oro srovės, arba tiktai pusę viršutinės dalies. Laikėsi durys ant trijų porų geležinių labai grubaus darbo zoviesų – kengių. Uždaryti durims iš oro aštuoniomis didelėmis geležinėmis vinimis prikalta skersai į viršų kabanti medinė rankena – atkragusi turėklė. Uždaryti iš vidaus yra mediniai skląsčiai, užsukami arba per du skersiniu užšaunami. Pusiauvėrės durys buvo dar ir kitokios formos: atsidarydavo ne statmens

Vilkų k., Plungės r. Petro Sabaliausko trobos (statytos prieš 1892 m.) skliauto kamaros pusėje durys.
A.Petrašiūno nuotr.

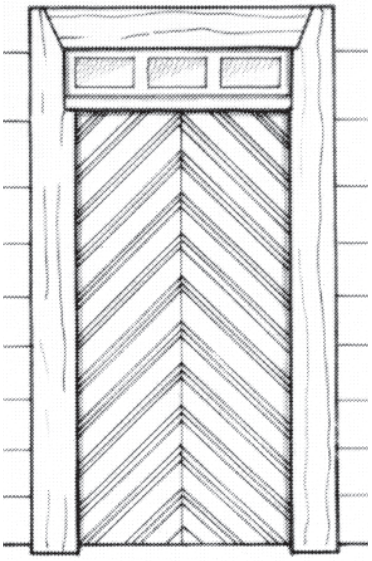

Tėvelių k., Skuodo r.

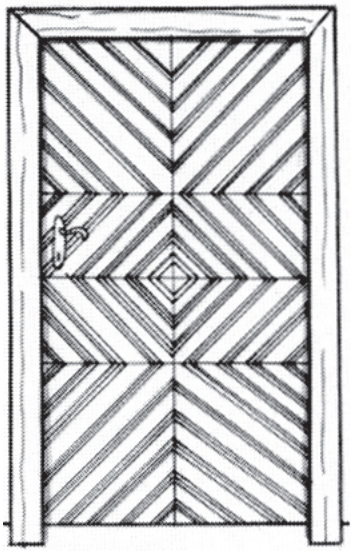

Dovainių k., Plungės r.

Vieštovėnų k., Plungės r.

Gyvenamasis namas / durys

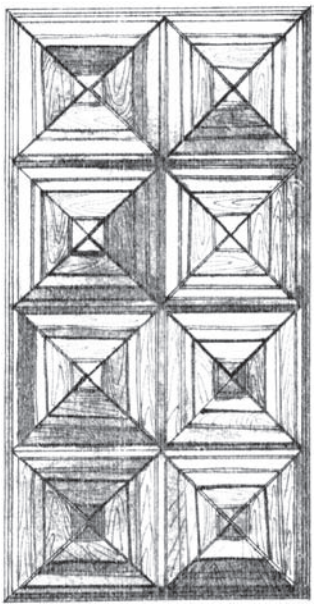

Trobos, statytos 1881 m., durys. Godelių k., Šateikių apyl., Plungės r. Justinas Jonušas

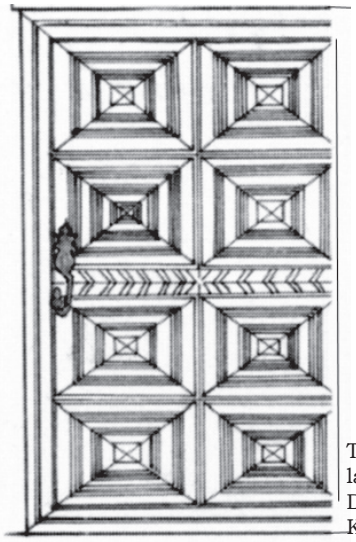

Trobos „uždaralio“ laukujės durys Dirgalio k., Kretingos r.

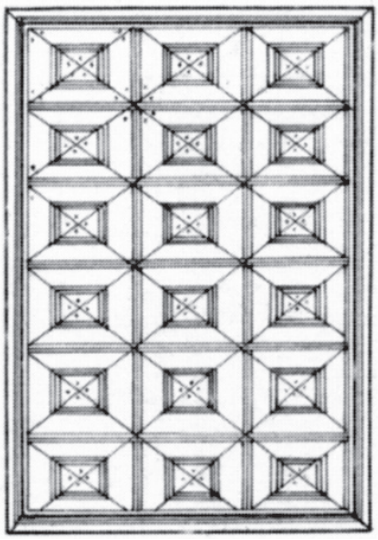

Trobos „uždaralio“ antrosios durys Dirgalio k., Kretingos r.

pjūvyje, bet gulsčiam; kada apatinis sparnas apsaugojo nuo šalto oro srovės, viršutinis gi buvo dūmams išleisti. Aukštaičių dūminėse gryčiose tam pačiam tikslui buvo kurčiai uždaromos ir į lauką atidaromos durys ir į vidų atidaromos pusdurės apsisaugoti nuo šalto oro srovės. Visos primityvios durys labai maža teturėjo geležinio apkalstymo, vien tik vyrius. Jeigu joms sustiprinti reikėjo skersinių ar šiaip kurių konstrukcijų, tai visa tai paprastai buvo daroma taip pat iš medžio; sukalta medinėmis vinimis. Vyriai ir visos kitos jungiamosios dalys buvo medinės. Kai geležies dėl brangumo ir sunkumo tekdavo vartoti kuo mažiau, tai galime spėti, jog ir gyvenamųjų namų durų visi konstrukciniai sujungimai buvo daromi iš įvairių medinių junginių. Statybos formai ištobulėjus, ir durys pradėtos daryti didesnės ir sudėtingesnės konstrukcijos. Klėčių ir gyvenamųjų namų durys beveik visada būna masyvios, iš dviejų sluoksnių – išorinio ir vidinio. Išorinės lentos sudėtos įvairiais geometrinės formos raštais, centre – rozetė – saulės simbolis, o kartais ir šešiakampė žvaigždė.

Pagal P.Galaunę

Gyvenamasis namas / durys

Gyvenamųjų namų ir klėčių durų puošiama varstomosios dalies plokštuma. Tie puošmenys matomi dažniau ir iš arčiau negu kitų trobesio dalių. Pagal konstrukciją durys būna vienąsluoksnės, dvisluoksnės ir įsprūdinės (filinginės). Vieno sluoksnio lentų durys dažniausiai nepuošiamos, o tik išimtinais atvejais pamarginamos ar išpjaunama dekoratyvinė angelė. Dvisluoksnės durys puošiamos iš lauko pusės. Vienas lentų sluoksnis yra konstrukcinis, o antrasis - apdailos, iš siauresnių lentelių. Jos sudedamos rombais ar eglutėmis – tai populiariausias durų puošybos būdas Lietuvos kaime. Rombų ir eglučių raštas 'atrodo reljefiškas, nes lentelės ties sandūromis būna profiliuotos. Apkalo lentelės dedamos 45 kampu, bet būna ir įžambesnių. Kitokia durų konstrukcijos rūšis yra standūs rėmai su įsprūdomis, kurios yra stačiakampės lentos dažniausiai profiliuotais pakraščiais. Tokios durys brangesnės, naudotos dvaruose ir dabar naudojamos turtinguose ūkiuose, miestuose. Lietuvoje jos galėjo atsirasti su klasicistine architektūra. Išimtiniais atvejais durų puošybą papildo viršduris, panašus į dekoratyvią antlangę. Pasitaikančios arkos pavidalo klėties durų angos nėra konstruktyvinės arkos, o tik rudimentinės puošmenos.

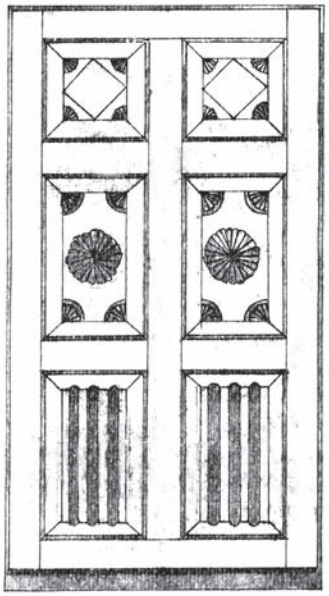

Trobos, statytos 1881 m., durys. Godelių k., Šateikių apyl., Plungės r. Justinas Jonušas

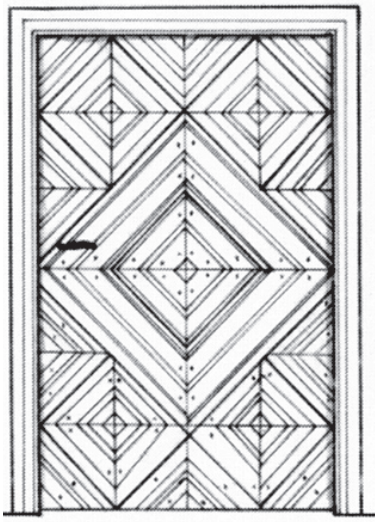

Vidinės durys Bakšių k., Skuodo r.

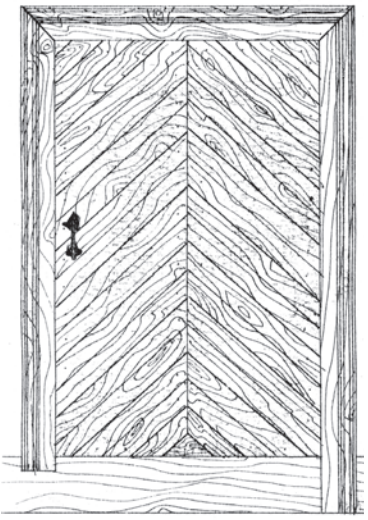

Trobos, statytos XX a. pr., m. durys. Užbradumės k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r. Kalinauskas Dominykas. Buvo Antano Spurgos 10 ha ūkio sodyba.

Gyvenamasis namas / durys

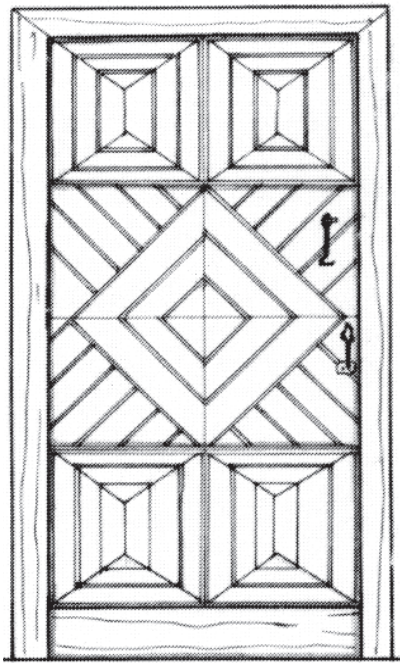

Vidinės durys iš priemenės į „prastąją“ trobą Dilpšių k., Plungės r.

Plungės r.

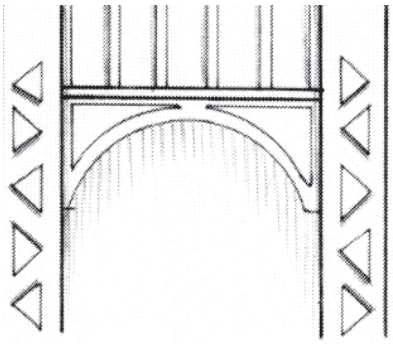

Durų dalis Kadaičių k., Platelių vls., Kretingos aps.

Žemaitijoje durų puošybos įvairovė yra tokia pat didelė, kaip ir Aukštaitijoje. Originalios durys, kurių viršutinė dalis yra kitokia negu apatinioji - su langeliu viršuje.

Žemaitijoje gausu įsprūdinių durų ir jos vis kitokios.
Čia esama ir reljefiškai išdrožinėtų durų.
Durų, o taip pat langinių ir spintų bei skrynių puošyboje naudojamas gėlių ar augalo vazone motyvas yra senas pasaulyje, senas ir Lietuvoje.
Žemaičių klėtys gana dažnai turi arkines duris.
Išoriniai staktų kampai būdavo nusklembiami specialiai išgaubtomis obliaus geležtėmis.
Kitokiomis geležtėmis būdavo išdrožiamos išgaubtos ar įdubusios rievės durų apkalo lentelėse.

Pagal J.Gimbutą

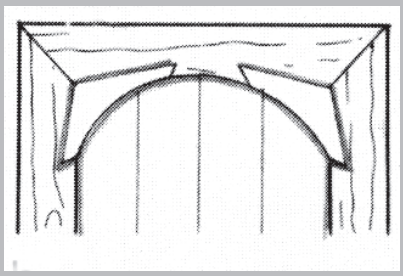

Durų arka Skuodo r.

Gyvenamas namasis / durys

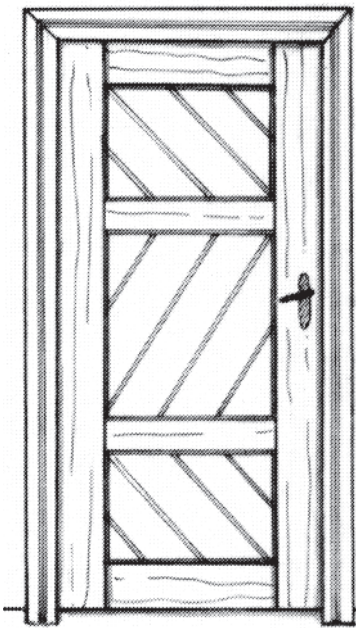

Beržoro k., Plungės r.

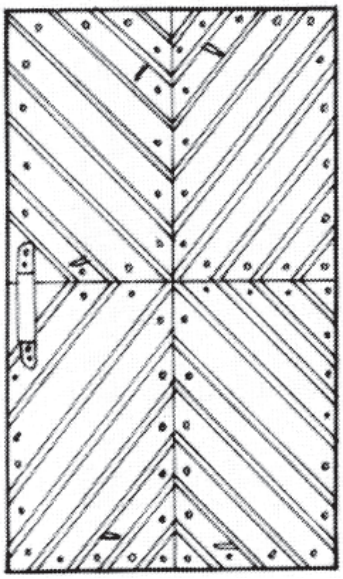

Trobos, pastatytos XIX a. antrojoje pusėje Platelių mstl., Plungės r.

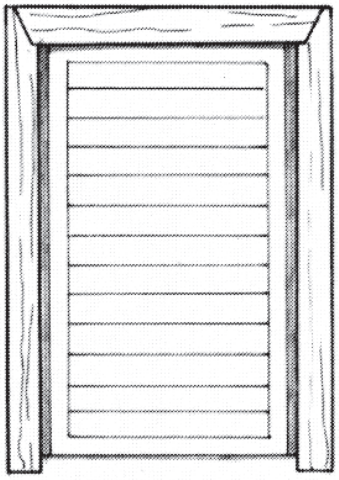

Gyvenamasis namas / durys

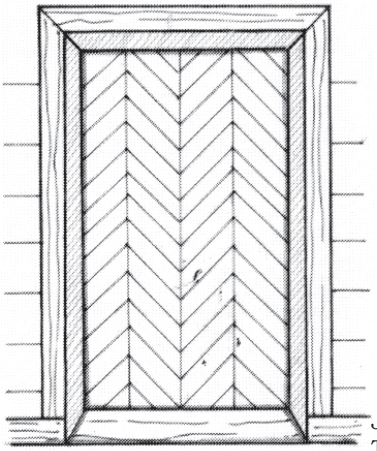

Juodėnų k.,
Telšių r.

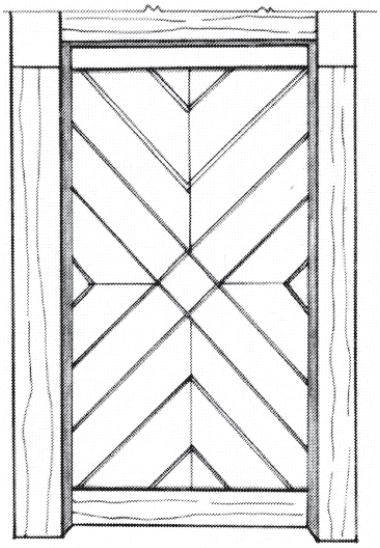

Žutautų k.,
Kretingos r.

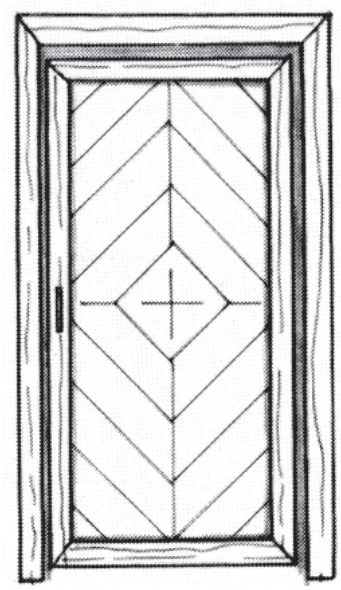

Baublių k.,
Kretingos r.

Gyvenamas namasis / durys

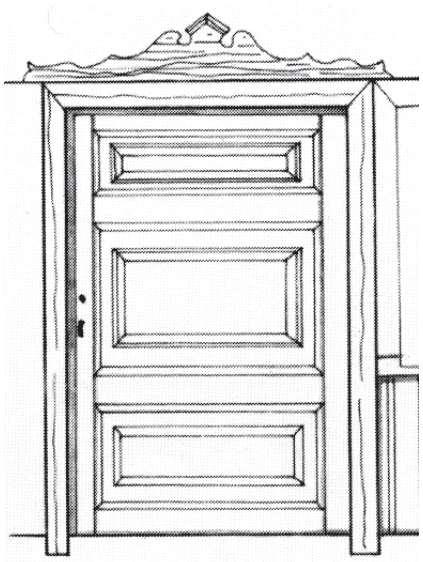

„Gerosios“ durys iš prieangio Grigaičių k., Plungės r.

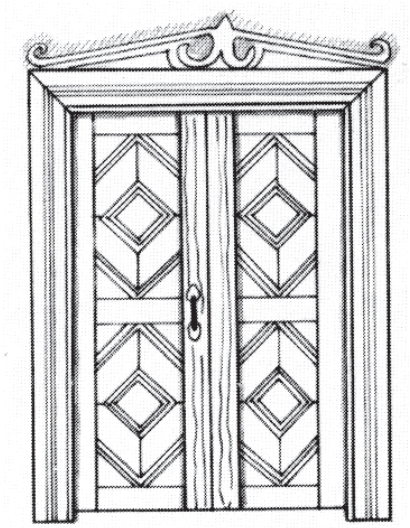

Šiluvos mstl., Raseinių r.

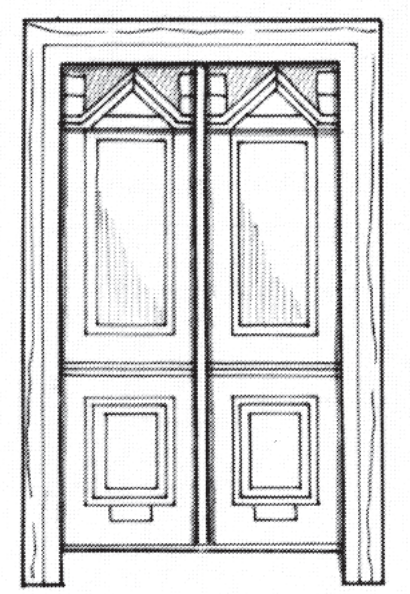

Lembo k., Šilalės r.

Gyvenamasis namas / durys

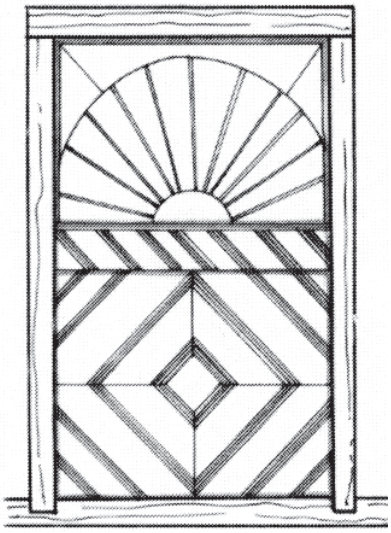

Dvarviečių k.,
Skuodo r.

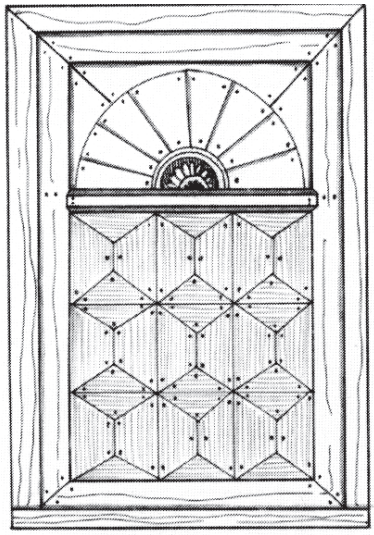

Grūšlaukės kapinių
koplyčios durys
iš lauko pusės
Kretingos r.

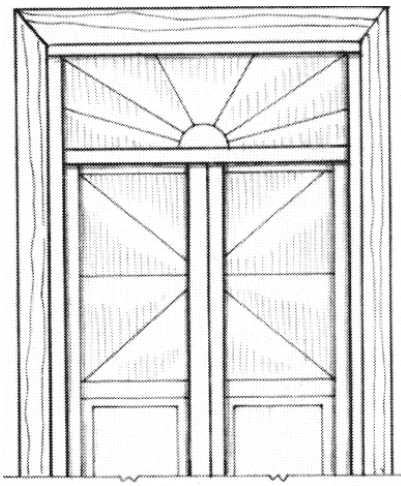

Prieangio durų
viršutinė įstiklinta
dalis Šemetiškių k.,
Telšių r.

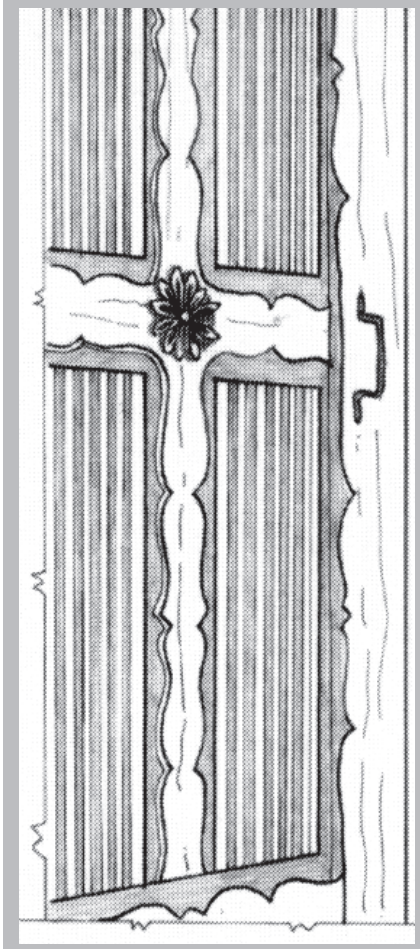

Meistro P.Permino prieš 1937 m.
išdrožinėtos durys
Viekšnių apyl., Akmenės r.

Gyvenamas namasis / durys

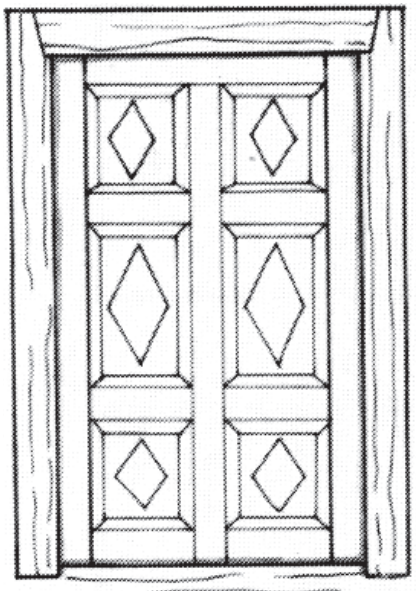

Kulupėnų k.,
Kretingos r.

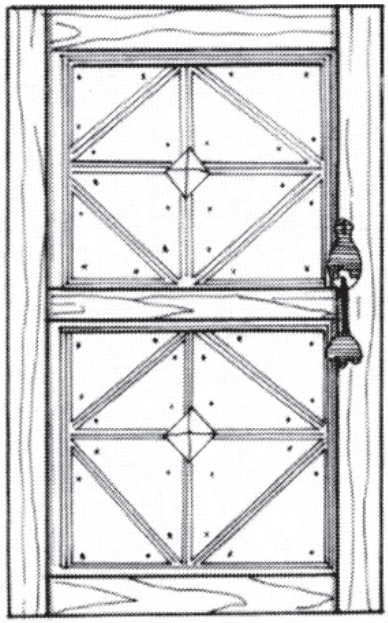

Būtingės k.,
Kretingos r.

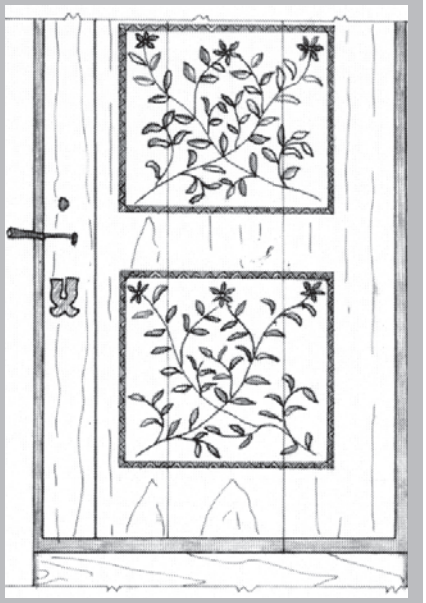

Tapyba puoštos durys Milvydžių k.,
Sedos r.

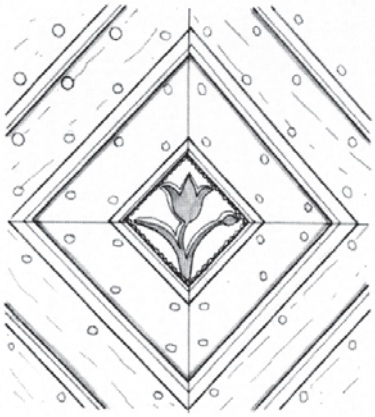

Durų rozetė
Telšių r.

Gyvenamasis namas / durys

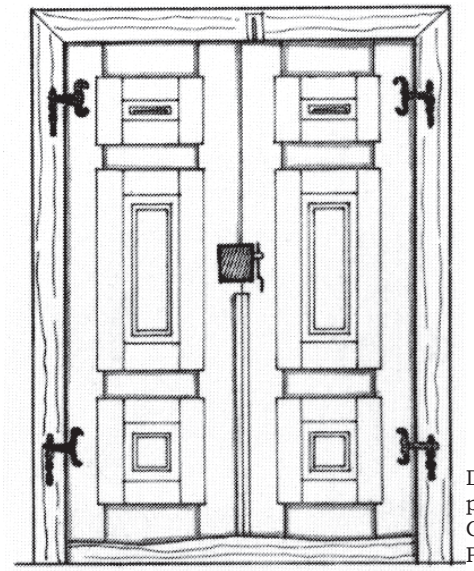

Durys iš vidaus pusės
Godelių k., Plungės r.

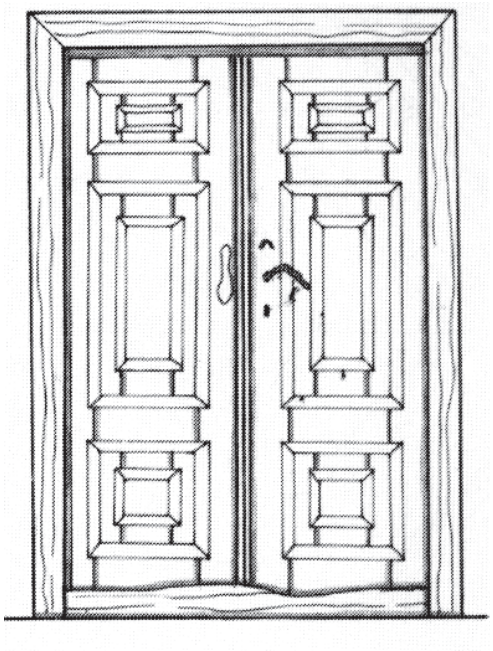

Durys iš lauko pusės
Godelių k., Plungės r.

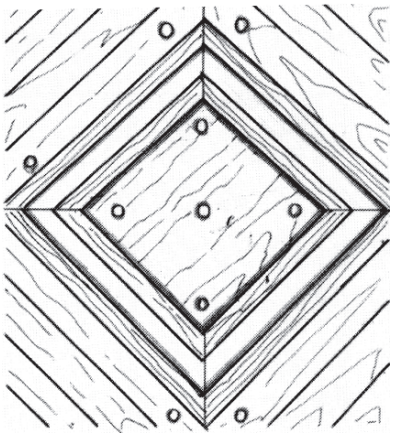

Durų centrinė detalė
Tytuvėnų mstl., Kelmės r.

Tapyba puoštos durys
Stumbrų k., Mažeikių r.

Gyvenamasis namas

Langui, gyvenamojo namo šviesos šaltiniui, teko pereiti ilgą formos raidos kelią. Tai susiję su vartojimu šviesą praleidžiančios medžiagos, kuri kartu neįleisdavo į namą šalčio srovės. Geriausia tokia medžiaga yra stiklas. Kada stiklas šiems reikalams Lietuvoje pradėtas vartoti, sunku nustatyti. Dvarų, dvarelių statiniuose stiklo langus matome jau XVI amžiuje. Langai negalėjo būti dideli ir lengvai atidaromi, tad jų laikinam atidarymui buvo vartojami mediniai skydai. Tokie langai buvo vartojami net dvarų gyvenamųjų namų kamarose. Tokio lango forma turėjo būti gana pastovi. Keistis ji galėjo tik pavartojus anas primityvias šviesą praleidžiančias plėves. Vienok ištempta pūsle bei taukais persunktu popierium tegalima buvo uždengti tik nedidelį plotą. Todėl prisitaikant prie to ploto buvo nustatomas ir lango dydis. Ir matome, kad tokio primityvaus lango plotas yra tik tokio aukštumo, koks buvo galimas sienojų (rąstų) protarpy iškirsti nesumažinant reikalingo sienojų stiprumo. Tokio lango plotis galėjo būti didesnis už aukštį. Darant jį platesnį, tekdavo vartoti daugiau medžiagos, jos atskirus gabalus tvirtinant prie stačių stulpelių. Bet tada ne kiek daugiau įeidavo šviesos į namą, o dėl medžiagos nepastovumo buvo tiktai daugiau rūpesčio. Todėl tenka manyti, kad skirstymas lango ploto skersinėmis į dvi, tris, keturias dalis įvyko tuomet, kai pradėtas vartoti stiklas. Tik stiklo vartojimas leido didinti lango plotą,

langai

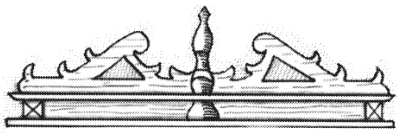
Beržoro k., Plungės r.

Upynos mstl. k., Šilalės r.

Stirbaičių k., Plungės r.

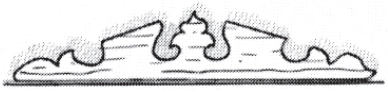
Žakaimės k., Šilalės r.

Užpelkių k., Plungės r.

Žakaimės k., Šilalės r.

Kaltinėnų mstl., Šilalės r.

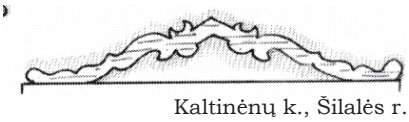
Kaltinėnų k., Šilalės r.

Kvėdarnos mstl., Šilalės r.

Pūslaukio k., Šilalės r.

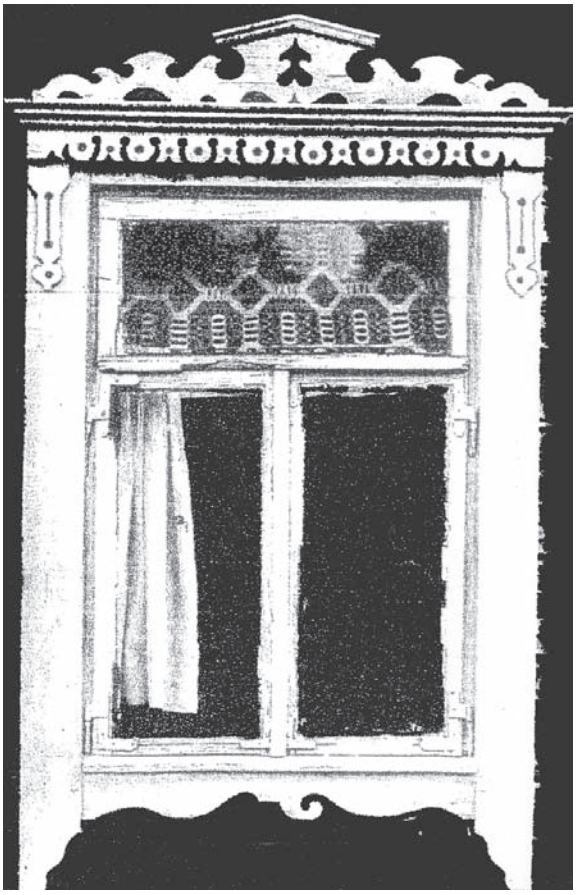

Gyvenamasis namas / langai

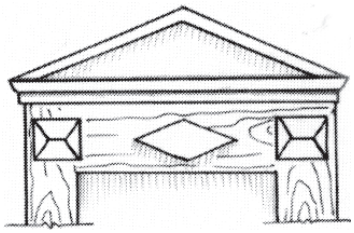

Alvėniškių II k.,
Raseinių r.

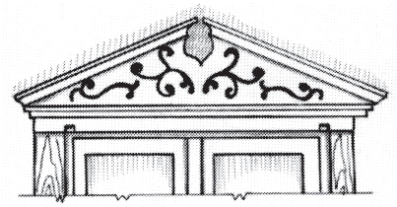

Varduvos mstl.,
Plungės r.

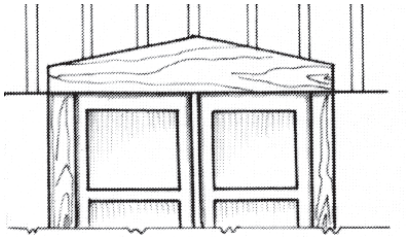

Godelių k.,
Plungės r.

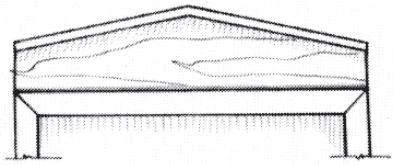

Lembo k.,
Kvėdarnos vls.

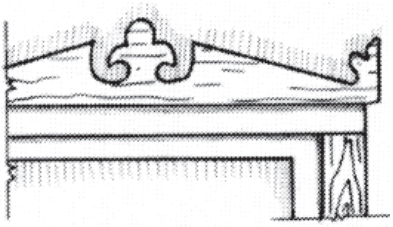

Namo, pastatyto
1923 m. Palangoje

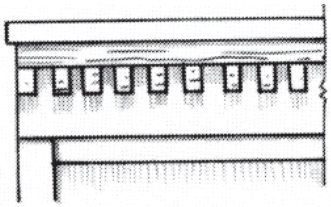

Stumbrių k.,
Plungės r.

daryti jį įvairiausiose dalyse atidaromą.

Lango plotui didėjant, reikėjo jį taip padaryti, kad vagis negalėtų įsibrauti į namą; todėl prie langų atsiranda vienpusės ir dvipusės langinės.

Langai namų lauko pusėje aprėmuoti lentomis. Viršutinės ir apatinės lentos, daug rečiau ir šoninės, išpjaustytos primityvių motyvų ornamentais.

Žemaičiuose, pavyzdžiui, dažniausiai tik viršutinė aprėmavimo lenta išpjaustoma, kitur ir apatinė, o dar kitur ir šoninių lentų viršus ir apačia užbaigiama išpjaustymais.

Daug savotiškesni yra aprėmavimai klėčių ir gyvenamųjų namų mažų langelių abipus įeinamųjų durų. Jie dažniausiai turi rombo ar apskritimo formą. Tokie pat maži langeliai, daugiau vien dekoratyvinio pobūdžio, namų galų pastogių skyduose dažnai būna lankų formos, ir jų aprėminimas primena saulutę.

Pagal P. Galaunę

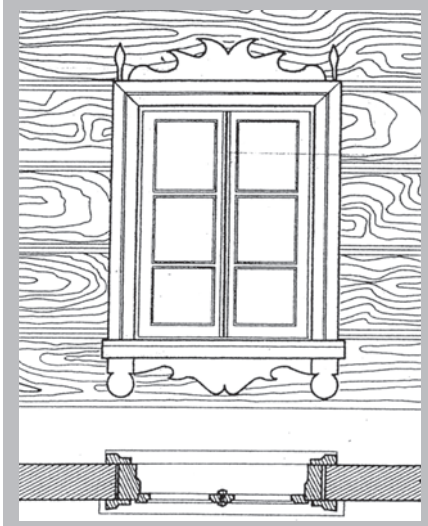

Gyvenamasis namas / langai

Gyvenamųjų namų langai išorėje puošiami apylangėmis. Jas sudaro antlangė, palangė ir šoninės lentos. Puošiami visi trys apylangių elementai, bet dažniausiai pasitenkinama tik antlange ir palange arba vien tik antlange. Paprasčiausios antlangės turi tik horizontalią lentelę ar briauną, vadinamą karnizu. Puošnesnės antlangės susideda iš dviejų dalių - karnizo ir sandriko. Architektūroje sandriku vadinamas trikampio ar kitokio pavidalo frontonėlis antlangės viršuje.

Žemaitijos trobų langai dažniausiai buvo puošiami tik antlangėmis, kai kada ir profiliuotomis palangėmis. Pokario literatūroje apie lietuvių liaudies architektūrą buvo rašoma, kad Žemaitijos kaimų langai retai buvę ar iš viso nebuvę puošiami. Nurodoma priežastis: trobų paražės būdavo plačios, uždengdavo langų viršų, tai ir antlangių nereikėjo.

Langinės yra medinės durelės langui uždaryti iš lauko pusės. Lietuvoje jos pirma paplito miestuose ir dvaruose, vėliau ir didesniuose kaimų

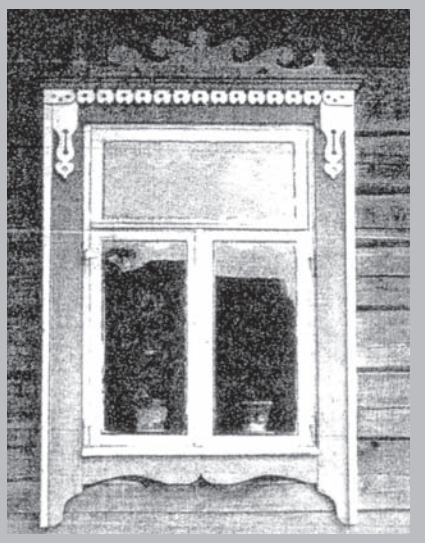

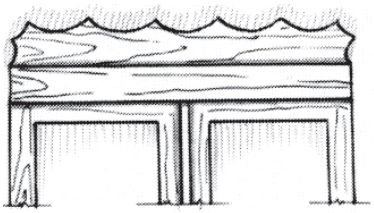

Auksūdžio k., Kretingos r.

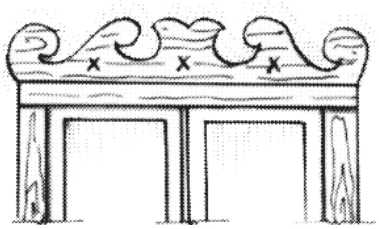

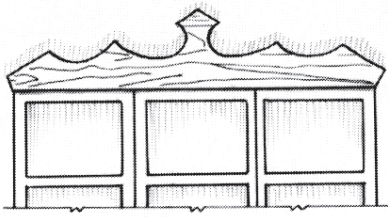

Peslių dv. gyv. namo prieangio antlangė Vainuto vls.

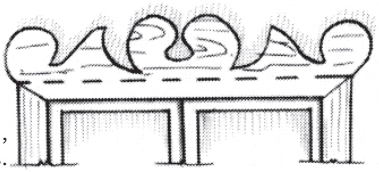

Lembo k., Kvėdarnos vls.

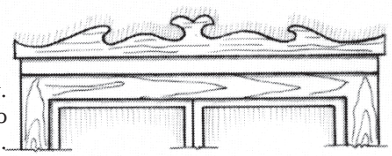

Paežerio dv. gyv. namo prieangio antlangė Šilalės vls.

Kadaičių k., Plungės r.

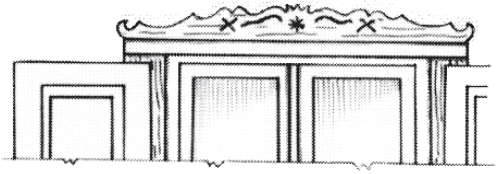

Naujokų k., Skuodo r.

Gyvenamasis namas / langai

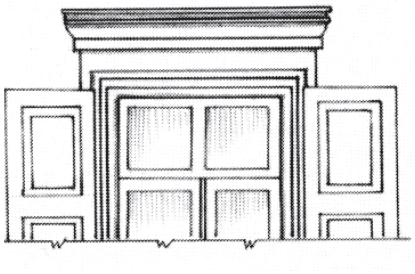

Biržuvėnų dv., Telšių r.

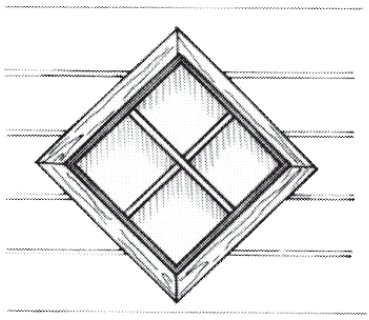

Ušnėnų k., Kelmės r.

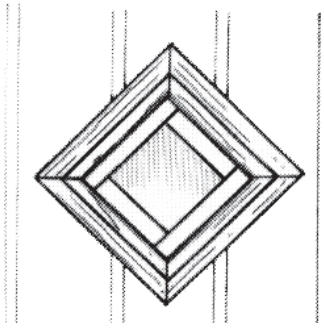

Platelių mstl., Plungės r.

Pirkios langas su tapytomis langinėmis Lubių k., Kretingos r.

namuose. Atvertos langinės pritvirtinamos prie sienų, kad jų neblaškytų vėjas. Puošiama toji pusė, kuri matoma dienos metu, kai langinės atviros. Langinės yra rėminės konstrukcijos su įsprūdomis (filingais). Paprasčiausios langinės yra plokščios lentos, dažytos ar margintos piešiniais ar drožiniais. Kitokia gana gausiai užtinkama langinių konstrukcija yra dvigubų lentų su puošniu apkalu.

Dauguma langinių ir jų puošmenų būna simetriškos. Išimtis yra nesimetrinės langinių poros.

Tai nėra kokia klaida – visa pirkia su daug langų turi tokias nesimetrines langines. Populiariausios įsprūdinės langinės turi po dvi plokščias įsprūdas be papildomų puošmenų. Dažniausiai tokios langinės spalvingai nudažomos. Retesnės trijų įsprūdų langinės. Puošnesnės įsprūdos turi reljefinius drožinius arba prikaltas ar priklijuotas rombines detales.

Dažniausiai naudojamas įstrižų lentelių arba eglutės rašto apkalas, panašus į stogo skydų apkalus. Pasitaiko originalių, vis kitokių apkalų, kai kada langinių su skobtine puošyba.

Paprasta ir praktiška puošmena yra meniškos langinių angelės šviesai įleisti. Jos būna augalo šakelės, lapo, širdelės, mėnulio, užrakto skylutės formos. Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje pastebėta tokių langinių su šviesos angomis daugiau negu su kitokiais puošmenimis.

Gyvenamasis namas / langai

Kai kada prieangiuose dedami langai. Jie arba ištisos prieangio sienelės įstiklinamos, puošiama skirtingų geometrinių formų stiklais ir rėmeliais. **Tokios kompozicijos gražiai suskaido monotoniškas plokštumas.** Dedama ir spalvotų stiklų. Matome stačiakampių, trikampių, rombinių stiklų, retkarčiais net ir lenktinių linijų. Kartais, siekiant panašaus efekto, **dideli stiklai pridengiami įmantriu rėmelių tinklu.**

Pagal J.Gimbutą

Igarių k., Skuodo r.

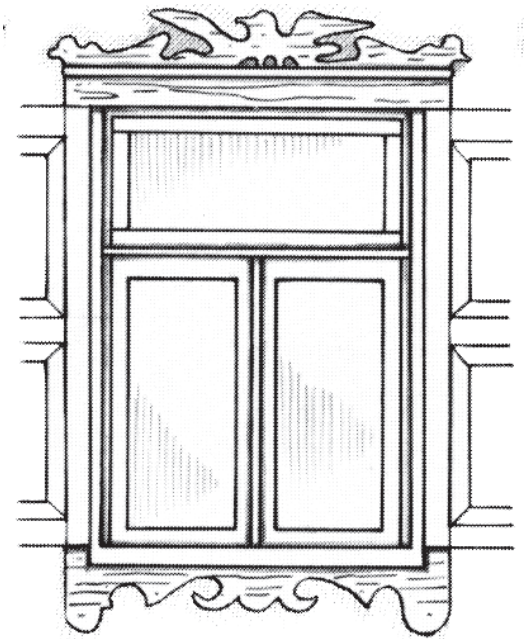

Skuodo r.

Petro Sabaliausko trobos, statytos prieš 1892 m., skliauto kamaros pusėje langelis Vilkų k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r.

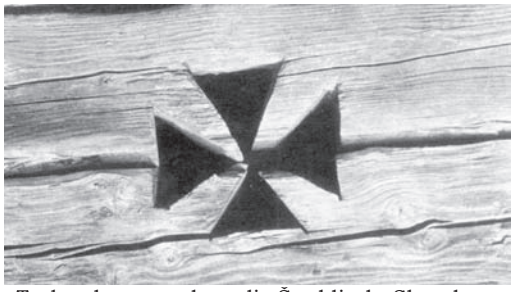

Trobos kamaros langelis Šauklių k. Skuodo r.

Gyvenamasis namas

stogų skydų apačia

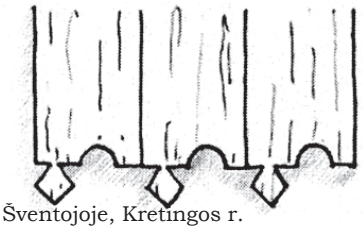
Šventojoje, Kretingos r.

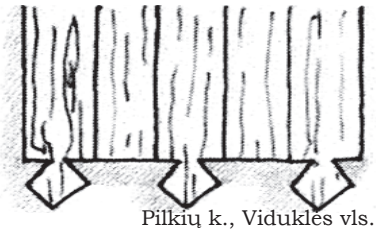
Pilkių k., Viduklės vls.

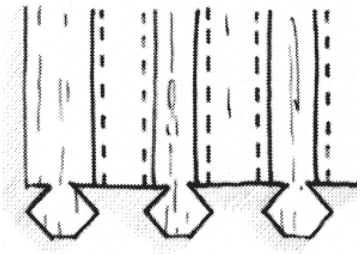
Stalgėnų k., Plungės r.

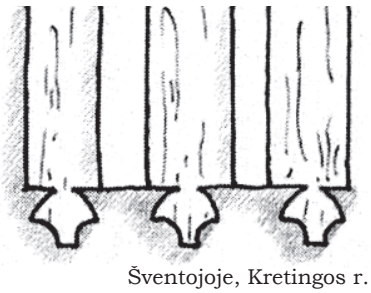
Šventojoje, Kretingos r.

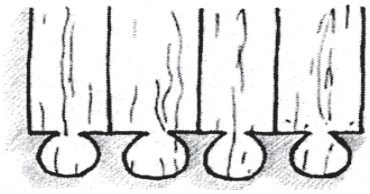
Paminijų k., Plungės r.

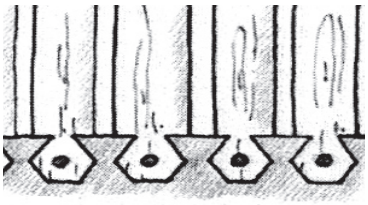
Sateikių k., Plungės r.

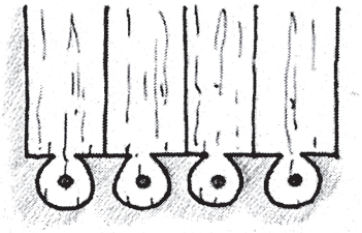
Maloniškių k., Kretingos r.

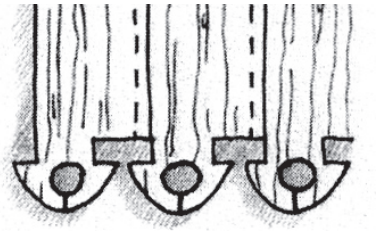
Palangoje

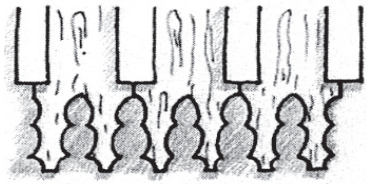
Stirbaičių k.,Plungės r.

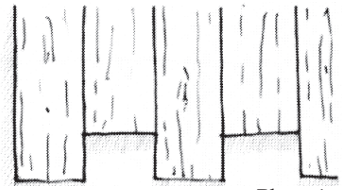
Plungės r.

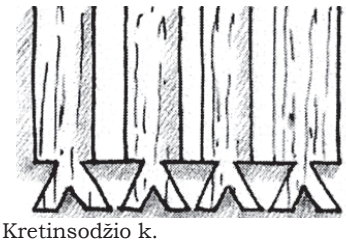
Kretinsodžio k.

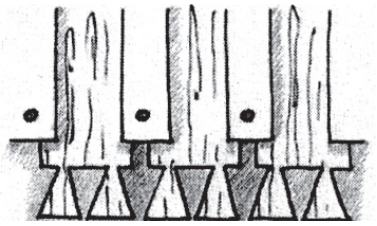
Palangoje

Trobesių galinių sienų pastogės čia vadinamos skydais.
Lietuvoje vyrauja trikampiai skydai, tačiau Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje yra nemažai trapecinių su laužtiniais stogo galais. Trapecinių skydų pasitaiko ir Aukštaitijoje senesniuose pastatuose su valminiais stogais. Gyvenamųjų namų skydai dažniausiai būna lentiniai, o klėčių - ręstiniai. Lentiniai skydai įgauna puošnumo, kai jų apkalas sudedamas keliomis eilėmis ir kryptimis: stačiai, gulsčiai ir įžambiai. Susidaro simetriškas ,,audinys" su stipriu vizualiniu įspūdžiu. Skydą rėmina stogo dangos pakraščiuose prikaltos vėjalentės ir kartais stoginėlis virš galinės trobesio sienos. Rėmų lentos būna dailiai išpjaustinėtos ornamentų virtinėmis. Viršuje, stogo kraigo galuose, dažnai pritvirtinami lėkiai. Tad skydo puošmenis sudaro trys suderintos dalys: lentų apkalas, ornamentuoti rėmai ir lėkis. Ne visada būna trys dalys – kartais – tik viena ar dvi.

Pagal J.Gimbutą

Gyvenamo namo (buv. smuklės) skydo dalis Pakalnės k., Šilutės r.

Gyvenamasis namas

tvorelės

Prieangių, balkonų ir prieklėčių baliustradas čia vadinu tvorelėmis.

Pagal konstrukciją ir pavidalą tvoreles galima skirti į dvi grupes: uždaros sienelės ir atviros lentų arba baliustradų tvorelės. Uždarųjų lentelės yra stačios, rečiau - gulsčios tarp kolonų.
Jos kukliai puošiamos karnizu su lankeliais arba įsprūdomis panašiai, kaip langinės. Pasitaiko raižytų ar dažytų ornamentų lygiame paviršiuje. Atvirųjų tvorelių baliustrados būna profiliuotos lentelės, kartais ir su kiaurapjūviu ornamentu, arba apskriti tekinti stulpeliai barokui būdingo profilio. Pastarųjų kaimuose reta, daugiau – dvareliuose ir miesteliuose. Pasitaiko ir tinklelio ar pinučių formos tvorelių.

Populiariausia technika yra kontūrinė, kada atskiros lentelės išpjaustinėjamos tik iš kraštų.

Simetriškai suglausti tokie elementai sudaro kiaurapjūvio įspūdį.

Pagal J.Gimbutą

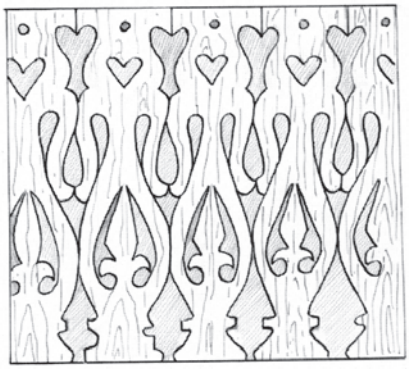

Prieangio Kretingos r.

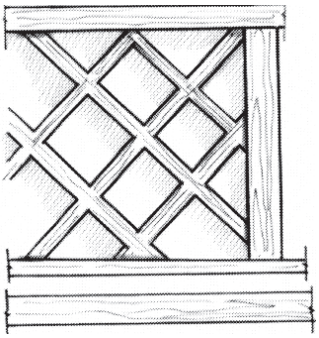

Skaraitiškių dv. rūmų antro aukšto balkono Kelmės r.

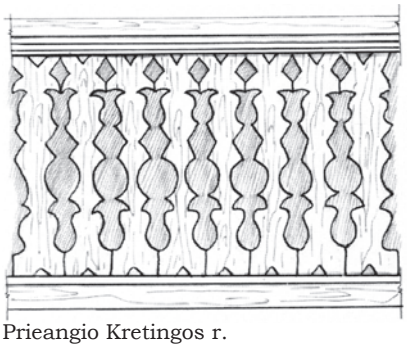

Prieangio Kretingos r.

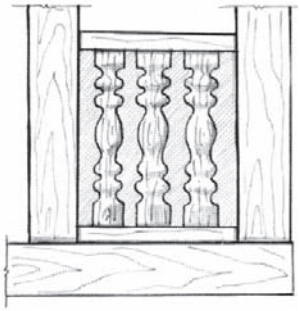

Vilos pirmo ir antro aukšto balkono Palangoje

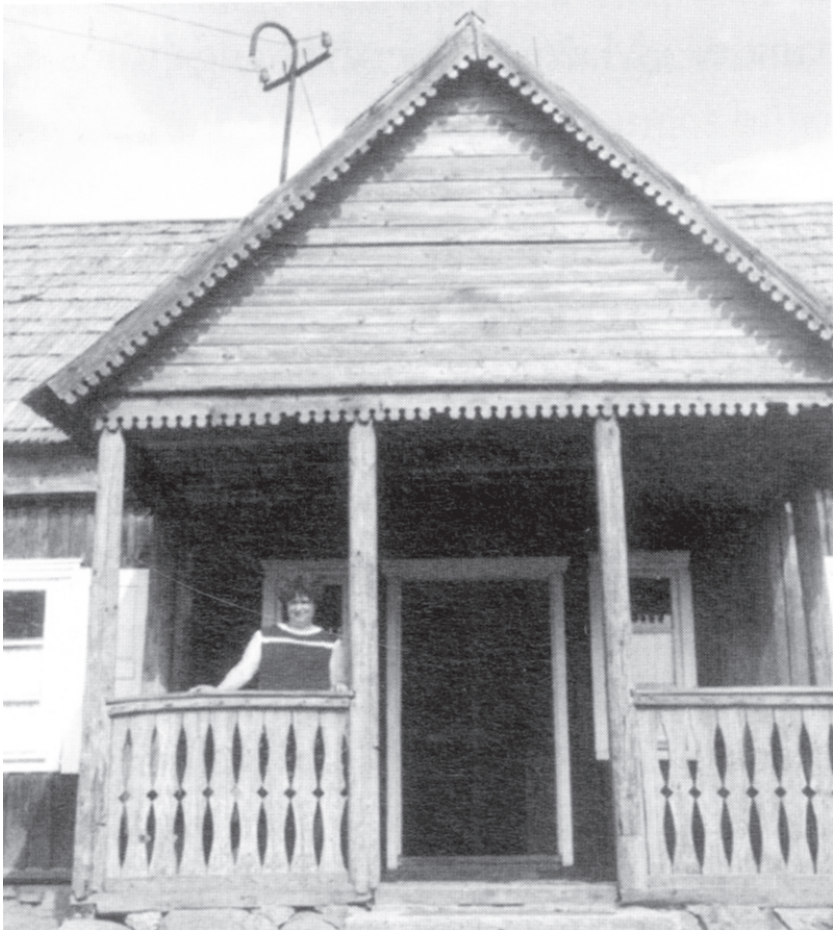

Trobos prieangis Bukantės vnk., Plungės r. (Žemaitės memorialinis muziejus)

Gyvenamasis namas

vėjalentės ir karnizai

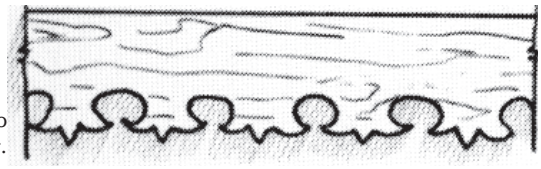

Prieangio
Atlaužų k., Plungės r.

Prieangio
Beržoro k., Plungės r.

Notėnų k., Skuodo r.

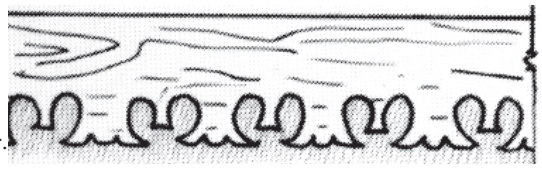

Notėnų k., Skuodo r.

Notėnų k., Skuodo r.

Platelių mstl., Plungės r.

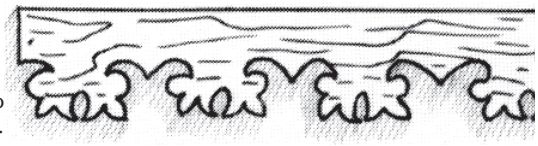

Prieangio
Dvarviečių k., Skuodo r.

Naujokų k., Skuodo r.

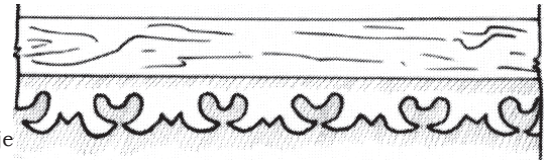

Palangoje

karnizas Kretingoje

Nuožulnūs stogo pakraščiai sutvirtinami ir puošiami vėjalentėmis. Jos prikalamos prie grebėstų, tai yra karčių, pritvirtintų prie gegnių. Trobesio siena stogo skydo apačioje pridengiama trejopai: 1) užleidžiamos skydo lentos (kartais jų galai puošiami); 2) padaromas siauras gulsčias stogelis, vadinamas stoginėliu; 3) pritvirtinama viena ar daugiau horizontalių lentų - jos ir sudaro karnizą. Jis dažniausiai puošiamas pjaustiniais. Be to, kai kurie gyvenamieji namai panašų karnizą turi virš išilginių sienų stogo paražėje. Karnizų praktiškoji paskirtis – apsaugoti sienas nuo lietaus. Skyduose kartais būna tarpiniai karnizai, kurie skydą dalija į skirtingai apkaltas padalas ir taip vizualiai suskaido plokštumą.

Ūkinių trobesių vėjalentės ir karnizai nepuošiami pjaustiniais. Stogo skydų puošmenų galima pastebėti trejopas kombinacijas: 1) puošiamos tik vėjalentės, 2) tik karnizai, 3) vėjalentės ir karnizai. Įvairovę papildo rečiau užtinkamos dvigubos ornamentuotų lentų juostos su skirtingais raštais. Ne visada tie puošmenys suderinti su prieangio ornamentais, tačiau panašumas dažniausiai išlaikomas: ir čia, ir ten yra arba geometriniai, arba augaliniai ornamentai. Skiriasi tik jų detalės ir dydžiai. Prieangių puošmenys matomi iš arčiau, tad ir jų ornamentai būna smulkesni bei sudėtingesni už stogo

Gyvenamasis namas / vėjalentės ir karnizai

skydų. Pasitaiko, kad toks pat karnizas juosia prieangį ir visą namą bent iš trijų pusių.

Žemaitijoje kur kas mažiau trobesių puošiama išpjaustinėtomis lentomis. Geometriniai ornamentai čia dažniausiai yra pjūkleliai ir dantukai. Pasitaiko originalių, kitur nematytų riestinių ornamentų. Kartais užtinkama vėjalenčių su pjaustiniais viršutinėse briaunose.

Pagal J.Gimbutą

Prieangio
Žarėnų mstl., Telšių r.

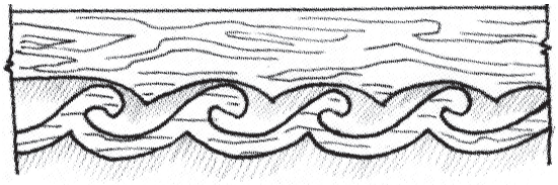

Prieangio
Notėnų k., Skuodo r.

Prieangio
Stirbaičių k., Platelių apyl.

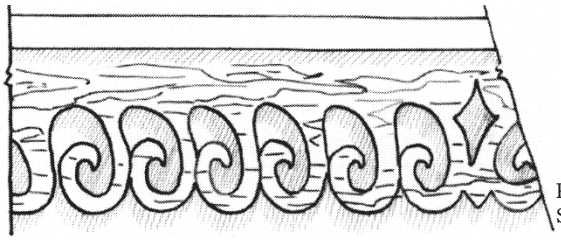

Prieangio
Surblių k., Plungės r.

Stoginuko karnizas

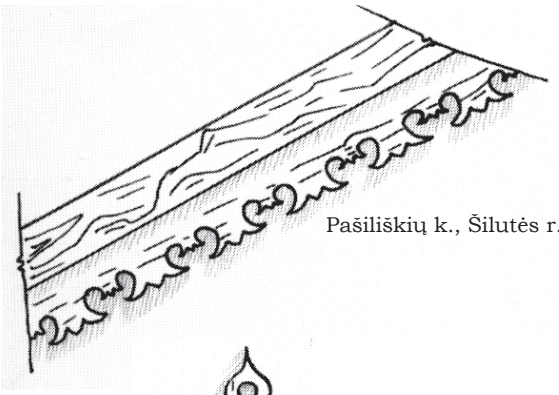

Pašiliškių k., Šilutės r.

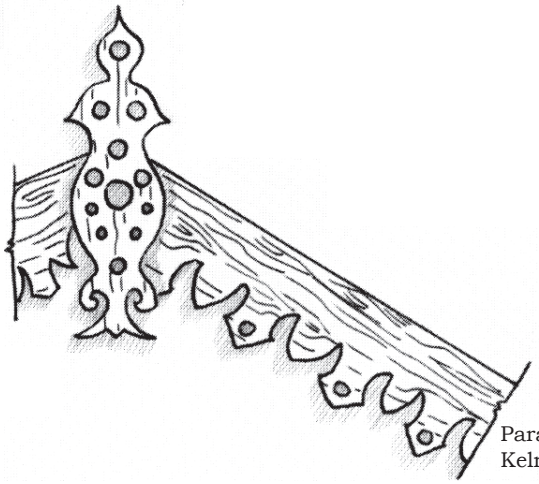

Paramotėlio k.,
Kelmės r.

Gyvenamasis namas / vėjalentės ir karnizai

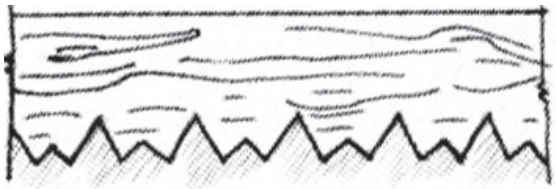

Prieangio vėjalentė
Atlaužų k., Plungės r.

Prieangio vėjalentė
Beržoro k., Plungės r.

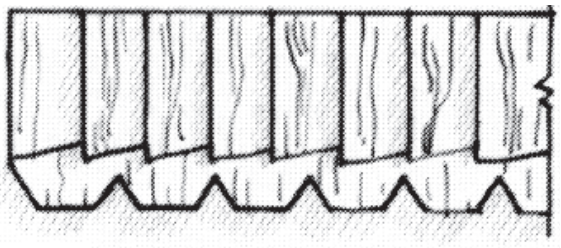

Skiedrinio stogo apačia
Šateikių Rūdaičių k.,
Platelių apyl.

Prieangio vėjalentė
Žarėnų mstl., Telšių r.

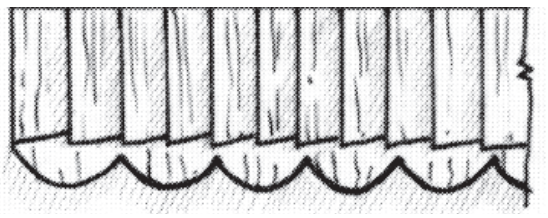

Skiedrinio stogo apačia
Stirbaičių k.,
Platelių apyl.

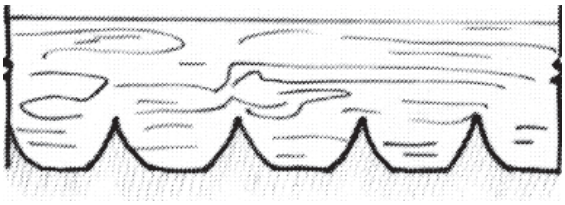

Trobos kydo apačia
Notėnų k., Skuodo r.

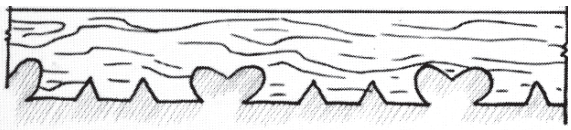

Tėvelių k., Skuodo r.

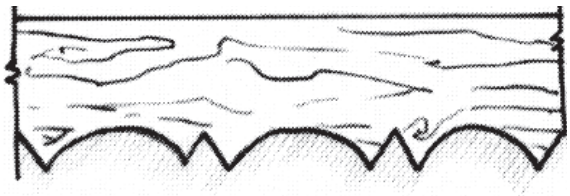

Notėnų k., Skuodo r.

Gyvenamasis namas

geometrinis ornamentas

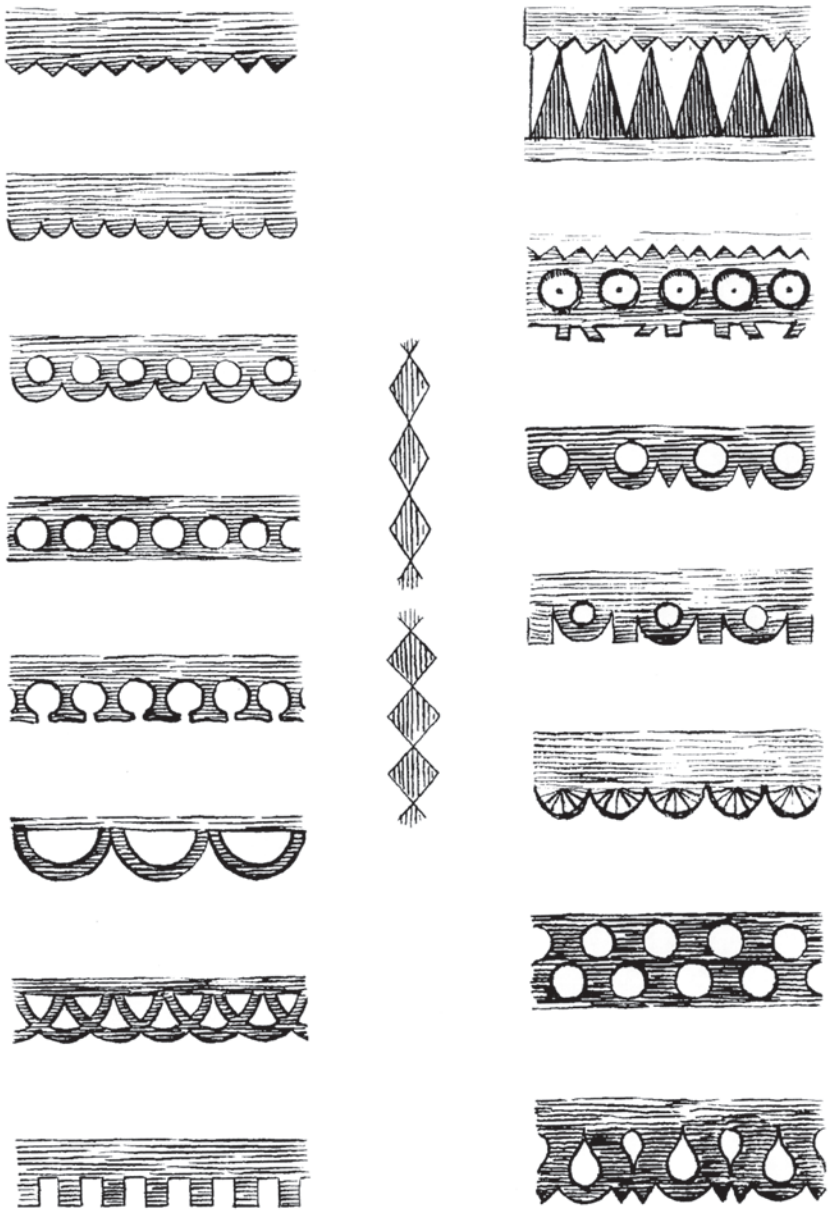

Gyvenamasis namas

sienų apmušalai, kertės

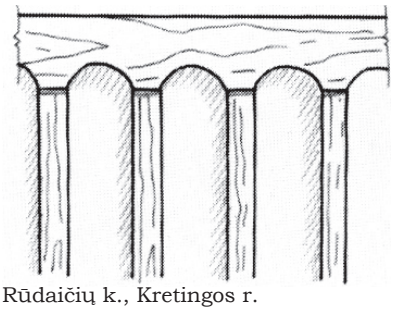

Rūdaičių k., Kretingos r.

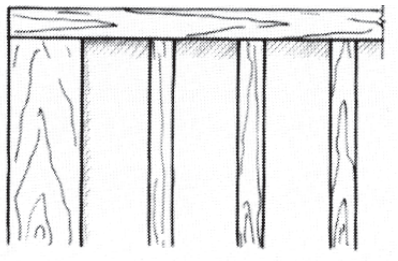

Auksūdžio k., Kretingos r.

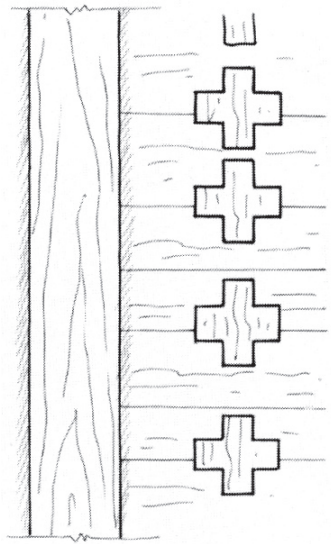

Urvikių k., Mažeikių r.

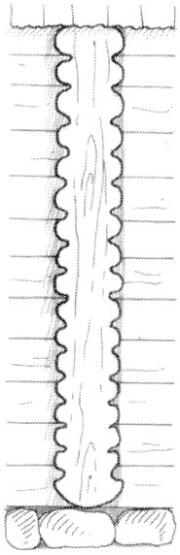

Šlepučių k., Ariogalos r.

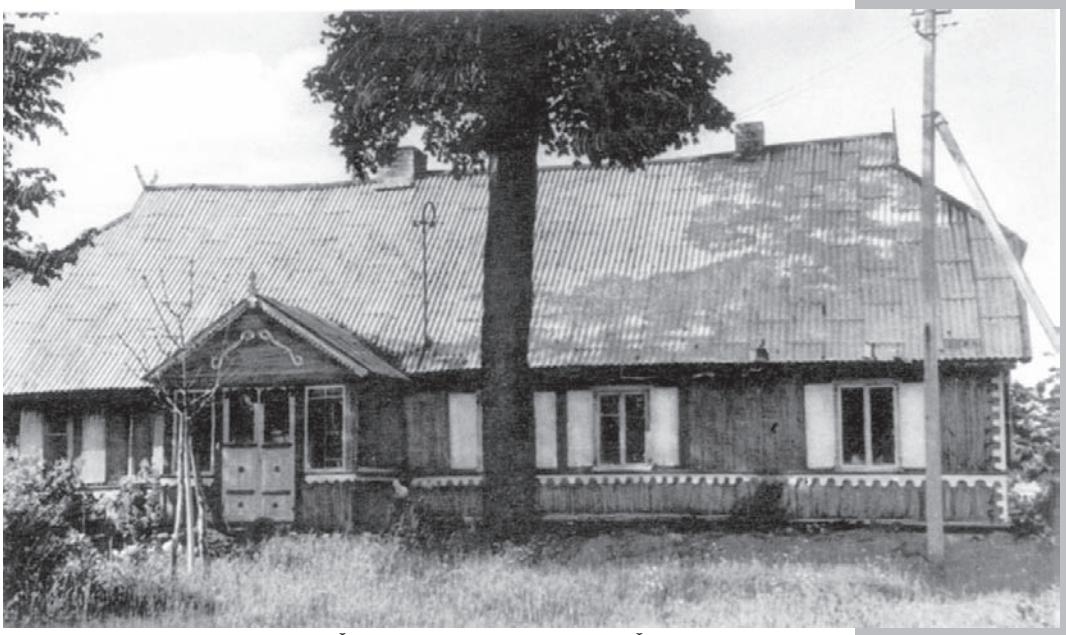

Žemaičių troba Prapymo k., Šilalės r.

Gyvenamasis namas / sienų apmušalai, kertės

Medinių sienų, surėstų iš gulsčių sienojų, kertės dažnai apkalamos stačiomis lentomis, kad apsaugotų rąstų galus nuo puvimo ir kad dailiau atrodytų. Kartais tos apsauginės lentos pagražinamos drožiniais ar padažymu.

Pagal J.Gimbutą

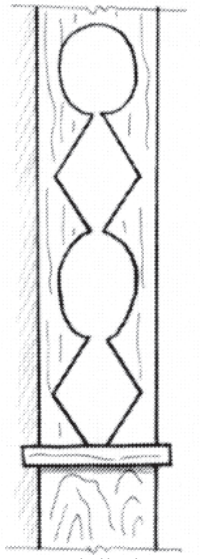

Paminijų k., Plungės r.

Naujokų k., Skuodo r.

Užpelkių k., Plungės r.

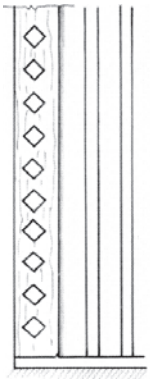

Daukšių k., Skuodo r.

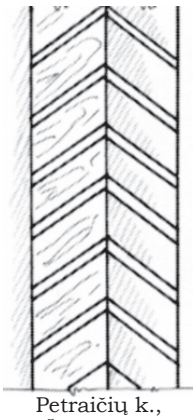

Petraičių k., Židikų vls.

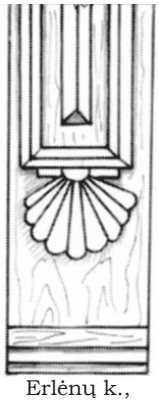

Erlėnų k., Kretingos r.

Trobos kertė Mosėdžio mstl., Skuodo r.

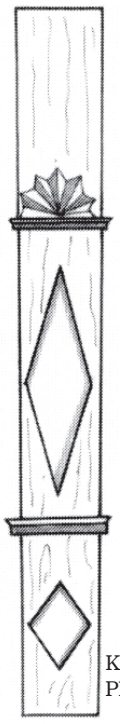

Kadaičių k., Plungės r.

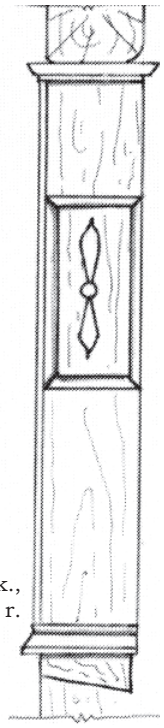

Igarių k., Skuodo r.

Trobos kertė Lubių k., Kretingos r.

Gyvenamasis namas

lėkiai

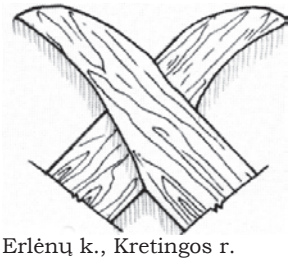
Erlėnų k., Kretingos r.

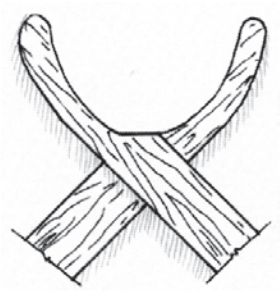
Erlėnų k., Kretingos r.

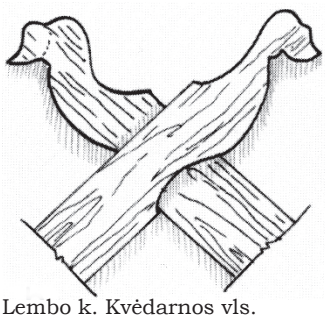
Lembo k. Kvėdarnos vls.

Užpelkių k.,
Platelių apyl.

Tėvelių k., Skuodo r.

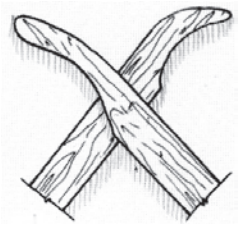
Gilaičių k.,
Platelių apyl.

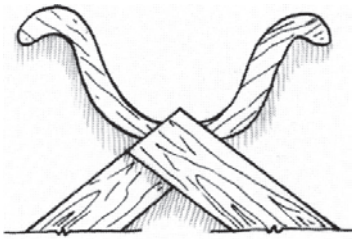
Krakių k., Mosėdžio apyl.

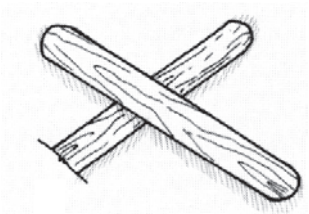
Steigvilių k., Šilalės vls.

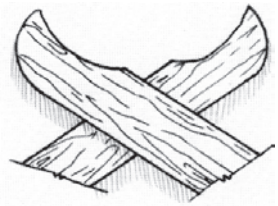
Stalgėnų k., Plungės vls.

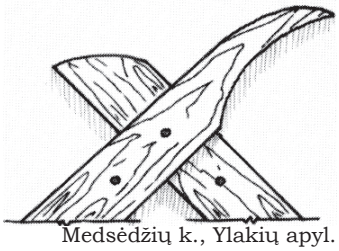
Medsėdžių k., Ylakių apyl.

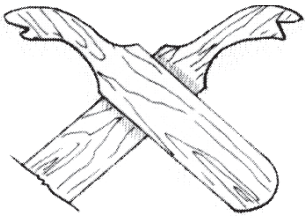
Ubladės iš Žernių k.,
Žemaičių Kalvarijos apyl.

Stogo galų užbaigose, gonkelių priešakio viršuje vadinamieji „arkliukai“, „gaidukai“ kartais yra vartojami ne vien tik gyvenamuose namuose, bet ir klėtyse bei kituose ūkio statiniuose – arklidėse, klojimuose. Šiandieną virtę jau vien pagražinimo elementais, jie yra labai įvairūs: prasideda gamtiška medžio išlenkimo forma ir baigiasi įvairios gyvūnijos ir augmenijos sudėtingomis kompozicijomis, ypač Klaipėdos krašte. Visų tų formų traktavimas yra skulptūrinis-siluetinis ir savo stilistiniais pradais, ypač gėlės vazonuose, rodo nemažą baroko įtaką.

Pagal P.Galaunę

Gyvenamasis namas / lėkiai

Žemaitijos lėkiai mažai kuo tesiskiria nuo kitų Lietuvoje: arkliukų būna ne tik galvos, bet retkarčiais ir visa figūra; yra paukščių, ragų pavidalo, statmenų lėkių. Viena karvelių pora ,,tupi" ant Šventosios kaimo trobos. Žemaičių lėkiai, kaip ir kitos ornamentuotos trobesių dalys, **mažiau susmulkinti pjaustiniais** negu Aukštaitijoje, bet pasitaiko ir panašių. Savitas yra trijų paukštelių lėkis. Žemaitijoje surasta panašių į prieverpstes, užtikta ir žmogaus pavidalo lėkių.

Pagal J.Gimbutą

Erlėnų k., Kretingos r.

Bikavėnų k., Palangos r.

Kurmaičių k., Kretingos vls.

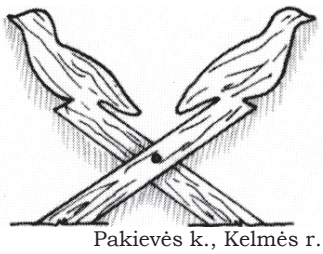

Pakievės k., Kelmės r.

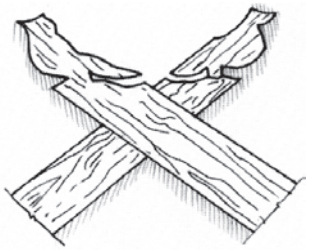

Alkos k., Rietavo r.

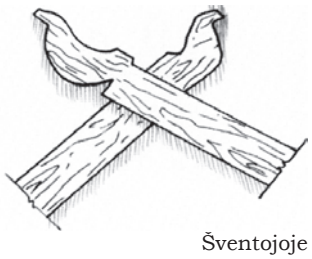

Šventojoje

Lembo k., Kvėdarnos vls.

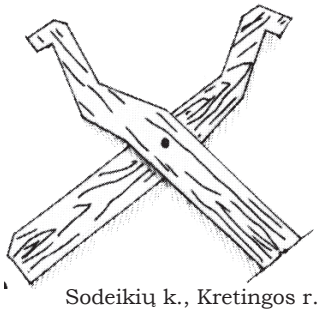

Sodeikių k., Kretingos r.

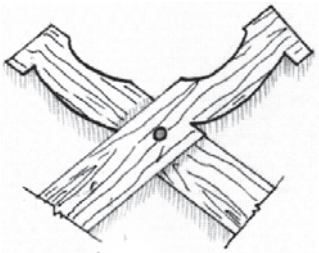

Būtingės k., Palangos r.

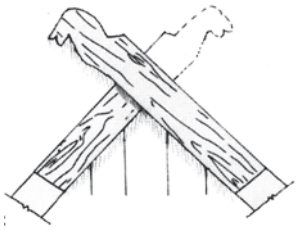

Būtingės k., Palangos r.

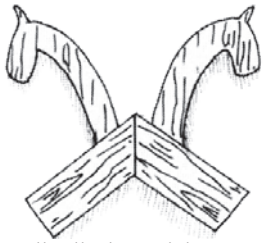

Dūdinėlių k., Veiviržėnų apyl.

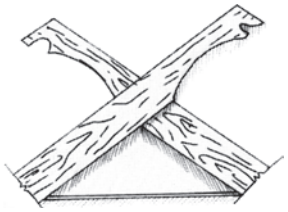

Būtingės k., Palangos r.

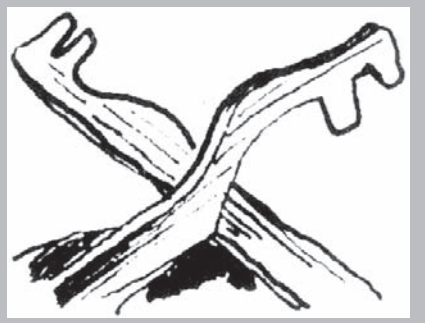

Gyvenamasis namas / lėkiai

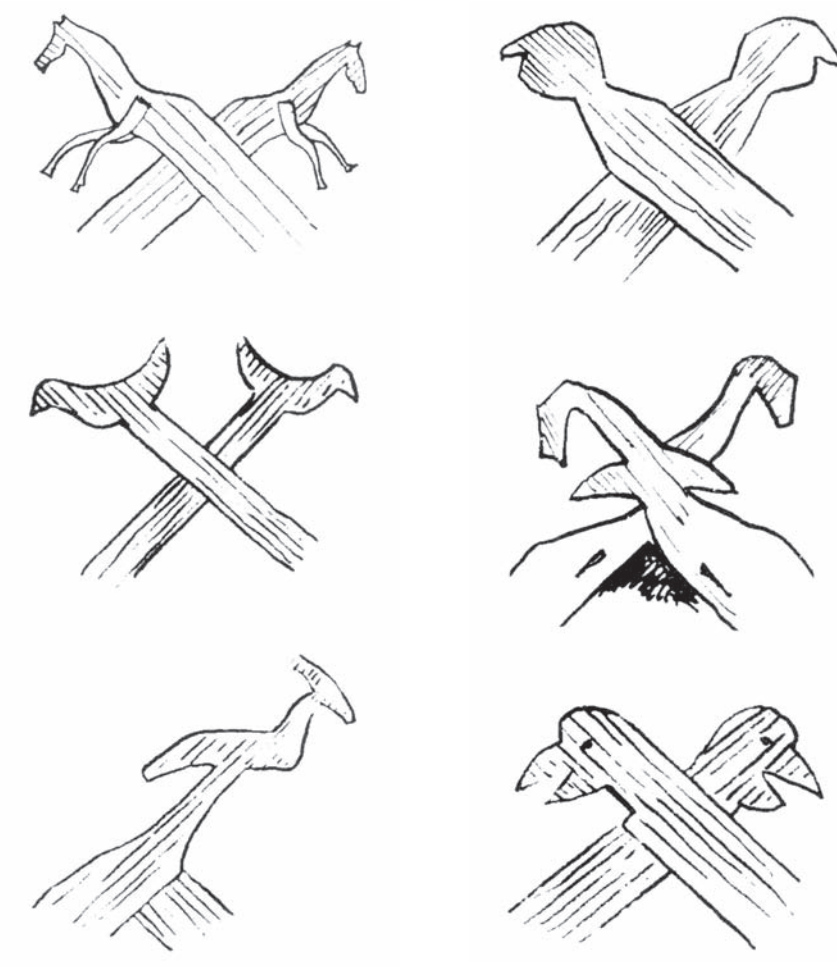

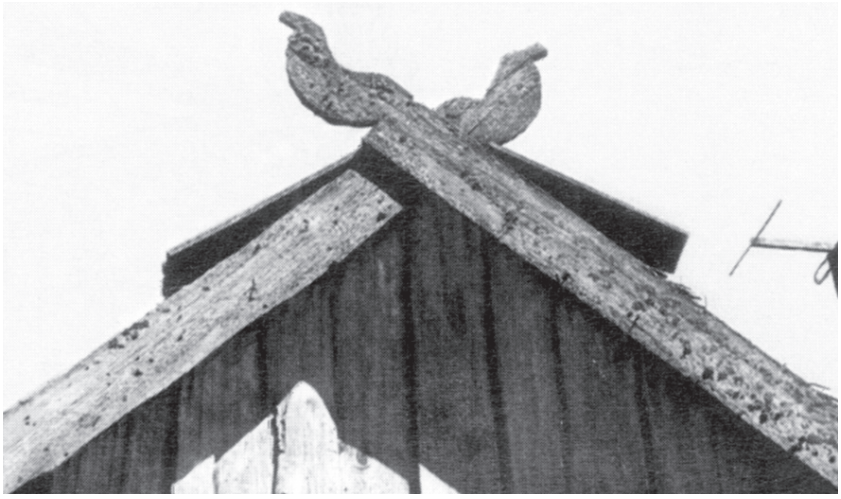

Karvelių pavidalo lėkiai Šventosios k., Kretingos r.

Kartenos mstl., Kretingos r.

Gyvenamasis namas / lėkiai

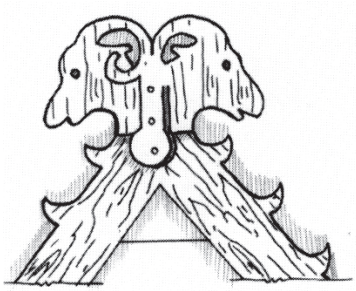

Avinų galvų pavidalo lėkis;
vieta nežinoma

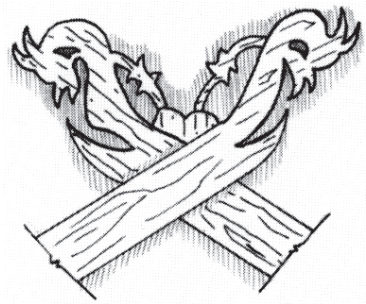

Kretingos aps.

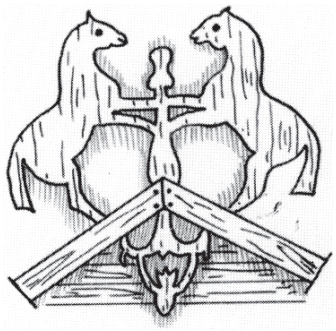

Pakurklių k., Krakių vls.

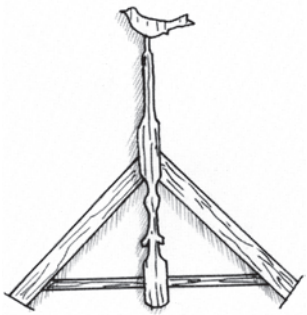

Dovainių k., Platelių apyl.

Prieangio Igarių k., Skuodo r.

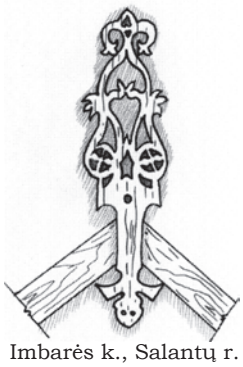

Imbarės k., Salantų r.

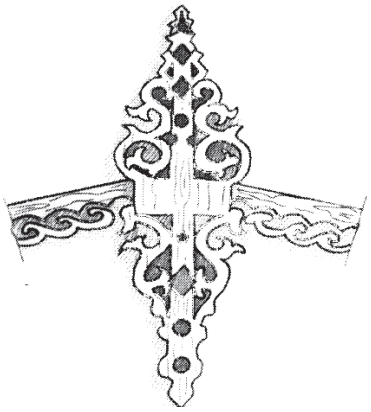

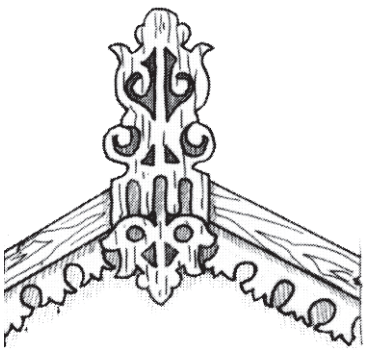

Prieangių Notėnų k., Platelių vls.; lėkiai vieno meistro darbo

Gyvenamasis namas / lėkiai

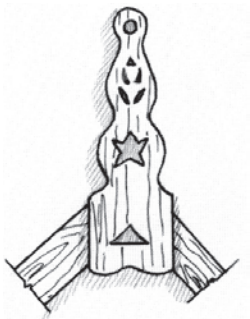

Lyduvėnų mstl.,
Raseinių r.

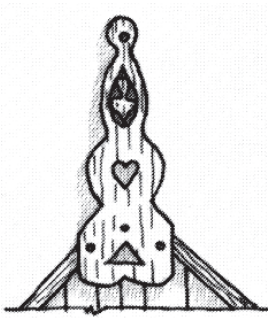

Kelmės r.

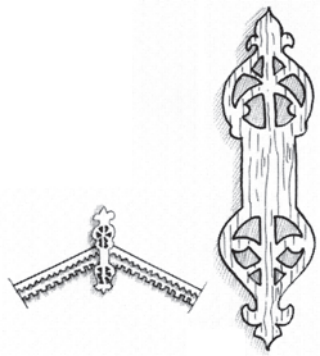

Prieangio
Beržoro k., Platelių apyl.

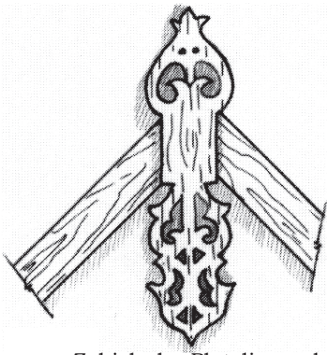

Zobielų k., Platelių apyl.

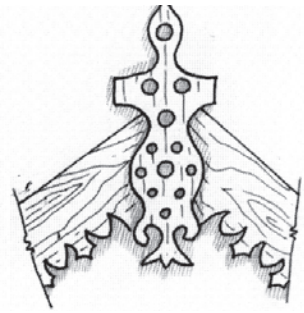

Prieangio
Paramotėlių k., Kelmės apyl.

Platelių mstl.

Koplyčios stogo
Baršių k., Sedos r.

Gyvenamasis namas

durų vyriai

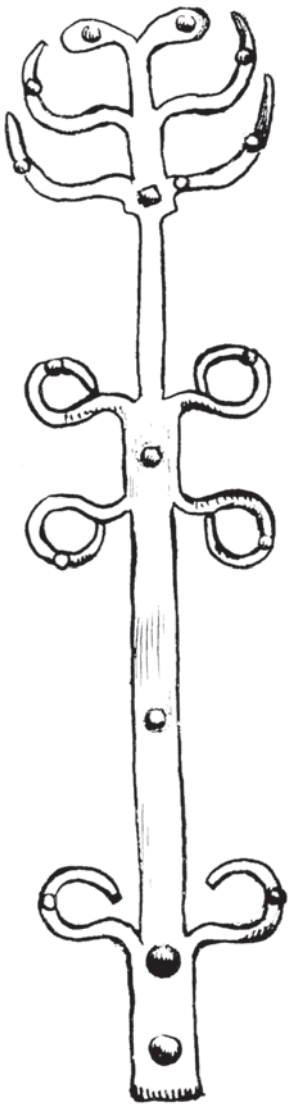

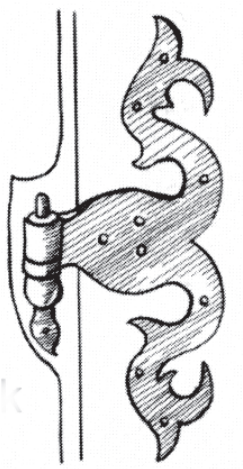

Tverų mstl., Plungės r.

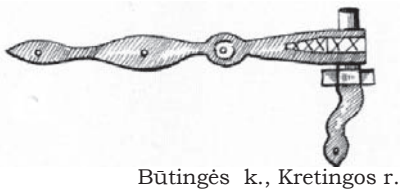

Būtingės k., Kretingos r.

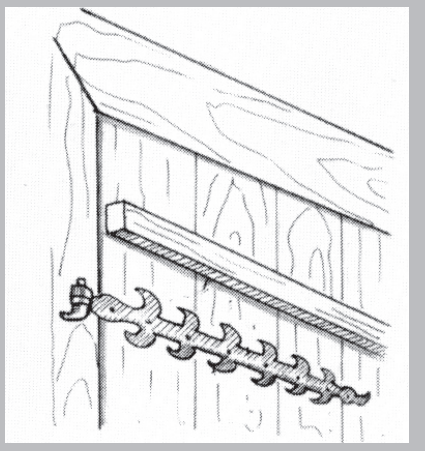

Priemenės varas
Tverų mstl. Plungės r.

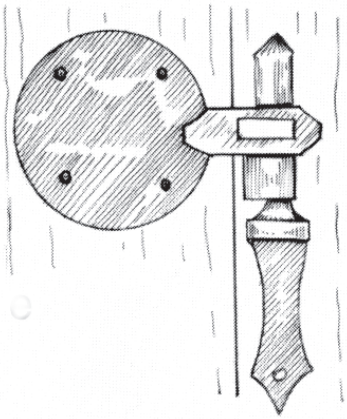

Tuščių k., Tauragės r.

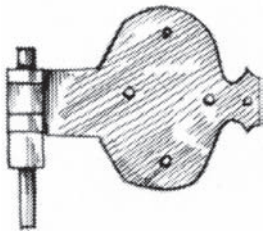

Tauragės r.

Gyvenamasis namas
durų apyraktės ir rankenos

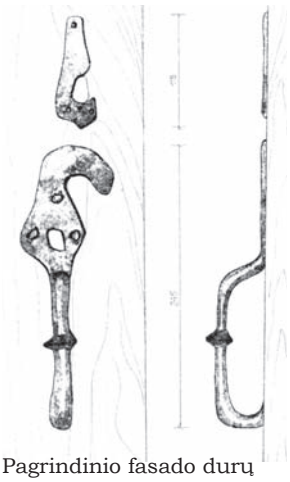

Pagrindinio fasado durų rankena „klemka“.
Mačiuikių k.,
Žemaičių Kalvarijos apyl.,
Plungės r.
Kazys Kreišmontas
Buv. Vizginto sodyba

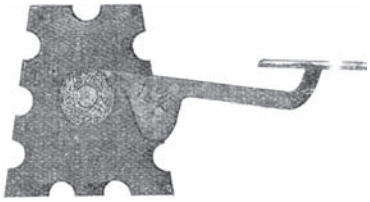

Durų spyna ir rankena.
Vilkų k., Žemaičių Kalvarijos apyl.,
Plungės r.
Petras Sabaliauskas

Trobos, statytos 1864 m.,
pagrindinio fasado durų spyna
ir rankena.
Medsėdžių k., Platelių apyl.,
Plungės r.
Petrė Stonkutė

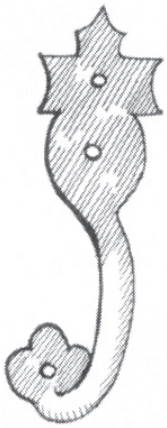

Išorinė
rankena
Dirgalio k.,
Kretingos r.

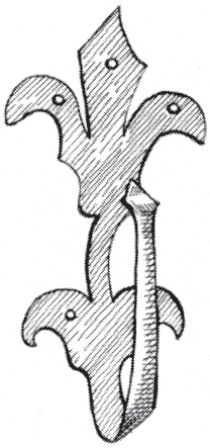

Rankena Maudžiorų
k., Luokės vls.,
Telšių r.

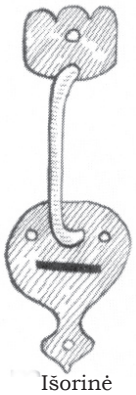

Išorinė
rankena su
apyrakte
Būtingės k.,
Kretingos r.

Priemenės durų
rankena.
Jazdauskiškių
k., Žemaičių
Kalvarijos apyl.,
Plungės r.
Rozalija
Petrauskienė

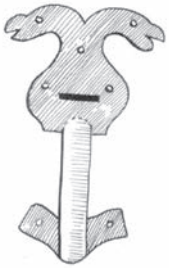

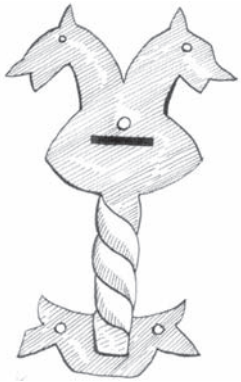

Apyraktės su rankenomis Plungėje

Apyraktė ir rankena
Stumbrų k.,
Mažeikių r.

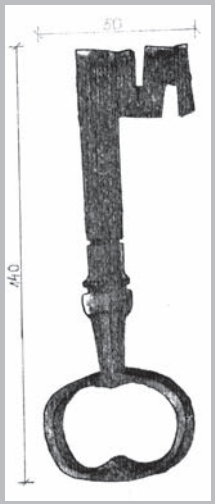

Trobos klėties durų raktas.
Mačiukų k., Platelių apyl., Plungės r.
Sav. Angelija Gramauskienė.

Gyvenamasis namas

kolonų sparneliai ir arkutės tarp kolonų

Lietuvoje vyrauja keturkampės kolonėlės. Apskritos kolonėlės dažniausiai sutinkamos šiauriniuose ir pajūrio rajonuose: Zarasų, Kupiškio, Biržų, Skuodo, Klaipėdos ir kt.

Statybos ir architektūros institutas

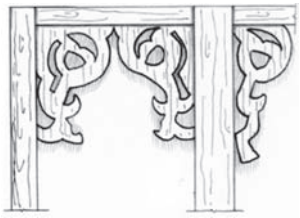

Prieangio Auksūdžio k., Darbėnų vls.

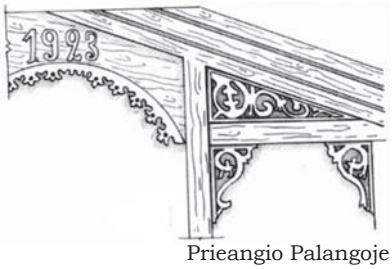

Prieangio Palangoje

Prieangio Notėnų k., Platelių vls.

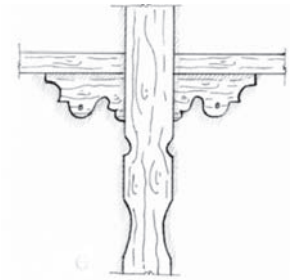

Vilos prieangio Palangoje

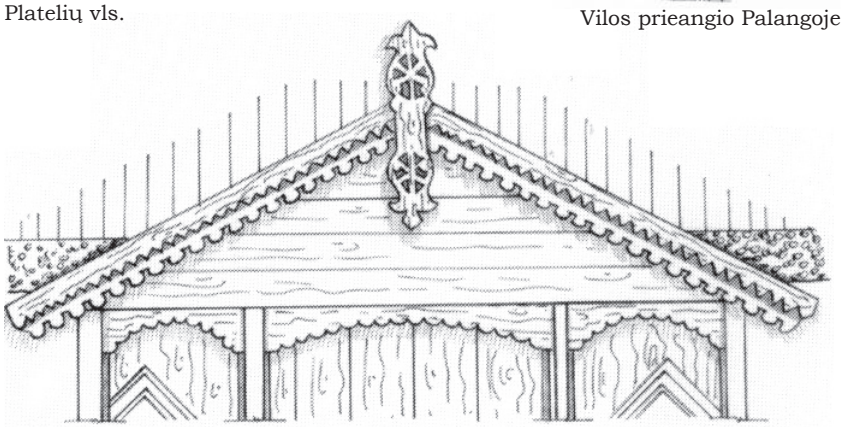

Prieangio Beržoro k., Platelių apyl.

Nors gonkelių kilmę gyvenamajame name aiškiname panašiai, kaip ir prieklėčio klėtyje, bet dėl jos žymiai vėlybesnio atsiradimo ir per didelio gausumo pagražinimo elementų galime manyti, kad jos greičiausiai atsirado renesansinių, barokinių buvusiųjų Lietuvoje dvarų statinių įtakoj. Kitaip nebūtų jose to nepaprasto puošnumo, kuris yra visose jų sudėtinėse dalyse, pradedant, kaip ir prieklėty, kolonomis ir baigiant jo stogelio viršaus užbaigimo visai savotiškos formos „arkliuku“ bei pastogės skydo „langeliu“ – saulute, nekalbant jau apie įvairiai pjaustytų lentų papuošimus. Tiesa, pastarosios yra vartojamos ir klėtyse, bet žymiai kuklesnių formų ir daug mažiau. Išpjovimų raštų pagrindiniai elementai yra tie patys, kaip ir visuose kituose mūsų ornamento seniausiuose pavyzdžiuose: dantukai, lankeliai, tulpės...

Trobos prieangis Surblių k., Plungės r.; meistras Justinas Kazonas

Gyvenamasis namas

gonkelės, veranda

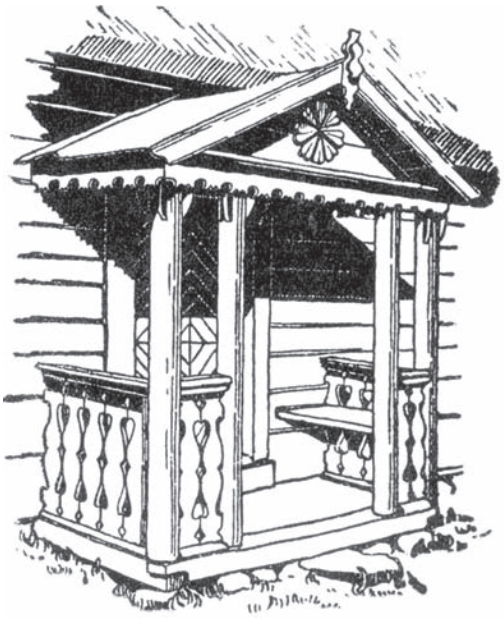

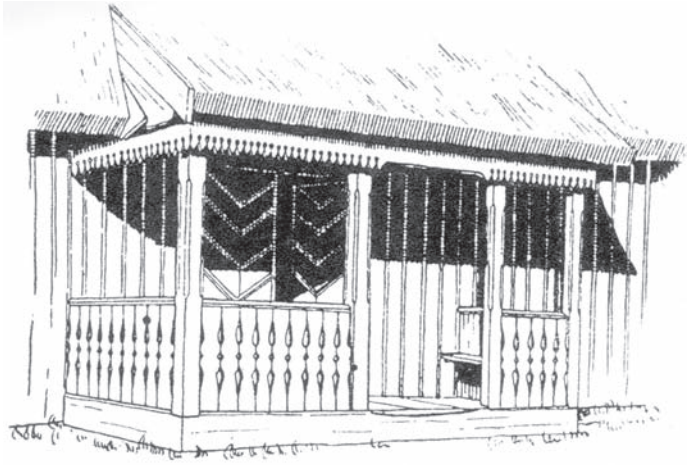

Imant gonkeles apskritai, charakterizuoti jas galime šiaip: jos arba būna glaudžiai surišamos su namo visuma, po vienu stogu – „verandinės“, – tuomet namo stogas toje vietoje virsta asimetrišku, - arba yra pristatytos prie namo ir daro įspūdį visai atskiros namo dalies, perdengtos dviejų nuožulnumų stogeliu, kurio priešakio viršuje riogso, jau minėtas savotiškas „arkliukas“, o jo timpanoną puošia arba rozetė – saulutė, arba toks pat „langelis“, arba gėlės formos išpjovimas, o retkarčiais aptinkama Dievo Apvaizdos akis. Daugumas tų papuošimų savo simbolika siekia prieškrikščioniškus laikus. Kaip pirmo, taip ir antro tipo gonkelės iš priešakio remiasi ant keturių kolonų, apačioje turi įvairiai išpjaustytų lentų baliustradas.

Gonkelės statomos iš vienos namo pusės arba iš dviejų. Tuo atveju namo planas virsta „pusiaukryžminiu“ arba „kryžminiu“.

Pagal P.Galaunę

Ūkiniai pastatai klėtis (svirnas)

Greta gyvenamojo namo svarbų vaidmenį valstiečių gyvenime atliko svirnas, skirtas grūdams, maistui, mantai laikyti, miegoti. Turtingo ūkininko sodyboje svirnas stovi priešais trobą, lygiagrečiai jai, ir, sujungtas su troba statinių tvora, sudaro gerąjį kiemą.

Žemaičių svirnai turi penkias, šešias ir daugiau patalpų. Svirno dydį ir patalpų skaičių lėmė valstiečio ekonominis pajėgumas.

Svirne gali būti tokios patalpos: grūdinė, drabužinė, mėsinė, patalpa ratams, padargams laikyti (vazaunė, miega) ir dvi kamaros samdiniams.

Analizuodami svirnų architektūrą, matome didelį liaudies meistrų kūrybingumą ir jų subtilų skonį. Architektūrinė išraiška pasiekiama paprastomis priemonėmis.

Svirnas iš esmės visada buvo ūkinis pastatas, tik atskirais atvejais jis atliko tam tikras gyvenamojo būsto funkcijas. Vietoj lietuvių vartojamų dviejų terminų – svirnas ir klėtis – reikėtų vartoti svirno terminą, kaip grynai lietuvišką, nes šis terminas buvo paplitęs visoje lietuvių gyventoje teritorijoje.

Tačiau kai kuriose Lietuvos etnografinėse srityse svirnas tam tikru atžvilgiu turi kitokią reikšmę negu klėtis. Žemaitijoje svirnu, svirneliu vadinama viena klėties patalpa, kurioje ūkio šeimininkas laiko savo vertingesnius daiktus, vasarą pats miega arba priima svečią. Ši patalpa dažnai turi didesnį langą.

Reikia pažymėti, kad liaudies architektūroje nė vienas ūkinis pastatas nėra taip puošiamas, dažomas, kaip svirnas, o ypač jo priesvirnis. Savo spalvingumu svirnai būdavo vieni iš pagrindinių sodybos akcentų.

Pradžioje svirnai buvo statomi vienos patalpos. Vystantis žemdirbystei ir plečiant javų auginimą, pradėta statyti po du ir daugiau atskirų svirnų, iš kurių išsivystė dvilypiai ir daugialypiai svirnai.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

Gana anksti svirnų statyboje susiformavo būdingi tradicinių architektūrinių elementų, detalių bei konstrukcijų kompoziciniai principai. Analogiški principai bei formos susikuria tarpusavio sąveikoje ir mūrinėje architektūroje.

Išraiškingai kompozicišką išvystyta lietuvių medinių svirnų architektūra turėjo žymios įtakos kai kurioms Lietuvos mūrinės architektūros formoms susidaryti.

Tradicinius progresyvius svirnų architektūros principus ir kompozicines priemones galima sėkmingai panaudoti ir šoiuolaikinėje architektūroje.

Toks platus kūrybinis medžio, mūro papuošimo motyvų pritaikymas liaudies mene ir architektūroje rodo ne tik gilias realistines tradicijas, bet ir novatoriškas liaudies kūrybos apraiškas. Šios tradicijos gali būti pavyzdžiu ir naujai architektūrai kurti. Moderni statybinė technika leidžia rastis įvairiausioms formoms, svarbu, kad jos atitiktų naujus funkcinius, ekonominius medžiagų bei konstrukcijų reikalavimus naujai išraiškai. Minėti **mūsų liaudies kompoziciniai principai yra paprasti, o formos ne tik saikingos, bet ir lakoniškos.** Jos, būdamos konstruktyvios, dar ilgai išliks liaudies buityje. Kompoziciniai principai ir šios formos sudaro mūsų krašto geriausios kūrybos pagrindą.

Tyrinėjant svirno-klėties ir gyvenamojo būsto istorinį vystymąsi apskritai, susidarė dvi pažiūros: pirmoji, kad svirnas buvęs pirminis gyvenamasis būstas, iš kurio išsivystęs tradicinis lietuvių gyvenamasis pastatas, antroji, kad svirnas atsiradęs vėliau už gyvenamąjį pastatą ir kad jis iš esmės visą laiką buvęs ūkiniu pastatu, o tik kai kuriais atvejais atlikęs gyvenamojo pastato funkcijas (miegoti, svečiui priimti). Pirmosios pažiūros laikėsi P. Galaunė.

Statybos ir architektūros institutas. Kaunas 1960

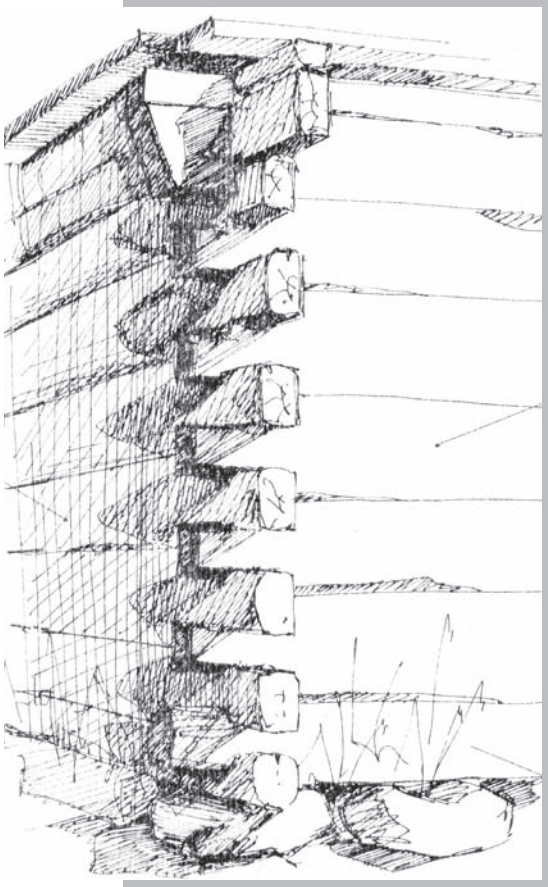

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

Pagal etnografines sritis lietuviškų svirnų pobūdis ir specifika šiek tiek skiriasi. Tačiau jų statybinės konstrukcijos ir kompoziciniai principai yra visur aiškūs ir paprasti. Pagal planą ir patalpų skaičių svirnai skirstomi į vienalypius, dvilypius ir daugialypius. Pagal pagrindinių įeinamųjų angų išdėstymą jie skirstomi į galinius ir šoninius. Galiniams ir šoniniams svirnams atsirasti darė įtaką svirnų dydis. Aukštingumo atžvilgiu liaudies svirnai yra vienaaukščiai ir dviaukščiai.

Statybos ir architektūros institutas

Dvilypinis šoninis svirnas. su plačiais mediniais laiptais prie įėjimo. Lembų k., Kvėdarnos apyl., Tauragės r.

Dvilypinis šoninis svirnas. Pagramantės k., Tauragės r.

Dvilypinis galinis svirnas su priesvirniu. Pagramančio k., Tauragės r.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

Svirnas. Papinaujo k., Šilalės r.

Istorijos eigoje svirnai įgijo įvairias ir vaizdingas architektūrines-dekoratyvines formas.

Dėl gražesnės išraiškos puošiamos pagrindinės svirnų dalys ir elementai, šoniniuose svirnuose – stogai, priesvirniai, durys ir langai, o galiniuose – dar ir balkonai. Jų architektūros kompozicijai nemaža reikšmės turi atskirų dalių, fragmentų ir detalių forma, jų profiliavimas, ornamentavimas. Ypatingos reikšmės įgyja pastogių sijų, konsolių papuošimas, jų galų profiliavimas.

Vienas įspūdingiausių architektūrinių svirno fragmentų yra priesvirnis. Jo konstrukciniai elementai ir detalės puošiami įvairiomis formomis: arkiniais išėmimais galuose, šonuose ir pan.

Statybos ir architektūros institutas

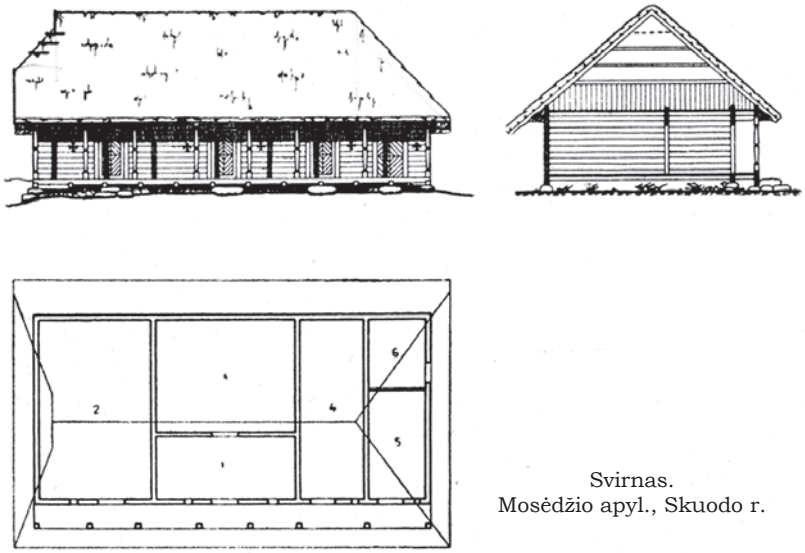

Svirnas.
Mosėdžio apyl., Skuodo r.

Svirnas iš Tėvelių k., Skuodo r.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

Svirnų statyboje atskiros pastato dalys tarp savęs yra tam tikrame sąryšyje: stogo gegnių ilgis paprastai daromas 2/3 pastato pločio, jos susikerta kraige daugiausia 900 kampu; stogo polinkio kampas yra 43 – 450; sienų ir stogo plokštumų santykiai dažniausiai būna – 2,0:2,5:3,0:3,5, tačiau pasitaiko ir 1:1 bei 1:2.

Priesvirnių aukštis, matuojant nuo grindų iki lubų, siekia 2 m, bet daugiausia svyruoja nuo 1,7 iki 1,9 m, o paties priesvirnio grindų aukštis nuo žemės – 0,3 – 0,5 m.

Durys dažniausiai būna 0,9 – 1 m pločio ir 1,2 – 1,6 m aukščio.

Statybos ir architektūros institutas

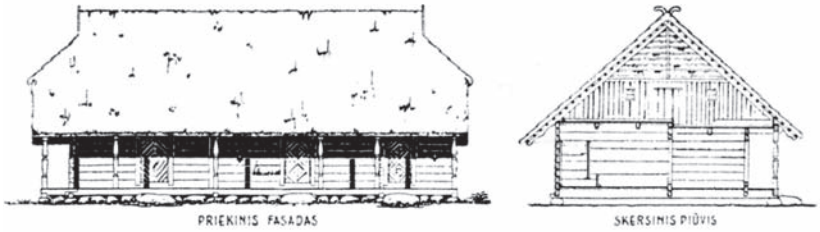

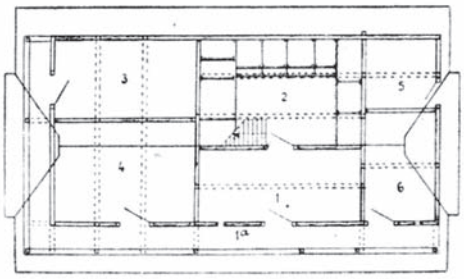

Svirno planas:
1a) priesvirnis, 1) priesednis, 2) klėtis, 3) vaikių kamara, 4) geroji kamara, 5) galinė kamara, 6) merginų kamara.

Kurmaičių k., Kretingos r.

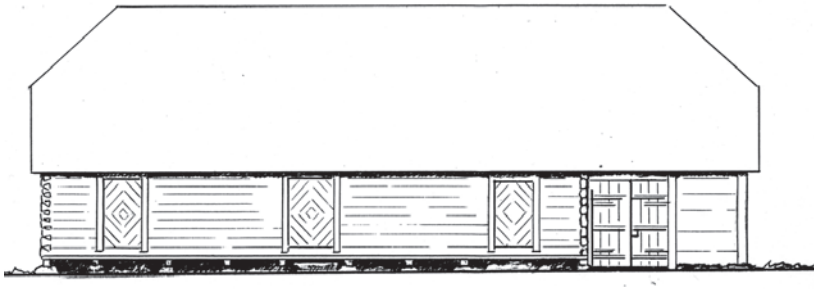

Klėties, statytos 1830 m., fasadas.
Mačiūkių k., Skuodo r., Mickevičiūtės sodyba (braižė K. Jablonskis)

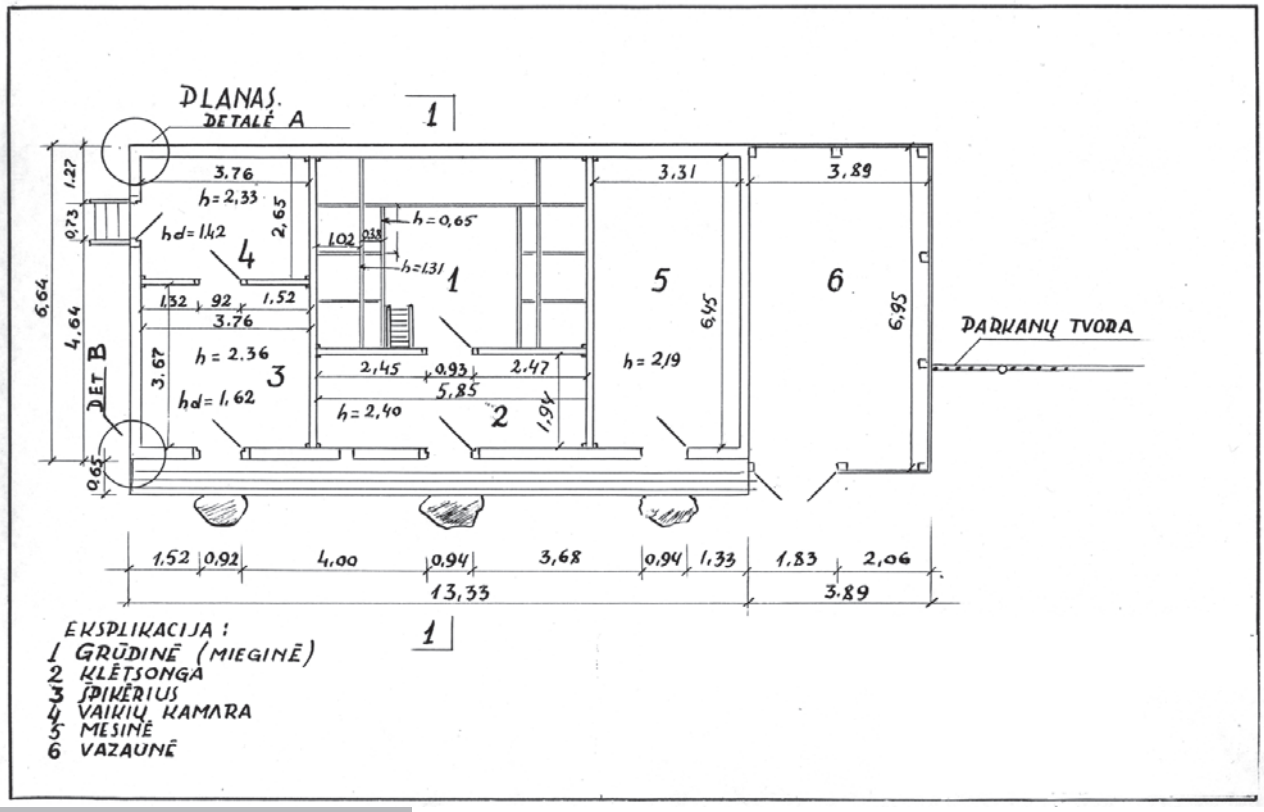

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

sienų kertės

Svirnų statybai lietuviai naudojo įvairias medžiagas: medį, molį, akmenį ir kt. Daugiausia jie buvo statomi iš medžio paprasčiausiais statybos įrankiais: kirviais, skliutais, kaltais, grąžtais ir kitomis priemonėmis.

Svirnų statybai naudota tos pačios pagrindinės konstrukcijos ir statybos būdai, kaip ir kitiems pastatams. Tačiau svirno paskirtis vertė taikyti kai kurias naujoves. Pavyzdžiui, svirne pirmiausia atsiranda vėjo perpučiami pamatai, grindys, priesvirniai ir kt.

Statybos ir architektūros institutas

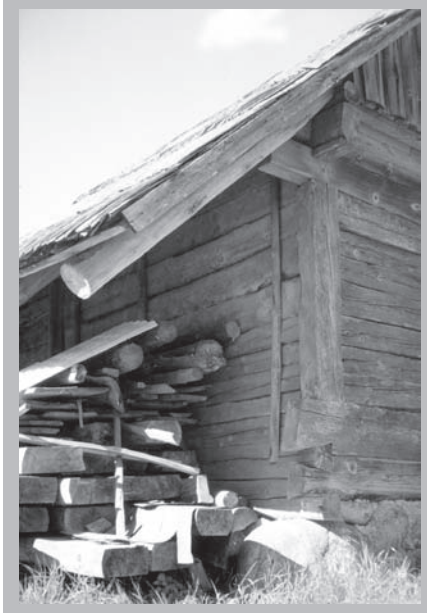

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

sijų ir gegnių galai

Netikėta formų įvairovė atrandama tokiose trobesių vietose, kur nelengva pamatyti. Tai yra stogo paražėse išsikišę lubų sijų galai, ant kurių guli pagegninis rąstas (pagegnys). Platesnes paražes turi tik senesnieji trobesiai daugiausia Žemaitijoje. Naujųjų trobesių gegnės, įremtos į viršutinį sienos vainiką, ir sudaro siauras stogo paražes. Sijų ir gegnių galuose išdrožiami ornamentai būna stambių formų, be smulkių išpjovų. Trobesio kertėse pagegniams laikyti pailginami du ar trys viršutiniai sienojai. Jų galai taip nutašomi ir išpjaustomi, kad susidaro puošnūs laiptuoti profiliai.

Pagal J.Gimbutą

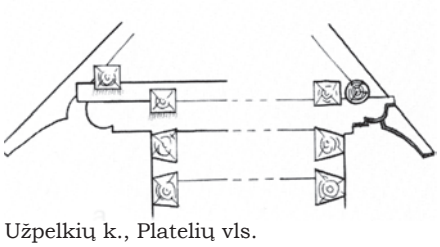

Užpelkių k., Platelių vls.

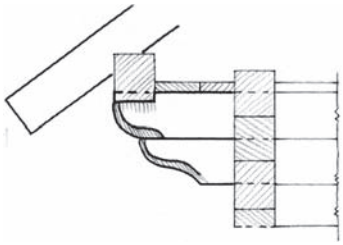

Medsėdžių k., Platelių vls.

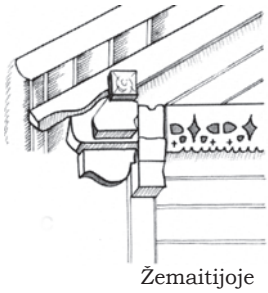

Žemaitijoje

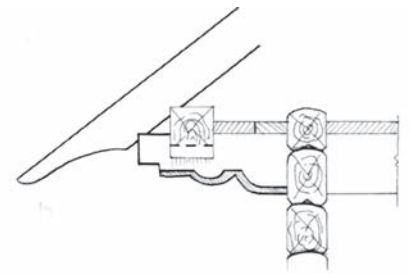

Vieštovėnų k., Plungės r.

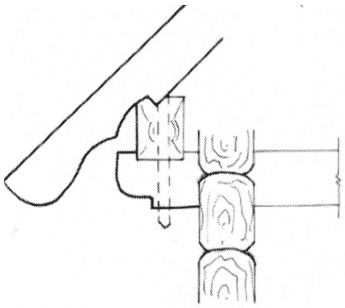

Stumbrių k., Plungės r.

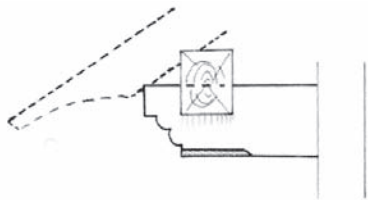

Vieštovėnų k., Plungės r.

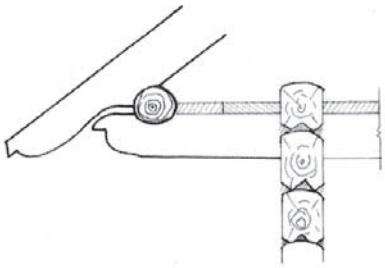

Urvikių k., Mažeikių r.

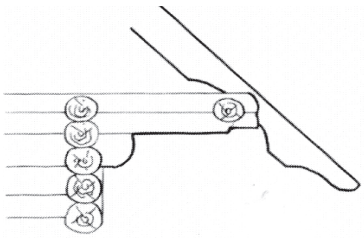

Papelkių k., Raseinių aps.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / sijų ir gegnių galai

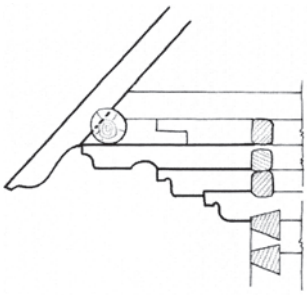

Urvikių k., Mažeikių r.

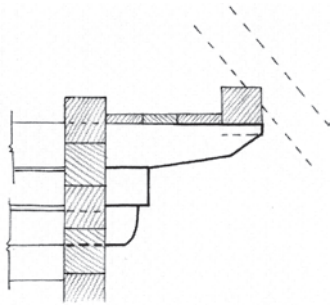

Žibininkų k., Kretingos r.

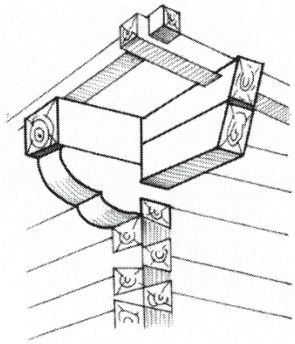

Medsėdžių k., Platelių vls.

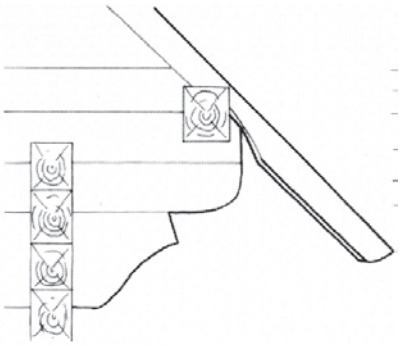

Kadaičių k., Tauragės aps.

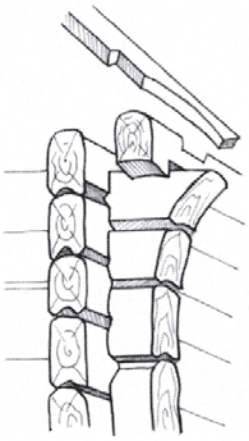

Urvikių k., Mažeikių r.

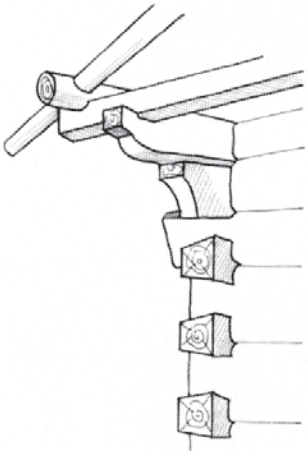

Senmiestės k.,Židikų vls.

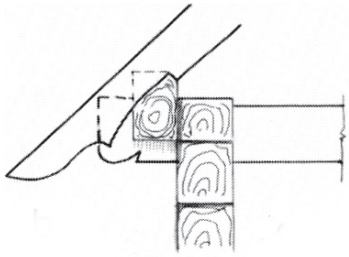

Kadaičių k., Šateikių apyl. k., Plungės r.

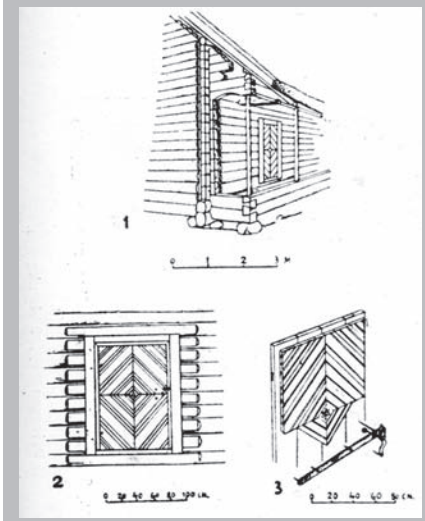

Žemaitiškas svirnas:
1) priesvirnio fragmentas, 2) lentelių kompozicija, 3) durų konstrukcija.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

durys

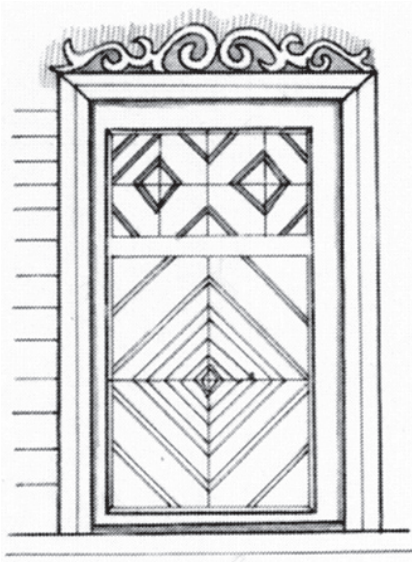

Kegrių k., Viekšnių vls., Mažeikių aps.

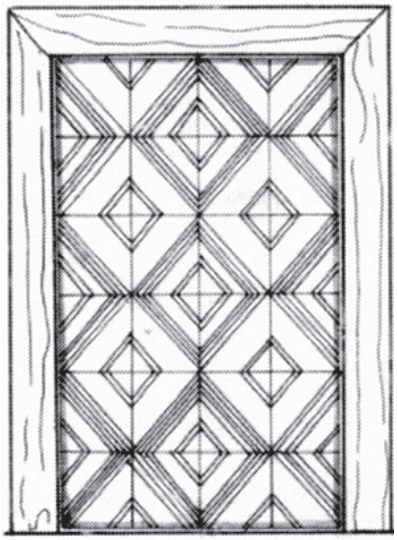

Igarių k., Skuodo r.

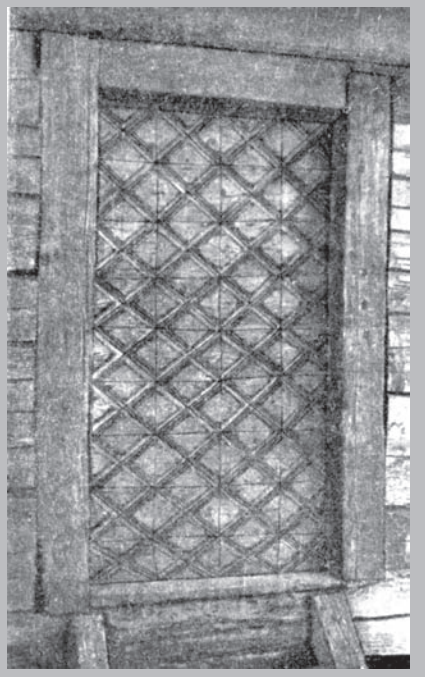

Durys papuoštos rombo tinklelio motyvais.
Žibininkų k., Palangos r.

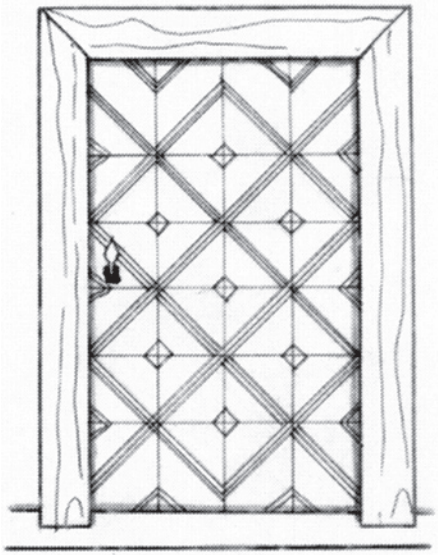

Godelių k., Plungės r.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / durys

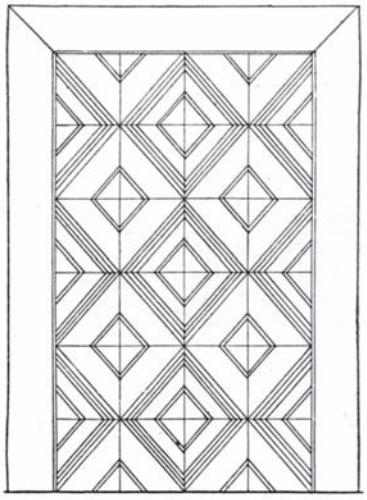

Igarių k., Skuodo r.

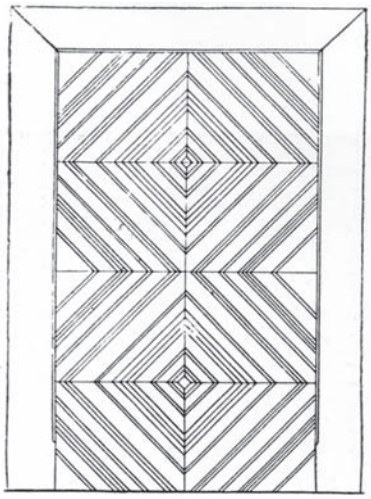

Igarių k., Skuodo r.

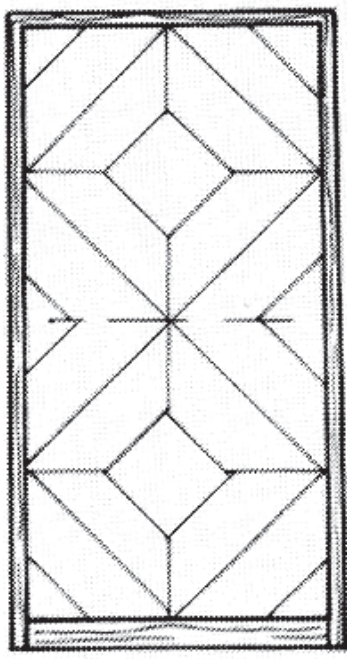

Padvarių k.,
Kretingos aps.

Mišučių dv. klėties durys
Kretingos vls. ir aps.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / durys

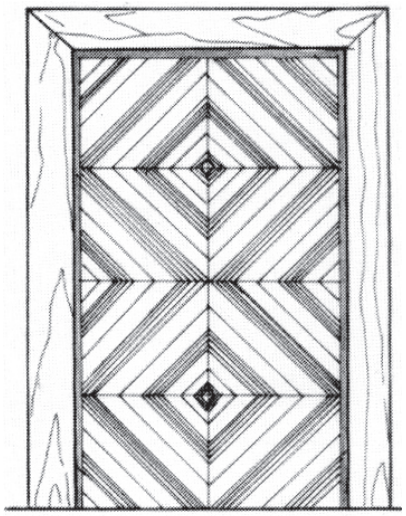

Igarių k., Skuodo r.

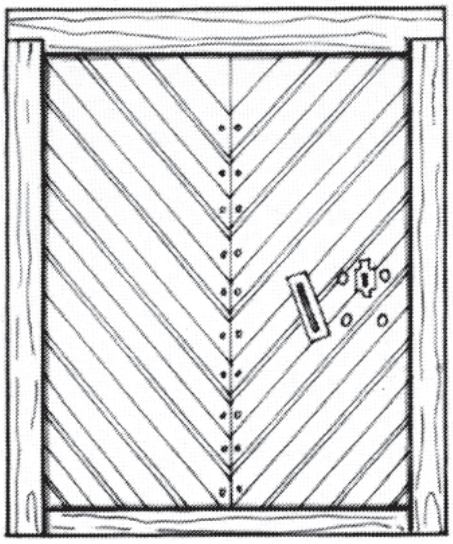

Klėties, pastatytos 1881 m. Platelių mstl., Plungės r.

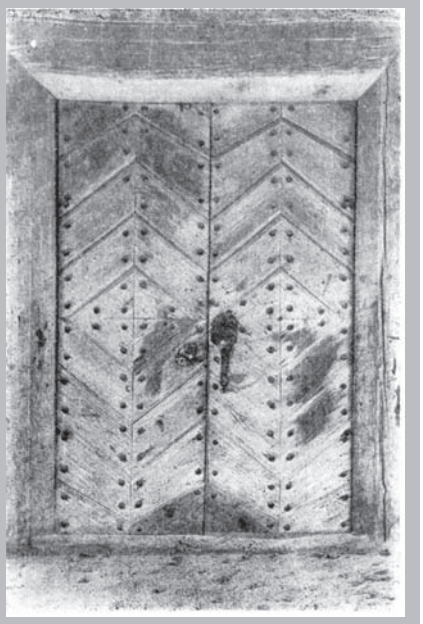

Buv. Kurtuvėnų dvaro dviverės durys Kurtuvėnų k., Šiaulių r.

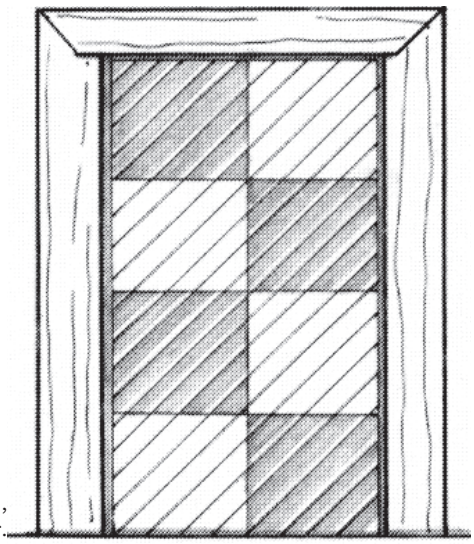

Kurmaičių k., Kretingos r.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / durys

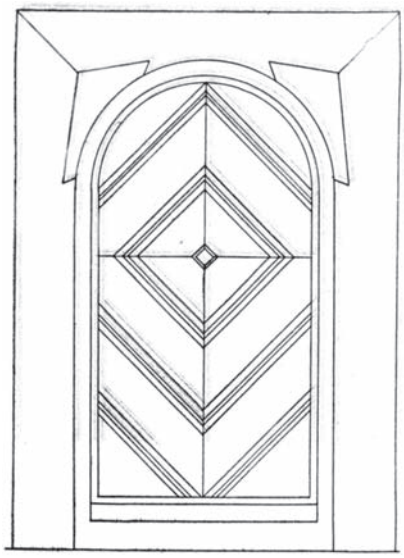

Igarių k., Skuodo r.

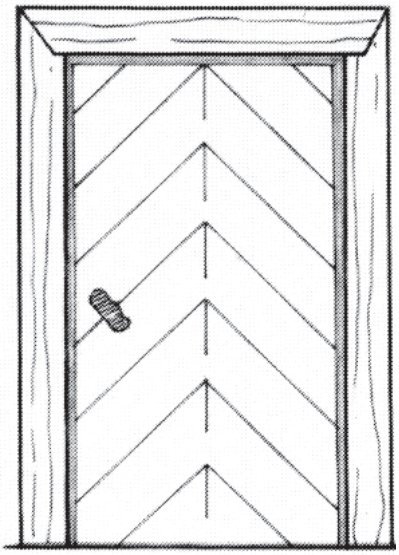

Naujokų k.,
Mosėdžio vls.,
Kretingos aps.

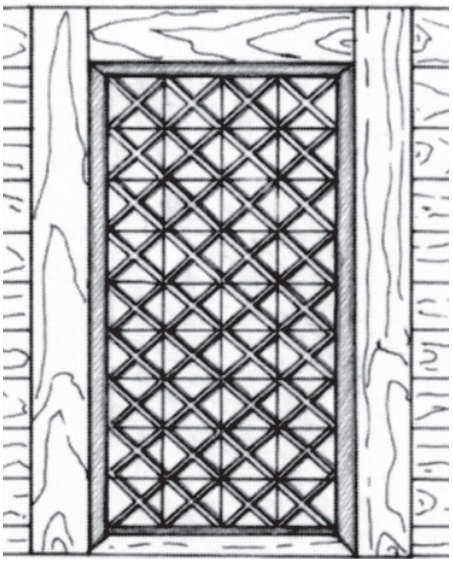

Žibininkų k.,
Palangos r.

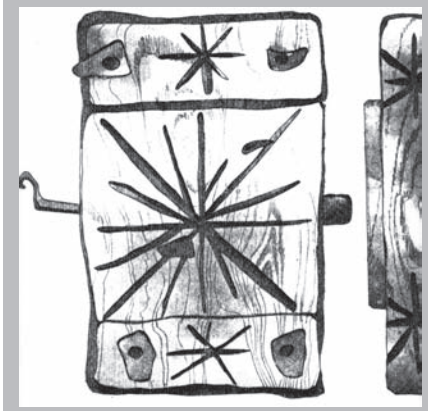

Klėties, statytos XX a. III-IV deš.,
skląstis Šarnelės k., Žemaičių
Kalvarijos apyl., Plungės r.
Šeimininkas - Zigmas Bružas.
Meistras - Grabauskas iš Alsėdžių.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / durys

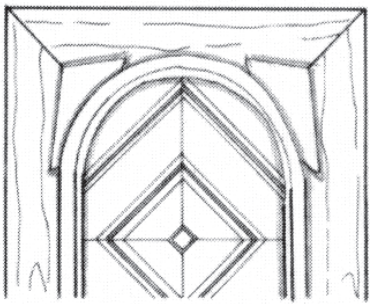

Arkinių klėties durų viršutinė dalis
Igarių k., Skuodo r.

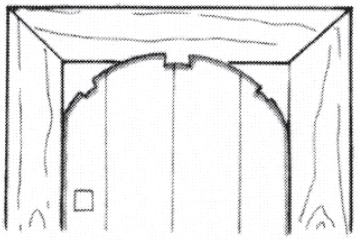

Durų dalis
Traidžių k.,
Kretingos aps.

Buv. Kurtuvėnų dvaro svirno varstis
Šiaulių r.

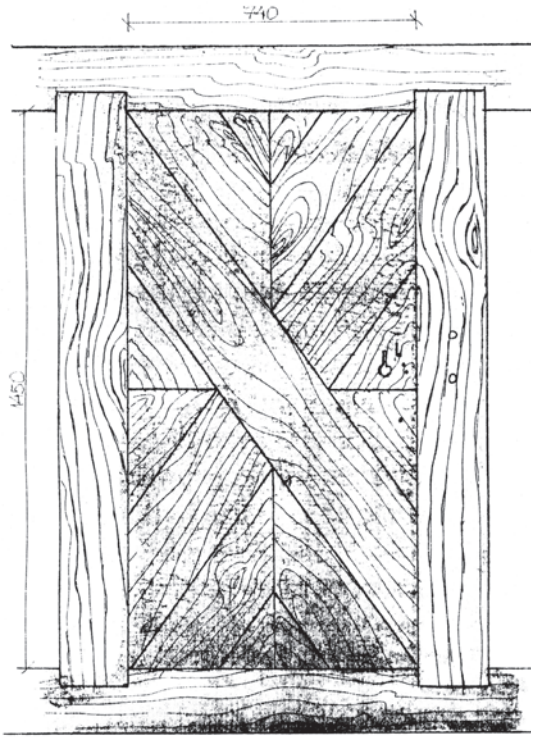

Mačiukų k., Platelių apyl., Plungės r.
Kazys Kreišmontas
Buvo Vizginto 15 ha ūkio sodyba.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / durys

Svirno durys, išdažytos gėlių ir paukščių motyvais Stumbrų k., Mažeikių r.

Klėties stačiakampės ir arkinės durys Baublių k., Kretingos r.

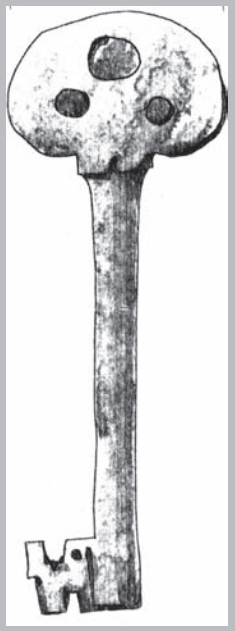

Klėties, statytos1926 m., durų raktas Šarnelės k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r.
Šeimininkas - Juozas Jankauskas.
Buvo Martyno Bedaukio 80 ha ūkio sodyba.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

vėjalentės ir karnizai, stogų skydų apačia

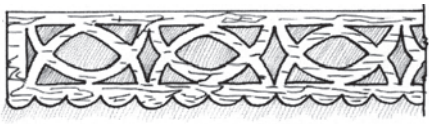

Prieklėčio Padvarių k., Kretingos aps.

Prieklėčio karnizas Maloniškių k., Kretingos r.

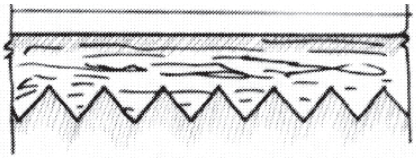

Paežerio d. svirno vėjalentė Šilalės vls.

Svirno vėjalentė Aleknų k., Raseinių r.

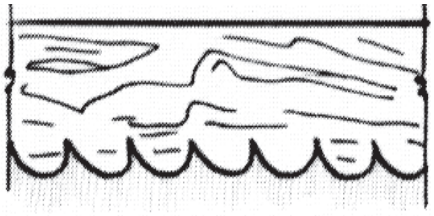

Svirno vėjalentė Baublių k., Kretingos r.

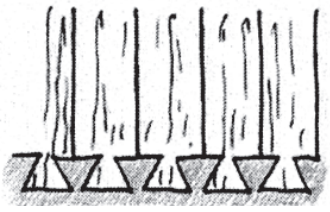

Klėties Kretingsodžio k., Kretingos vls.

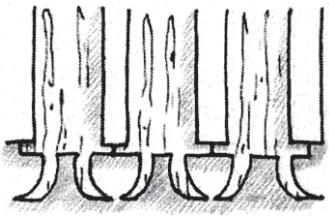

Klėties Daubėnų k., Darbėnų vls.

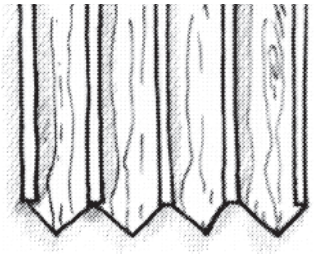

Klėties Večių k., Skuodo r.

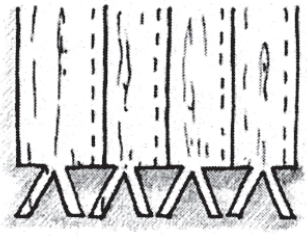

Klėties Banaičių k., Kretingos r.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

tvorelės

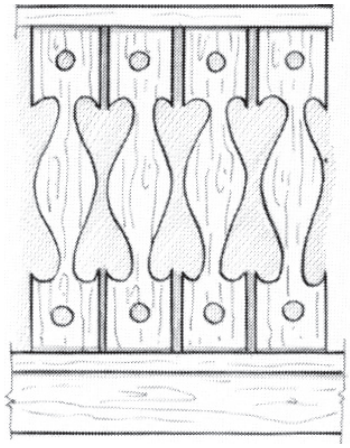

Prieklėčio iš
Nausėdų k.,
Kretingos r.

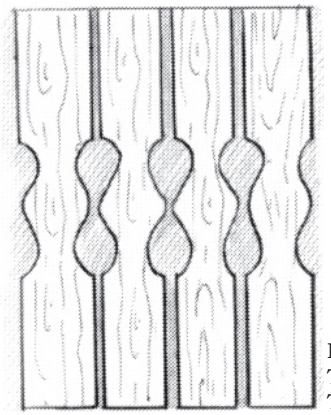

Prieklėčio
Trubiškės k.,
Tauragės r.

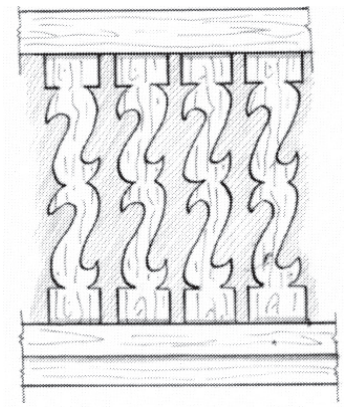

Užvenčio dv. svirno
balkono Viekšnių vls.

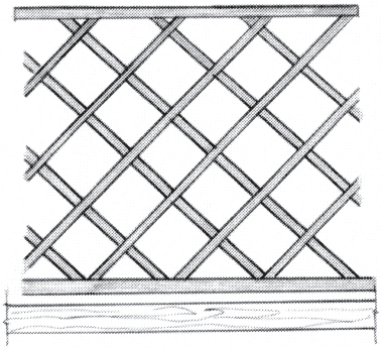

Vėžaičių dv. svirno
balkono
Kretingos aps.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

kolonėlės, kolonėlių spyriai

Kaimo trobesių kolonos yra vieno aukšto, daromos ir puošiamos paprastais dailidžių įrankiais: kirviu, kaltu, skaptuku ir peiliu. Puošmenys yra įvairūs liemens profiliavimai ir išraityti spyriai viršuje. Papuošto liemens kolonos vizualiai padalijamos nevienodais santykiais į kintančio skerspjūvio elementus. Dėl konstruktyvinės paskirties kolonos visada būna vientisos medienos, nesudurstytos iš kelių dalių. Jų viršus jungiamas su perdangos horizontaliu rąstu ar pagegniu. Kartais standumui sustiprinti naudojami įstriži spyriai. Tam tikri išdrožinėti, išraityti, dažnai kiaurapjūviai spyriai toliau vadinami kolonų sparneliais.

Daugiausia puošnių kolonų Lietuvos kaimo prieklėčiuose. Pagrindiniai jų bruožai: 1)konstruktyvumas, stiprumas; 2)dekoratyvinė funkcija - ritmiškai ir reljefiškai padalija fasado plokštumą; 3)ornamentiškumas, pasireiškiąs geometrinių linijų ir plastiškų formų deriniu. Ne visi kaimo meistrai turėjo menišką nuovoką ar talentą, tad ir jų dirbiniai kartais išeidavo paprasti, nepasižymintys minėtais bruožais.

Pagal J.Gimbutą

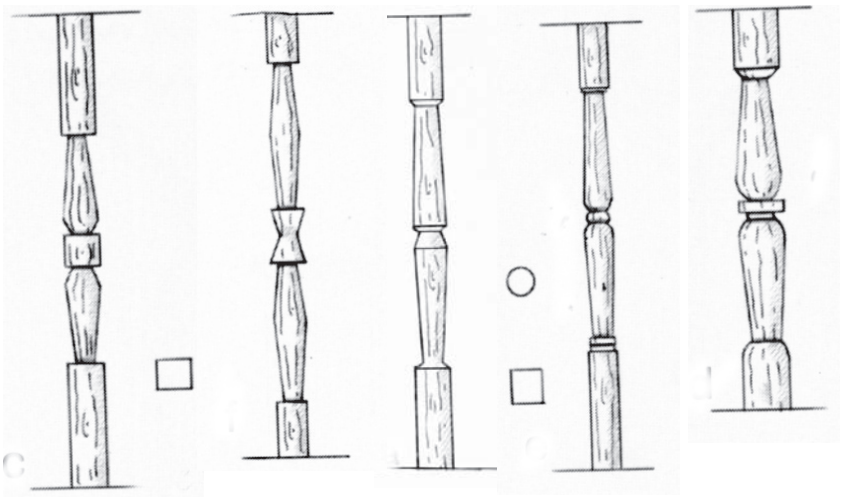

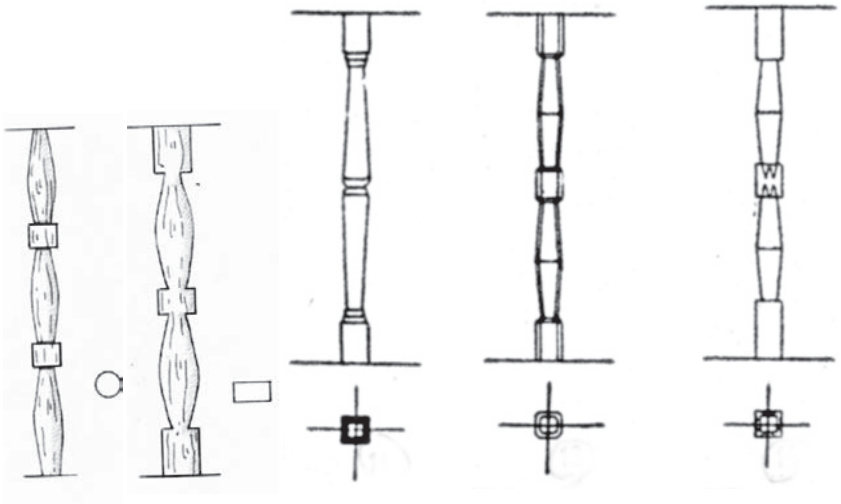

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas) / kolonėlės, kolonėlių spyriai

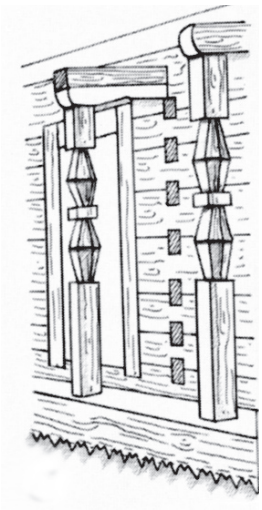

Iš Maloniškių k., Kretingos r.

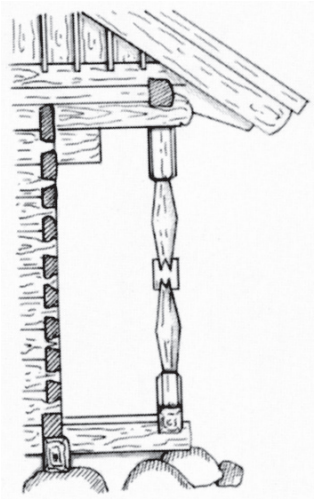

P.Jankaus klėties Igarių k., Skuodo r.

Kolonėlės priesvirniuose statomos didesniam svirnų išraiškingumui pasiekti. Jų skaičius yra ne vienodas. Atsižvelgiant į fasado plotį, jos dažniausiai simetriškai ir ritmiškai išdėstomos abipus durų. Jų dydis ir proporcijos atitinka svirno tūrinę apimtį. Kolonėlių sudalinimas ir akcentavimas, profiliuojant atskiras jų dalis, teikia labai didelį jų įvairumą, estetiniu atžvilgiu parodo liaudies meistrų subtilų skonį.

Pagrindinio fasado vaizdą paryškina priesvirnio kolonėlių ritmingas išdėstymas.

Statybos ir architektūros institutas

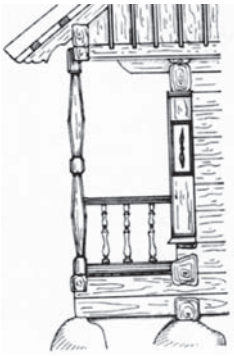

P. Vasario klėties Igarių k., Skuodo r.

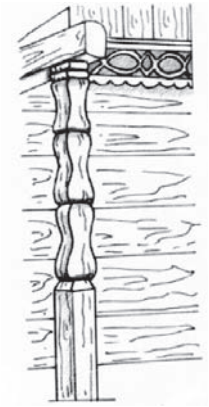

Padvarių k., Kretingos apsk.

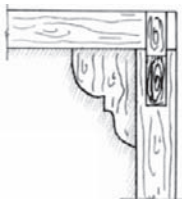

Klėties, pastatytos XVIII a. pab. Nausėdų k., Kretingos r.

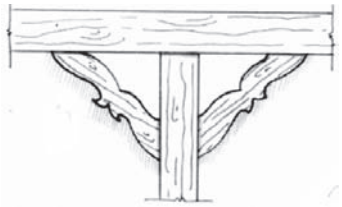

Klėties Pievėnų k., Mažeikių r.

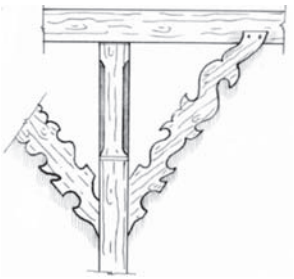

Klėties Kiauleikių k., Kretingos vls.

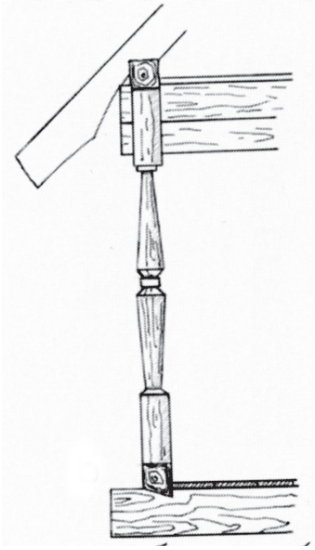

Klėties, pastatytos 1740 m. Tauzų k., Skuodo r.

Prieklėčio kolona su spyriais Kiauleikių k., Kretingos vls. ir aps.

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

prieklėtis (priesvirnis)

Priesvirnio, kaip ir viso svirno, grindys pakeliamos per du ar tris rąstų vainikus. Dėl to prie jo padaromi mediniai arba akmeniniai laiptai, kurie dar labiau išryškina įėjimą. Nors naudotos priemonės yra nesudėtingos, tačiau nuo jų svirno pagrindinio fasado su priesvirniu kompozicija tampa įspūdinga. Be to, svirnų tektoniką dar labiau paįvairina skirtingos stogo formos: dvišlaitis, trišlaitis, keturšlaitis, čiukurinis, pusskliautinis (pusvalminis). Svirno ir priesvirnio formos įvairumas atsiranda dar ir dėl profiliuotų rąstų galų, atramų-kolonėlių ir kitų detalių, kurios pastatui suteikia patrauklumo, tektoniškos išraiškos.

Statybos ir architektūros institutas

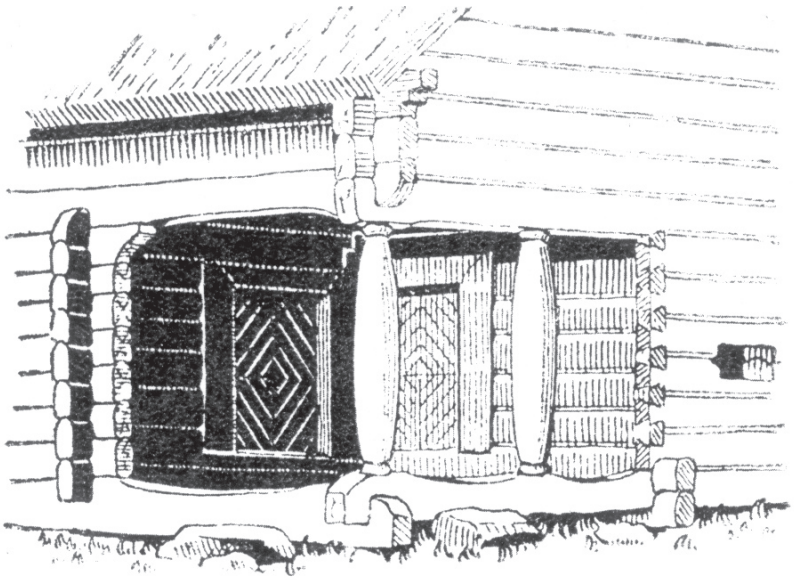

Kertinis prieklėtis

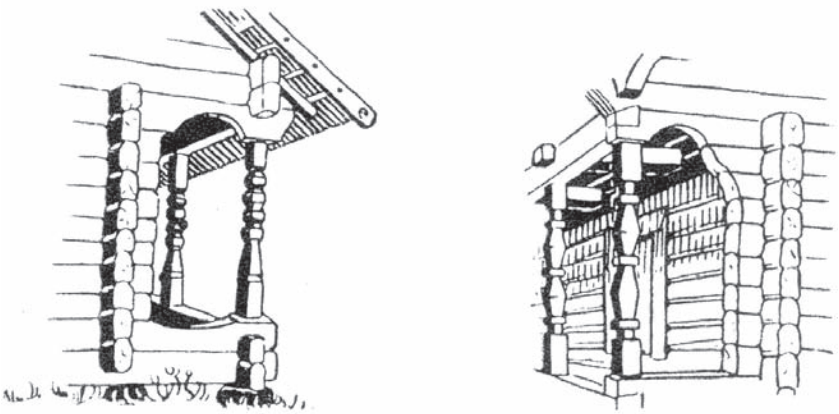

Prieklėčiai

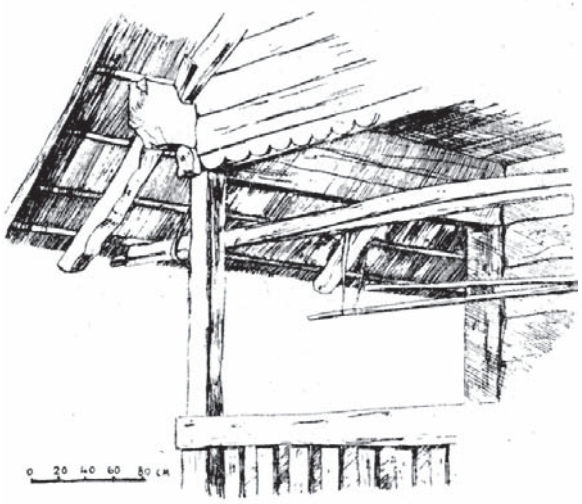

Ūkiniai pastatai / klėtis (svirnas)

lėkiai

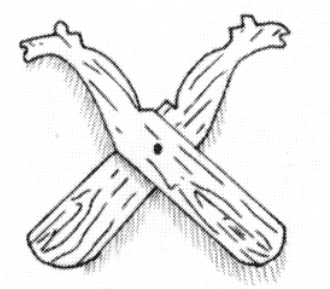

Svirno Vyskupiškių k.,
Veiviržėnų apyl.

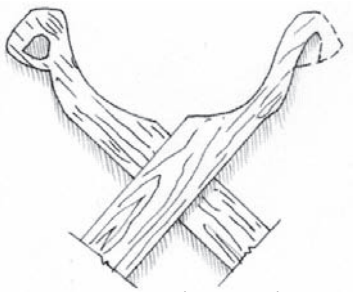

Svirno Kretingos r.

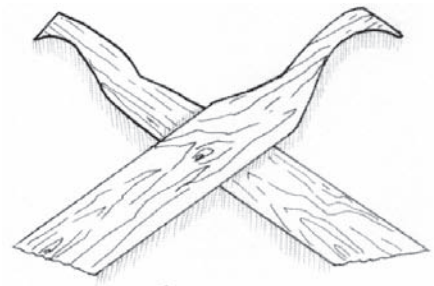

Svirno Auksūdžio k., Darbėnų vls.

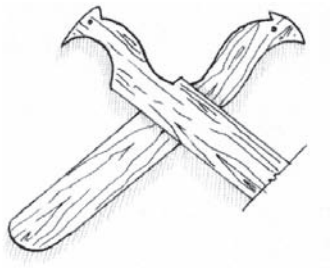

Svirno, pastatyto 1746 m.
Jakštaičių k., Kretingos r.

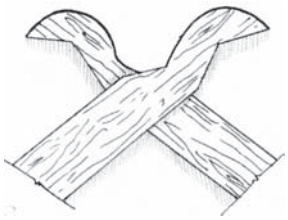

Jaujos Labardžių k.,
Rietavo r.

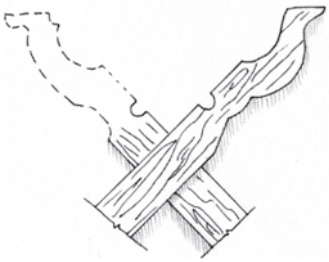

Tvarto Bružių k.,
Veiviržėnų apyl.

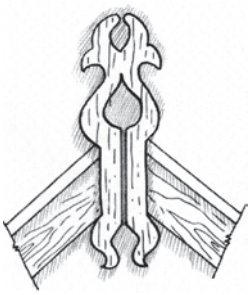

Svirno Girdenių k.,
Sedos r.

Ūkiniai pastatai

pirtis

Pirtis statydavo prie iškastos kūdros. Pastatas yra keturkampis, padalytas į dvi nelygias dalis, kurių didesnioji yra šildoma ir skirta maudymuisi. Pirtis medinė. Toks pirties tipas būdingas visai Lietuvai. Architektūriniu ir planiniu požiūriu pirtys visoje Lietuvos teritorijoje identiškos ir absoliuti jų dauguma medinės.

Pirties sienų konstrukcija yra rentinė. Čia dvejos durys. Pirmosios veda iš lauko į priepirtį, o antrosios – iš priepirčio į maudymuisi skirtą patalpą. Stogas dvišlaitis, keturšlaitis gegninės konstrukcijos, deng-tas skiedromis.

Pirtys yra bene vienintelis per ištisus šimtmečius mažiausiai pakitęs trobesys.

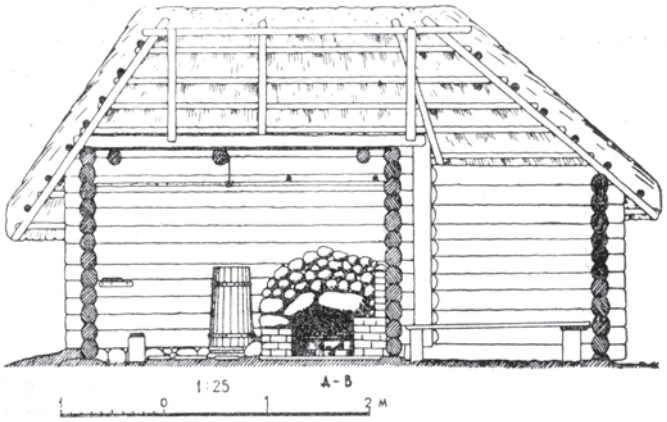

Pirties išilginis pjūvis

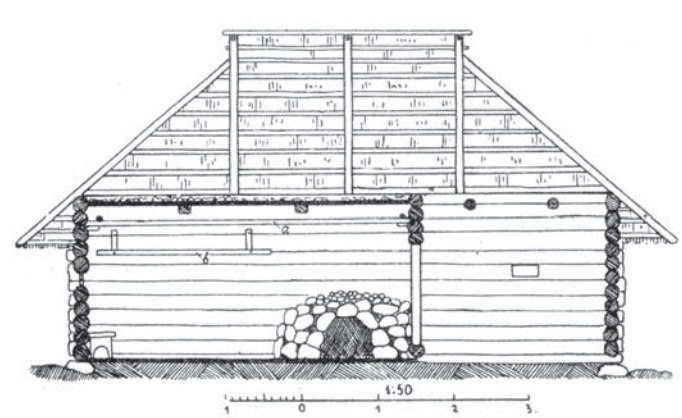

Pirties išilginis pjūvis:
a) kartelė linams džiauti, b) kartelė drabužiams kabinti.

Jauja (pirtis) kluone (rejoje).
Židikų apyl., Sedos r.

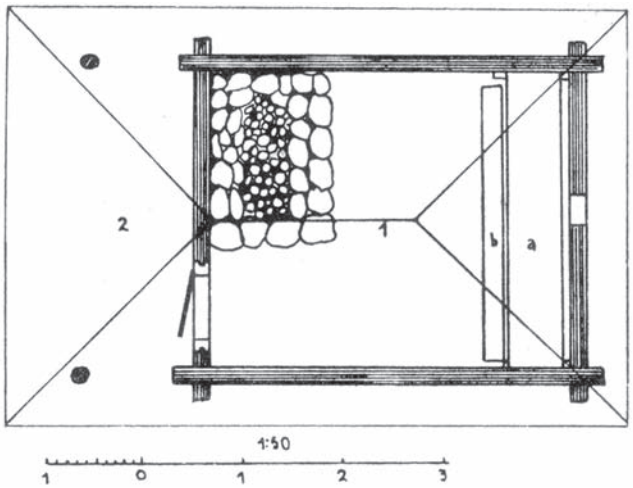

Pirties su prielapu planas:
1) pirtis, 2) priepirtis (prielapas).

Ūkiniai pastatai

jauja (kluonas, daržinė, klojimas)

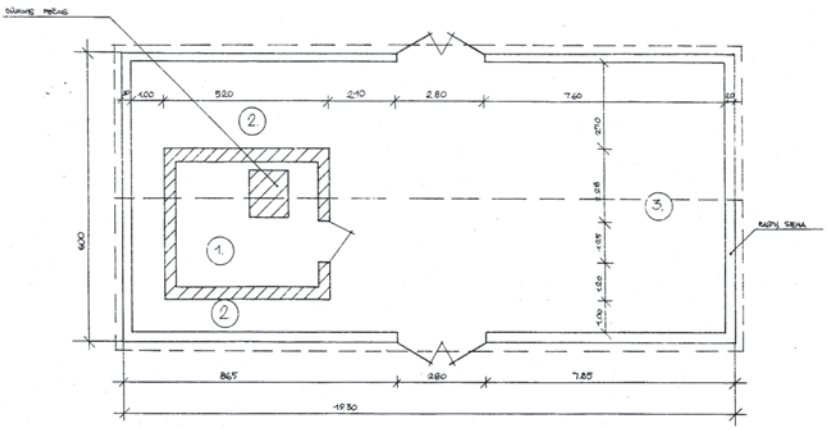

Jaujos, statytos 1912 m. Šarnelės k., Žemaičių Kalvarijos apl., Plungės r., planas (Sav. Danys Vytautas; buvus 18 ha ūkio sodyba): 1) dauba, 2) pastogys, 3) daržinė.

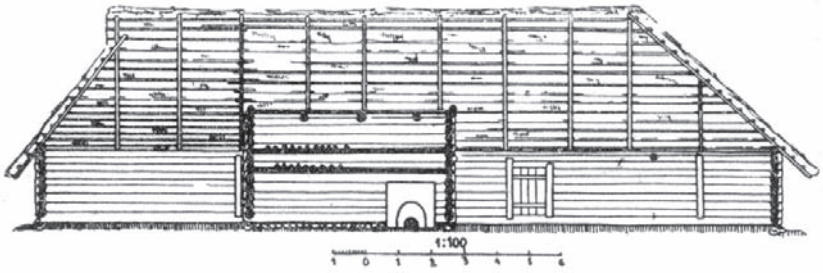

Kluono (rėjos) su jauja (pirtimi) išilginis pjūvis. Židikų apyl., Sedos r.

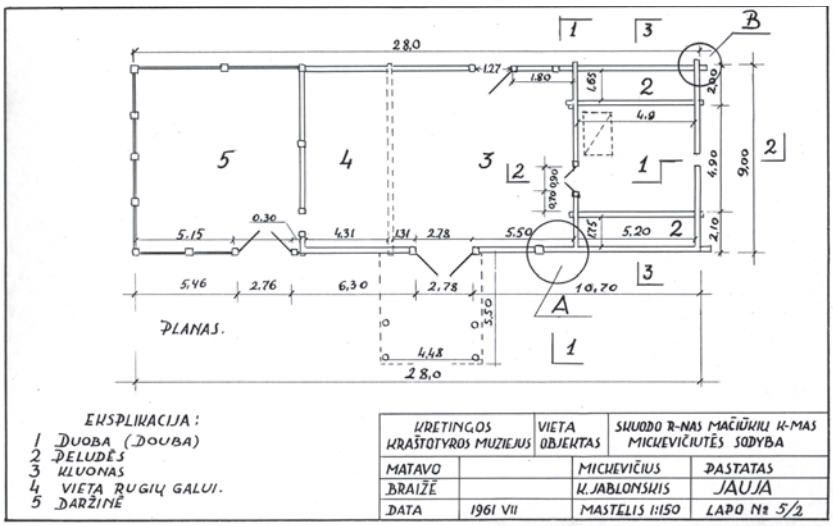

Juozo Petrausko ūkis Likšų k., Plungės r. Iš kairės: daržinė (perstatyta iš jaujos), klėtis (apie 180 m.). *A. Petrašiūno nuotr.*

Kluonas – ūkio pastatas javams, linams laikyti ir kulti. Kluonas stovi sodybos pakraštyje, kad kilus gaisrui neužsidegtų kiti pastatai. Jame yra visos pagrindinės patalpos: jauja su krosnimi ir ardais, dvi peludės, klojimas.

Kluonas yra dvigubo plano su gegninės konstrukcijos valminiu stogu. Tokie dvigubo plano kluonai XIX a. buvo gana plačiai paplitę centrinės Žemaitijos šiaurinėje dalyje. Pamatus čia atstoja po apatiniu rąstų vainiku padėti dideli akmenys. Kluono sienų konstrukcija yra kombinuota rentinė-karkasinė.

Daržinėje sukraudavo vasarojų, linus, rugius. Šalia, skersai viso pastato, yra plūkto molio laitas, vadinamas grundymu ar klojimu. Čia suklodavo linus, kai juos kuldavo spragilais.

Kitoje pusėje – douba (pirtis) su krosnimi. Iš abiejų jaujos pusių – peludės.

Krosnies pakuros anga keturkampė, sustatyta iš tašytų akmenų. Krosnis pamūryta iš molio su spaliais ir šiaudais, tik vidus iš degtų plytų.

Jurgio Grikšto jauja (XX a. I p.) Paplatelės k., Plungės r. *A. Petrašiūno nuotr.*

Ūkiniai pastatai

tvartas (kūtė)

Vieni iš sudėtingesnių buvo tvartai U arba L raidės, o kartais net uždaro keturkampio formos.

Tvartas pakeltas ant stambių akmenų. Sienos iš tašytų rąstų, galuose suleistų į sąsparas. Vietoj lubų uždėtos kartys, ant kurių kraunamas šienas ar šiaudai. Stogas keturšlaitis, dengtas skiedromis. Durys plačios, dvivėrinės, kad per mėšlavežį į tvartus būtų galima laisvai įvažiuoti su vežimu. Tvarto vidaus įrengimas nesudėtingas: viename pasienyje įtaisytos ėdžios pašarui arkliams, kitame ant paaukštinimų pritaisytas lovys vandeniui, pelams bei avižoms. Karvės buvo rišamos pasieniais.

Nors bendras pastato terminas **tvartas** žinomas visoje Lietuvoje, tačiau žemaičiai jį dar vadina staldu, **kūte**. Be to, Žemaitijoje skirtingos paskirties tvartų patalpos turi savus pavadinimus.

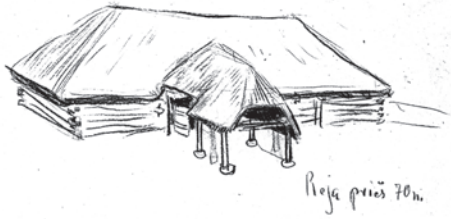

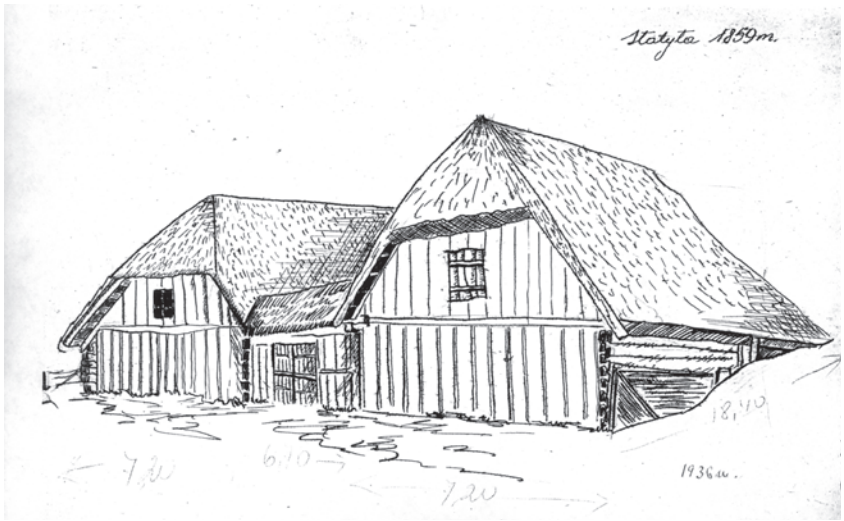

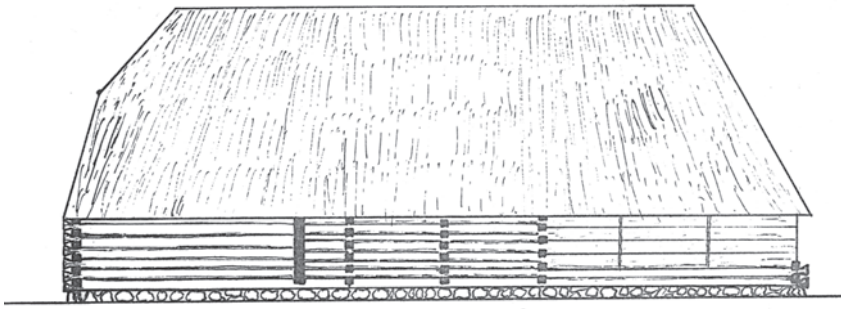

Tvartai iš šiaurės pusės (arklininkas)

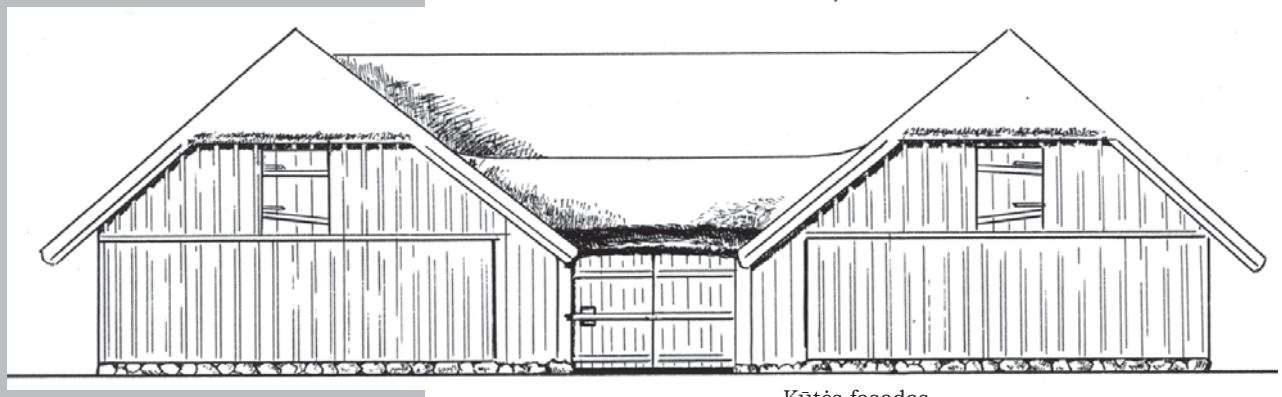

Kūtės fasadas.
Mačiūkių k., Skuodo r., Mickevičiūtės sodyba

Ūkiniai pastatai / tvartas (kūtė)

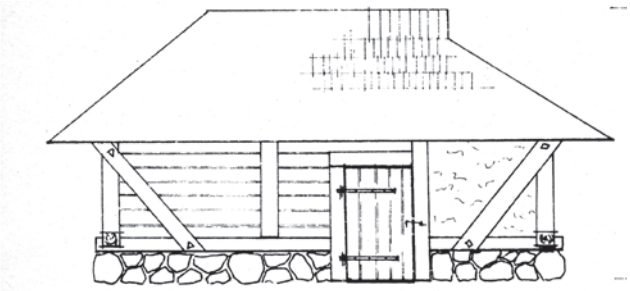

Pagrindinis fasadas

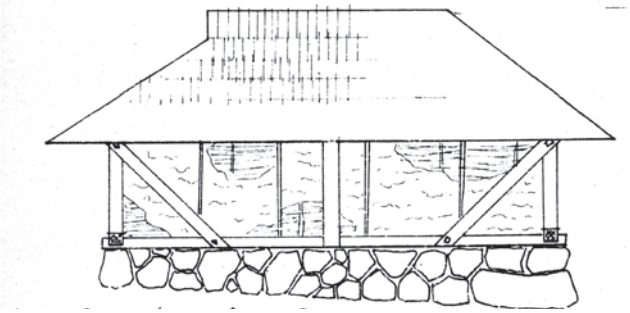

Galinis fasadas

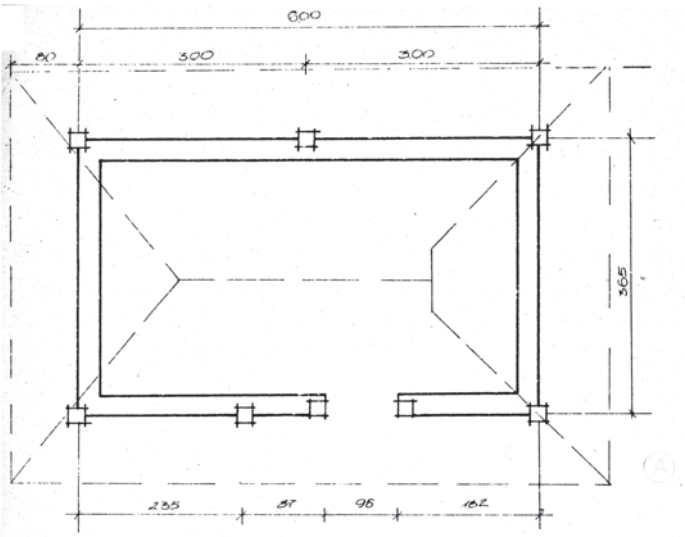

Kazimiero Skėručio kūtės planas, statyta 1921 m. Mesėdžių k., Platelių apl., Plungės r. Buv. 6 ha ūkio sodyba.

Juozo Petrausko ūkis Likšų k., Plungės r.
Iš dešinės: tvartas (statytas 1925 m.) ir daržinė (statyta 1925 m.).
A. Petrašiūno nuotr.

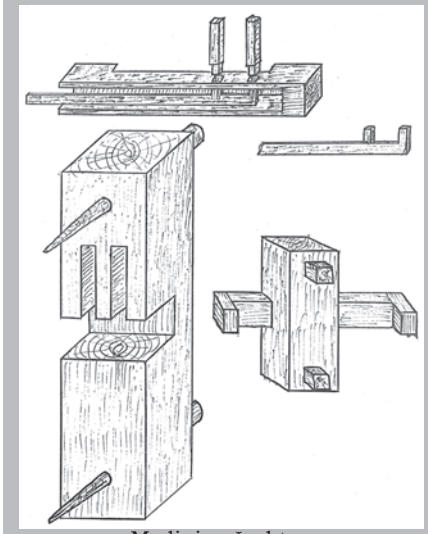

Medinis užraktas

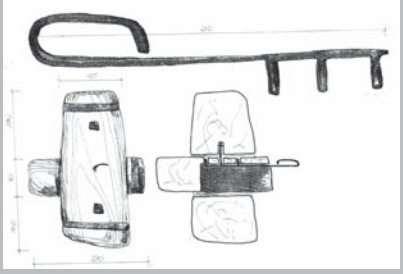

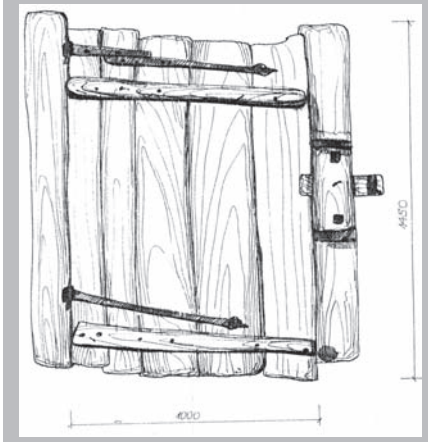

„Kūtės“ durų spyna ir durys Mačiukių k., Platelių apyl., Plungės r.
Sav. Angelija Gramauskienė.
Tvartas statytas XIX a. II p.
Buv. 10 ha ūkio sodyba.

Ūkiniai pastatai

tvartas, rūsys, žardinė

Rūsys (sklepas) – sodyboje dažniausiai atskirai statomas statinys, skirtas bulvėms ar kitoms daržovėms laikyti. Konstrukcija paprasta – iškasta duobė išmūrijama akmenimis (arba sutvirtinamas gruntas mediena), virš žemės sienos apkasamos žemėmis ir uždengiamas dvišlaitis stogas, įstatomos durys.

Architektūriniu požiūriu žardinė reikšminga tuo, kad parodo, kaip apgalvotai liaudies dailidės sudarė statinio konstrukciją, pasirinko jos tūrį ir formą. Ūkiniu požiūriu žardinė yra vakarų Žemaitijai būdingas ūkinės paskirties pagalbinis pastatas, susijęs su linininkystės vystymusi, nes tiesioginė žardinės paskirtis patalpa linų galvutėms džiovinti. Pradėjus žemės ūkyje naudoti sudėtingesnę techniką, žardinės bei joms analogiški statiniai nebestatomi.

Ūkiniai pastatai

durys

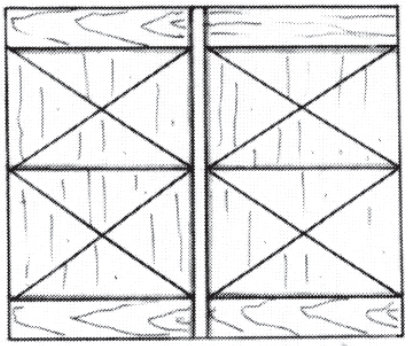

Klojimo Pryšginų k., Nemakščių vls., Raseinių aps.

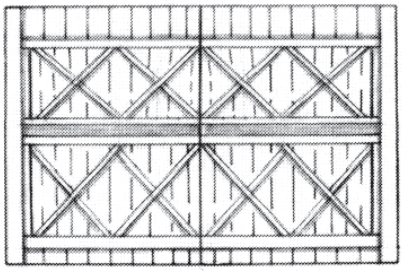

Klojimo Latakų k., Viduklės vls., Raseinių aps.

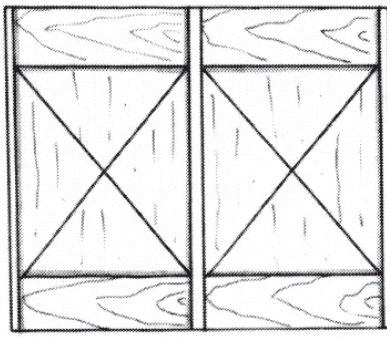

Tvarto Bružių k., Veiviržėnų vls., Kretingos aps.

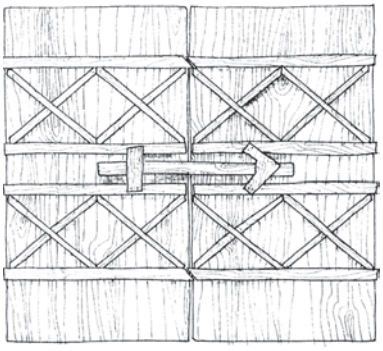

Daržinės, statytos XIX a. pab. durys Užbradumės k., Žemaičių Kalvarijos apyl., Plungės r. Sav. Jadvyga Lukauskienė.

Ūkinių trobesių - tvartų, daržinių, klojimų- durys yra platūs vartai vežimui įvažiuoti. Tokios durys beveik nepuošiamos. Jos konstruojamos iš stačių lentų ir standžiai surišamos įstrižiniais ryšiais. Įstrižiniais, o ne vien tik horizontaliais, kad durys nenusėstų, nepersimestų. Tie ryšiai daromi iš stiprių medžio juostų ir sukryžiuojami. Ir čia pasireiškia dailidės estetinis skonis: standumo ryšiai nesukalami bet kaip, o surikiuojami simetriškai.

Durų apkaustai yra geležiniai vyriai, varai, rankenos ir apyraktės. Talentingas kalvis palieka kitų vaizduotei atkurti jo įsivaizduotus gamtinius pavidalus (apkaustų puošyboje).

Visa kita yra gamtiniai pavidalai: gėlių ar šakelių siluetai, žirgų, paukščių ar žalčių galvutės.

Kaip medinėje puošyboje, taip ir geležiniuose apkaustuose dažnai aptinkame voliutas - dvigubos S - motyvus.

Žinomieji apkaustų pavyzdžiai yra padaryti iš plokščiai išplaktų geležies strypų. Kartais panaudojama stora skarda.

Pagaminti apkaustai prikalami vinimis prie medinių lentų, o spynos įleidžiamos į medį arba pritvirtinamos durų vidaus pusėje. Pačios kalvių darbo vinių galvutės pagyvina apkausto plokštumą.

Pagal J.Gimbutą

Mažoji architektūra koplytelės, kryžiai

Neatsiejama žemaitiškos sodybos dalis buvo įvairiausi mažosios architektūros statiniai – koplytstulpiai, skulptūros, koplytėlės, kryžiai, stogastulpiai. Jie pagyvindavo, pagražindavo sodybą ar jos prieigas, turėjo savo simboliką, iš kartos į kartą perduodamas statymo tradicijas ir papročius. Statydavo ne tik sodybose ar prie jų, bet ir miškuose, pakelėse, prie kryžkelių, upelių, gyvenvietėse, prie bažnyčių ar kapinėse.

Skulptūras kūrė savamoksliai kaimo dievdirbiai iki XX a. penkto dešimtmečio. Šventųjų skultūrėlės buvo dedamos daugiausia į lauko architektūros statinius: koplytėlėse, koplytstulpius, stogastulpius, tvirtinamos ant kryžių.

Žemaitijoje nuo seno vyravo koplytėlės, nors buvo statoma nemažai ir koplytstulpių bei kryžių.

Čia būdingos medinės koplytėlės, statytos ant žemės. Jos būdavo įvairaus plano (apvalios, keturkampės, kryžminės, su kolonėlėmis ir be jų pagrindiniame fasade) ir skirtingų stogo formų (kūginės, dvišlaitės, keturšlaitės, kryžminės), skyrėsi uždarumo laipsniu (atviros tik iš priekio arba iš trijų šonų, visai atviros), aukštų skaičiumi (vieno, dviejų) ir pamatų konstrukcija (pastatytos ant akmens, lauko akmenų arba plytų mūro, medinio rentinio).

Žemaitiškų koplytstulpių stiebo aukštis siekė 2-4 metrus, o koplytėlės viršuje būdavo įvairios konstrukcijos: atviros iš vienos arba keturių pusių, keturkampio ar daugiakampio plano, statmenomis arba nuožulniomis sienelėmis, jų stogeliai dvišlaičiai, kūginiai, piramidiniai, keturšlaičiai, lenkto profilio, kryžmiškai sujungti.

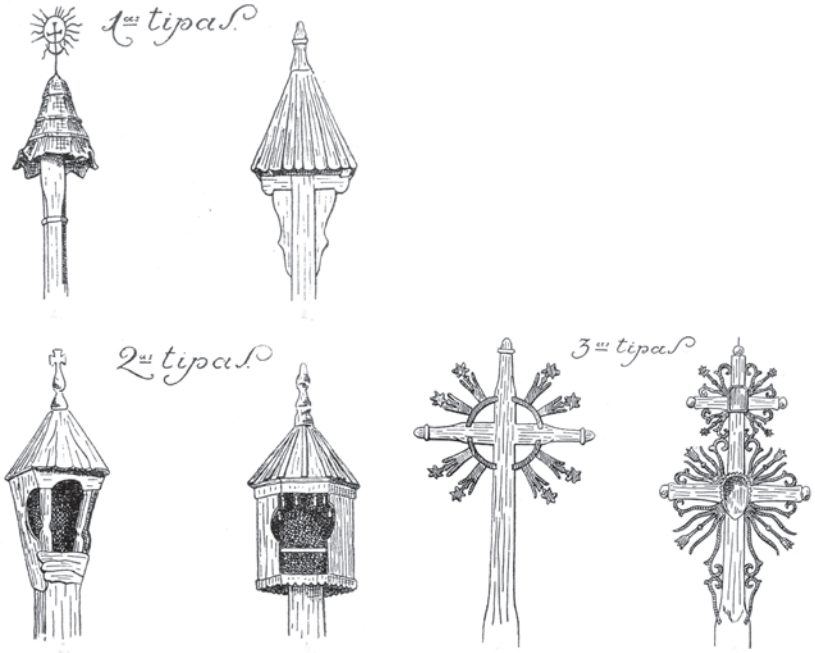

M.Breinšteino žemaičių kryžių tipizacija

Mažoji architektūra / koplytelės, kryžiai

Kryžiai – tai unikalūs statiniai su architektūros, skulptūros, kalvystės ar tapybos elementais.

Kiekvienas mažosios architektūros objektas buvo statomas tam tikromis progomis, kurių priežastys buvo įvairios: susijusios su asmens, šeimos gyvenimu ir ūkine veikla; su kaimo bendruomenės ar jos dalies pasaulietinių ir religinių sambūrių veikla; su atskirų tautos dalių ar visos tautos gyvenimo tarpsniais, ypač istorinių lūžių metais.

Kai kurios mažosios architektūros statymo tradicijos yra išlikusios ir iki mūsų dienų. Tačiau simbolika, reikšmės dažnai primirštos.

Puošnias fasadines kolonėles turi medines koplytėlės, statomos ant žemės daugiausia Žemaitijoje. Tokios koplytėlės yra lyg ir namukai šventųjų skulptūroms sustatyti, todėl ir jų puošyba labai panaši į gyvenamųjų trobesių.

Pagal J.Gimbutą

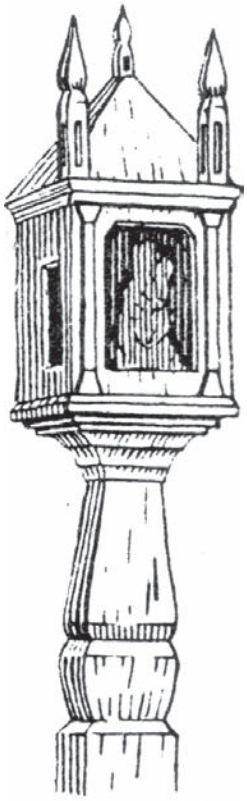

Mažoji architektūra

tvoros

Neatimamas senosios žemaičių sodybos architektūros elementas buvo pusgulstinės skaldytų rąstelių, žiogrinės, akmenų tvoros. Seniau, pasakojama, jos ribojo laukus, ganyklas arba vadinamuosius apluokus. Keliuose buvo daug vartų.

Pagal Č. Kudabą

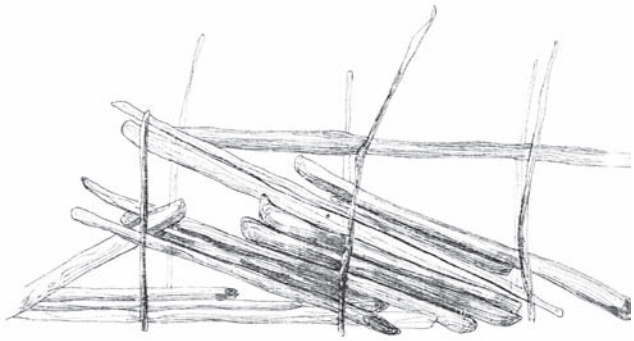

Jackaus Lapženčio sodybos tvora XX a. III deš. Paplatelių k., Alsėdžių apyl., Plungės r.

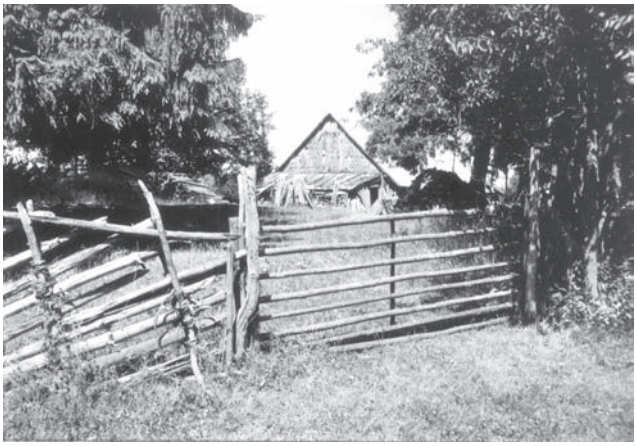

Jackaus Lapženčio sodybos vartai iš miško pusės (iš pietų) į kiemą prie tvarto Paplatelių k., Alsėdžių apyl., Plungės r. *A. Petrašiūno nuotr.*

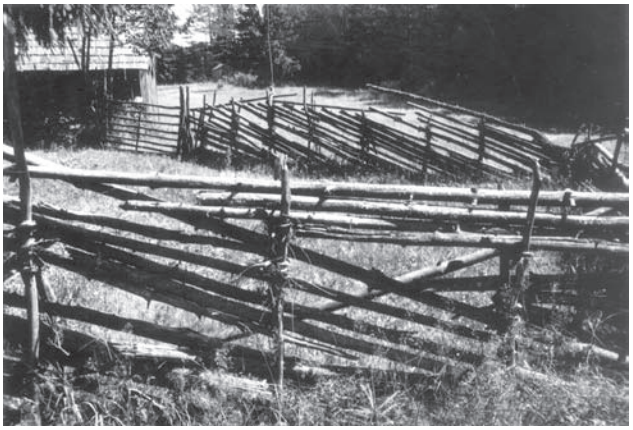

Jackaus Lapženčio sodybos tvora Paplatelių k., Alsėdžių apyl., Plungės r. *A. Petrašiūno nuotr.*

Jackaus Lapženčio sodybos tvoros ir vartai į pietų pusę Paplatelių k., Alsėdžių apyl., Plungės r. *A. Petrašiūno nuotr.*

Mažoji architektūra / tvoros

Mažoji architektūra / tvoros

vartai

Vartų paskirtis ir vieta keleriopa: įvažiuoti ar įeiti į sodybos kiemą, į kaimo gatvę, į kapinaites, o kartais ir į lauką ar ganyklą. Vartai būna platūs vienvėriai ir dvivėriai. Varteliai pėstiesiems būna greta vartų arba atskirai.

Mediniai varteliai ar vartai paprastai būna padaryti iš stačių lentelių ar lentjuosčių, dažnai trumpai vadinamų statinių, prikaltų prie dviejų gulsčių sijelių. Platesni vartai visada sutvirtinami įstrižiniais spyriais ar ryšiais. Puošmenys paprastesni negu trobesių elementų: apsiribojama statinių viršūnių profiliavimu. Jų formos būna geometrinės: rombai, skrituliai, simetriškos ar asimetriškos, o kartais ir sudėtingesnės smailės.

Virš vartų seniau dažnai būdavo antvartis - viršutinė vartų rėmo dalis, kuri jungia abi varčias.

Antvartis būna pakankamai iškeltas, kad galėtų ne tik žmogus įeiti, bet ir pakrautas vežimas įvažiuoti.

Seniau statydavo vartus su dvišlaičiu arba keturšlaičiu stogeliu iš lentelių. Tokių stogelių pakraščiai būdavo puošiami pjaustinių vėjalentėmis ar karnizais.

Dekoratyvūs varteliai ar vartai nėra vienintelė sodybos aptvėrimo puošmena. Kai kada šiek tiek papuoštos būna ir tvoros. Jų statinių viršūnės būna išdrožiamos, užbaigiamos lyg ir pumpurais.

Būdavo dekoruojami ir šulinių stogeliai.

Kita reta kiemo puošmena yra dekoruoti inkilai paukščiams ir balandinės.

Pagal J.Gimbutą

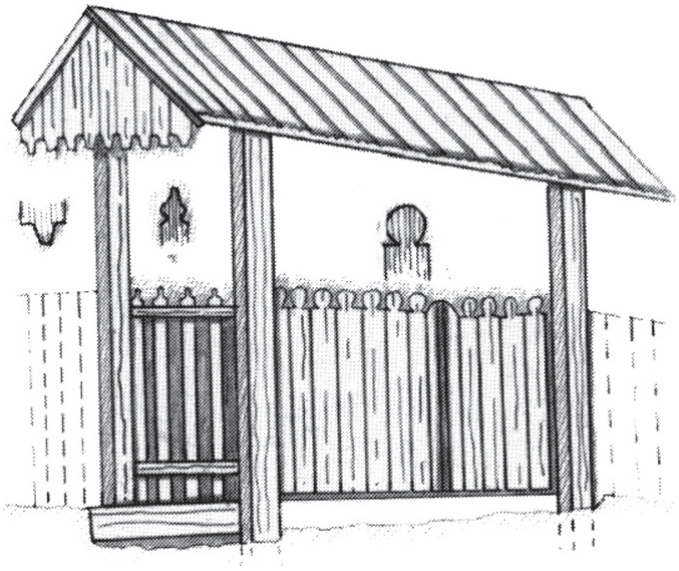

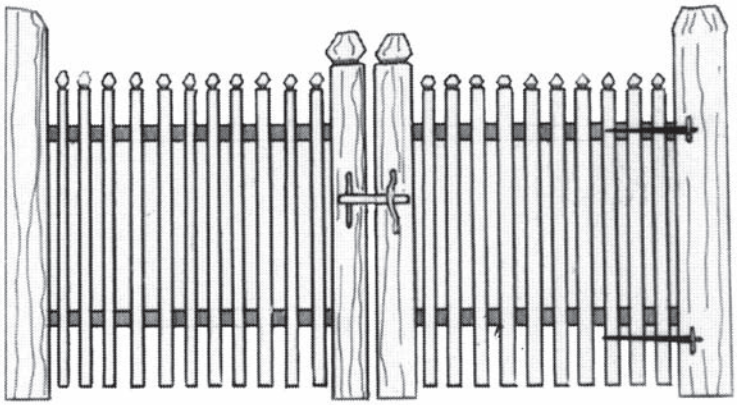

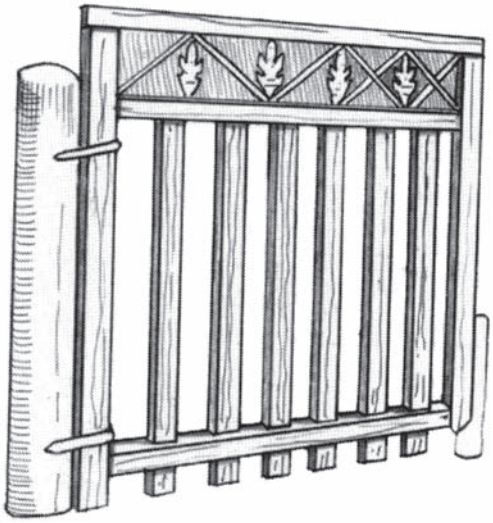

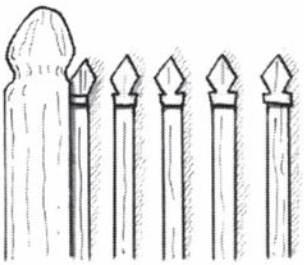

stoginės

Mažoji architektūra

puošyba

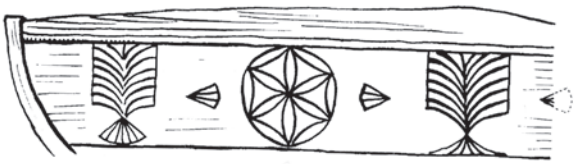

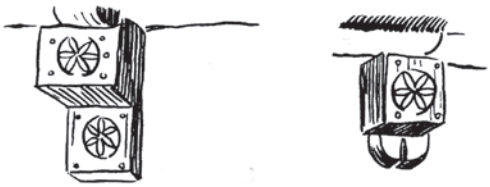

Lietuvos kaimo tradiciniai mediniai trobesiai seniau nebuvo dažomi. Tik kai kurie naujakuriai prieš Antrąjį pasaulinį karą nudažydavo sienas ištisai. Daugiau dažytų namų buvo miesteliuose ir vėliau industrinėje statyboje. Tačiau (polichromijos), daugiaspalviškumo nevengė ir senasis kaimas. Dažydavo duris, langų apvadus ir langines, vėjalentes, karnizus. Sienų kerčių lentiniai apmušalai dažniausiai būdavo dažomi, kartais dviem spalvomis. Dažydavo prieklėčių ir prieangių kolonas, tvoreles. Dažniausiai kartojasi spalvos: ochros gelsva, žalsva, šviesiai mėlyna ir, aišku, balta. Mažojoje Lietuvoje, ypač pajūrio ir pamario vasarvietėse, pastatų būta spalvingesnių. Stogų lėkiai ir vėjalentės dažyti žalsva, tamsiai ruda ir balta spalvomis.

Straipsniuose ar pokalbiuose apie lietuvių tautodailę keliamas klausimas, kas yra būdinga ir savita, o kas svetima, iš kur pasisavinta. Lyg ir mažiau reikšmės skiriama unikaliems, originaliems, kitur nematytiems puošmenims. Toks požiūris neturi pagrindo. Antai trobesiui papuošti kadaise vienas meistras galėjo sukurti savotišką antlangę. Patiko kaimynams, pamatė kitų kaimų meistrai, ėmė gaminti panašias antlanges - ir ilgai netrukus buvęs unikumas pasidarė plačiai žinomas, tipiškas tam tikrai apylinkei. Ar nebūna taip ir mūsų laikais? Kas vakar buvo unikumas, originali meistro ar architekto kūryba, rytoj galės plačiau paplisti, pasidaryti jau nebe originalus, o būdingas daiktas. Kaip ten bebūtų su ornamentų kilme, jų originalumu ar tipiškumu, iki mūsų laikų išlikusioje ir tebekuriamoje kaimo trobesių puošyboje glūdi didelis tautodailės turtas.

Pagal J.Gimbutą

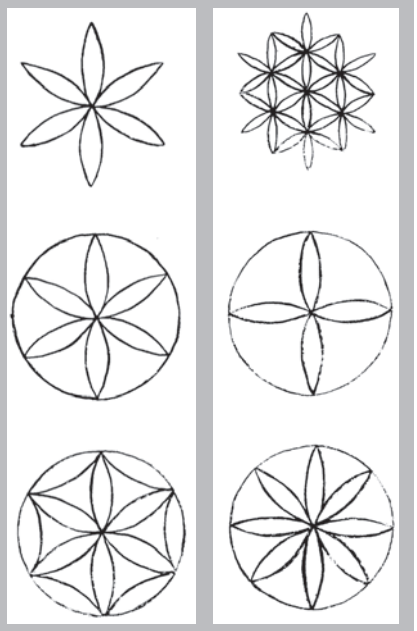

Želdiniai

Nemaža tradicinės logikos senosios žemaičių sodybos želdiniuose. Želdinių paprastai daug ir jie labai įvairūs. Vertinami seni medžiai. Želdiniai paprastai kaip ir pastatai čia susodinti nesimetriškai, nevienodai. Todėl jie sodybai suteikia daugiau įvairumo, nuotaikos. Prie sodybos, be sodo, dažnai matome įvairiamedį miškelį - birštvietę. Kilnieji lapuočių medžiai sodyboje užima prideramą vietą. Gerajame kieme visada garbingoje vietoje rasime liepą. Pagal žemaičių mitologinių teiginių nuotrupas liepa yra gerumo (gerųjų dvasių) medis. Jis mėgstamas dėl kilnaus kvapo, žiedų gydomųjų galių. Tą medį dar labiau sukilnina žydėjimo metu bitės. Geru medžiu laikomas klevas. Jis dažnai auga namo gale, kitur - ir prie kūdros. Iš jo leidžiama sula. Ąžuolas ypač gerbtas. Jis neretai augdavo atskirai, priešakinėje arba kad ir nuošalioje, bet iškilmingoje sodybos vietoje. Neretai jame būdavo koplytėlė. Topolių vieta - viduryje, tarp kiemų. Jų aukštos viršūnės perkūnsargį atstodavo. Tarp svirno ir apynojų rasdavosi šermukšnių. Šermukšnis buvo laikomas magišku, atseit turėjęs galios nuo piktų dvasių apsaugoti sodybą. Žardienos pakraščiuose - beržai, kuriuose kartais įsikurdavo gandrai.

Senoje žemaičių sodyboje beveik nebūdavo eglių. Nebuvo ir pušies (Žemaitijoje jų iš viso maža), nebuvo taip pat ir drebulių. Tiems medžiams primetamos lyg ir silpnumo savybės.

Šiandien, tiesa, pasitaiko ir gana neretai eglę pamatyti pasodybyje. Iš dvarų, nuo šventorių pamažu į sodybas tarp medžių įsimaišė kaštonų, kitų egzotų.

Palei tvoras ir ypač kelius Žemaičiuose labai būdingas rutulinis gluosnis. Tai puošnus palaukių medis, puošiantis Žemaitijos kraštovaizdį.

Sodybų vaizdas skyrėsi. Silpnesnių ūkių sodybos buvo mažesnės, neturėjo pridėtinių pastatų, ne toks prabangus buvo jų išdėstymas, skurdesni želdiniai.

Pagal Č.Kudabą

Kriterijai šiandienai

Ko mes tikimės iš pateiktos istorinės-etnografinės medžiagos analizės? Ko mes siekiame šiuo leidiniu? Ar supras mus, besiruošiantys statyboms Žemaitijos nacionaliniame parke?

Mes nesiekiame, kad statytojas imtų statyti XVIII - XIX a. statinių kopijas, aklai kartotų senąsias formas ar detales.

Suprantame, kad nūdiena diktuoja savo sąlygas. Šiuolaikiniam žmogui reikia kitokio gyvenimo. O statybinių medžiagų įvairovė ir gausa kelia statytojams dar sunkesnių užduočių – kaip jas pritaikyti, kad išlaikytumėme statinių tradiciškumą. Juolab, kad naujosios medžiagos dažnai būna žymiai pigesnės už tradicines, patikrintas mūsų senolių (bet tikrai ne visuomet geresnės, ekologiškesnės).

Tačiau mes siekiame, kad statytojas (ar projektuotojas) suprastų, kuo šio krašto statiniai skiriasi nuo kitų.

Kiekviena nauja statyba ar plėtra turi ne mažinti, o kelti dabartinę Žemaitijos nacionalinio parko vertę, taisanti tai, kas per sovietmetį buvo nuskurdinta, suniveliuota arba visai sugriauta. Nauji projektai turėtų būti įkvėpti praeities ir savo išraiška nesąmoningai pakartoti pagrindinius mūsų prosenelių darbo principus, išplėtotus per šimtmečius. Čia stengiamės apibrėžti Parko statybų tradicijos esmę, kriterijus šiandienai, pagal kuriuos dabartiniai architektai ir statytojai projektuos ateities paveldą.

Santūrumas

Tai pagrindinė gero projekto Parke ypatybė. Ar tai būtų statinių tūriai ir formos, ar detalės – viskas rodo mūsų protėvius nesiekus bereikalingo efekto ar novatoriškumo. Projektuojant buvo remiamasi bendrąja abėcėle ir disciplina.

Šiuolaikiniai projektuotojai labai lengvai susižavi įmantrybėmis ir įdeda begales pastangų, norėdami sublizgėti savo originalumu. Todėl dažnai praranda saiką ir „nuslysta paviršiumi“. Paprastumas visuomet turi dominuoti. Tai ir patrauklu, ir ūkiška (ekonomiška).

Tinkama funkcionalumo išraiška

Gerame projekte visuomet bet kuris turi lengvai atpažinti pastatų funkcinę paskirtį – kas tai per pastatas ir kam jis bus naudojamas. Pavyzdžiui, lankytojas, atsidūręs prie karčiamos durų, turi aiškiai pajusti, kad yra laukiamas svečias viduje. Pagalbiniai (ūkiniai) pastatai niekuomet neturi dominuoti.

Taisyklės

Senosios klasikinės simetrijos ir balanso taisyklės visuomet padeda projektuotojui teisingai pasirinkti projekto struktūrą. Nemažai pastatų Parko teritorijoje, ypač senesnėse gyvenvietėse

atspindi užstatymo dėsningumus. Kartais juos sunku įžvelgti, nes tai padaryta ne su dekoratyviu tikslumu, o su nuojauta. Todėl dažnai istorinės pastatų grupės malonina akį savo vaizdinga „netvarka“, o tai išgauti dirbtinai dažniausiai neįmanoma. Tai padiktuoja pati vietovė, jos reljefas, želdiniai, o dažnai – ir funkcinis patogumas.

Statinių struktūros vientisumas

Tradicinės statybinės medžiagos populiarumą dažniausiai lėmė ekonominiai motyvai – pigumas, funkcionalumas, patogumas, tvirtumas ir pan. Nuo seno mūsų krašte tokia medžiaga buvo mediena. Ji lengvai paruošiama, nesunkiai apdirbama, palyginti pigi ir tvirta. Iš jos surėsti būstai pakankamai gerai laikydavo šilumą, buvo smagūs gyventi, ekologiški. Molinės plytos bei akmuo statybai taip pat buvo naudojama, bet žymiai mažiau dėl brangesnio ir sudėtingesnio apdirbimo ir statybos technologijos.

Struktūriniai tradicinių pastatų elementai: rąstinės ar plytinės sienos, „išmargintos“ langų ir durų angomis, – turėjo išlaikyti perdengimus ir stogo konstrukciją. Šios sistemos limituojančiu faktoriumi buvo medienos fizinės-mechaninės savybės ir stalystės galimybės. Tai iš dalies sąlygodavo ir angų dydžius, statinių plotį ir t.t.

Šiandienos galimybės naudojant plieno ir metalo gaminius, gelžbetonį, sluoksniuotą medieną sudaro galimybes kurti naujus struktūrinius junginius. Tai šiandien padeda išvengti susidariusių nepatogumų, kurie buvo nulemti to meto galimybių, bet ir kūrybiškai „apvilkti“ naujas konstrukcijas „senoviškais apdarais“, suteikiant joms jaukumo ir paprastumo.

Puošybos (detalių) darna

Čia turima omenyje, kad puošyba tai ne tik įvairūs ornamentai ar dekoracijos. Tai - labai kruopščiai parinkti ir sudėlioti statinių komponentai (detalės), kurie suteikia pastatui reikiamą, būdingą nuotaiką. Žemaičiai gana nuosaikiai naudojo puošybą, tačiau ji daili, neperkrauta ir kukli.

Dabartiniams statytojų (projektuotojų) užduotis gana sunki dėl didžiulio spektro pasirinkimo galimybės – ir medžiagų, ir komponentų, ir konstrukcijų. Dažnai tai gali palengvinti savanoriškas ir atsargus šių galimybių limitavimas, ypač medžiagų pasirinkimo prasme. Tai padeda lengviau rasti tinkamą derinį puošiant pastatus.

Pastaraisiais metais pastatų puošybos dažniausiai iš viso atsisakoma, motyvuojant lėšų ir laiko stygiumi. Tuo tarpu pažvelgus į senesnės statybos kuklius pastatus, statytus ir neturtingo žmogaus, visuomet rasime puošybos likučių –

ornamentuotų vėjalenčių, lėkių, langinių ar durų, ornamentinio pastatų apkalimo, dailiai nukaldintų metalinių detalių ir panašiai.

Komponavimas, integracija

Nauji ar rekonstruoti pastatai neturėtų kraštovaizdyje išsišokti. Tai svarbi taisyklė, reikalaujanti subtilaus jautrumo ir nuojautos, siekiant harmonijos su kaimyniniais pastatais ir kraštovaizdžiu. Į ką būtina atkreipti dėmesį:

a) Padėtis, vieta

Kaip pastatas įsikomponuoja į kraštovaizdžio struktūrą – jo vieta, orientacija. Ar jo atsiradimas netrukdys kaimynams, ar nesuardys esamos erdvinės kokybės.

b) Tūris, dydis

Sudėtos kartu skirtingos pastato dalys ar atskiri pastatai turi sudaryti vizualiai subalansuotą hierarchinę kompoziciją, atspindėti jo pagrindinę funkciją.

c) Proporcijos

Labai svarbios savybės, apibrėžiant santykį tarp visumos ir dalies ar vieno su kitu, tarp tūrių (pilnumos) ir tuštumų ar elementų išdėstymo. Proporcijų teorijos, paremtos matematiniais skaičiavimais, yra įrodytos šimtmečių – kas skvarbioms daugelio žmonių akims yra gražu, harmoninga ir subalansuota.

d) Ritmas

Tai konstrukcijos elementų, atkartojančių kitus vienodais intervalais, įrengimas.

e) Simetrija

Konstrukcijos elementų, esančių priešingose skiriančiosios menamos linijos arba centro pusėse, veidrodiškas tapatumas

Pastarosios savybės naudojamos ilgiems fasadams paįvairinti, skaidyti.

f) Medžiagos ir spalvos

Medžiagų ir spalvų pasirinkimo galimybės nepalyginamai platesnės negu mūsų protėvių. Išlaikant jų tradicijas ir siekiant integruoti dabartinius pastatus, mes privalome apriboti naudojamų medžiagų kiekį. Jos turi gerai derėti prie esamų statinių naudotų medžiagų ir nerėžti akies.

Tačiau tai neturėtų trukdyti pasirinkto akcento pabrėžimui.

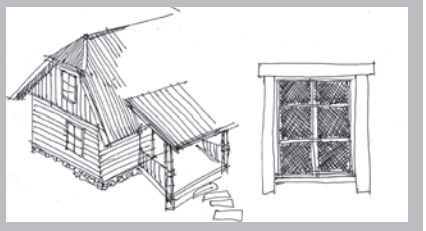

g) Kraštovaizdis ir statinių išorė

Kruopščiai apmąstytas pastatų įkomponavimas į kraštovaizdį nebūtinai reiškia detalų planavimą arba taisyklę, kad tvarkingas (sutvarkytas) kraštovaizdis labiau tinkamas miestų parkams. Pavyzdžiui, būtina atkreipti dėmesį, kaip būsima sodyba ar atskiri pastatai atrodys konkrečioje vietoje, kaip jie turi būti sukomponuoti tarpusavyje, kokie reikalingi želdiniai ir kaip jie išdėstyti. Šiuo atveju atskiros detalės ne tokios svarbios, kaip vaizdo visuma. Detalesnio planavimo reikalauja miestelių ar gyvenviečių tvarkymas. Detaliau ir atsakingiau turi būti projektuojami gyvenviečių pakraščiai (ribos) arba priekiniai fasadai, teritorijos prie kelių (gatvių), žaliųjų atvirų plotų. Planuojant kraštovaizdžio elementus, atkreiptinas dėmesys į želdinius, kurie yra įtakojami laiko faktoriaus: galbūt, kol medžiai užaugs, reikalingos papildomos trumpalaikės priemonės planuotam kraštovaizdžiui sukurti.

Naujovės

Priešingai visuotiniam suvokimui, architektų vaizduotė pirmiausia turėtų būti sutelkta ne į labai neįprastų formų pastatų kūrimą, o į suvokimą (supratimą), ko naudotojas tikisi, kokie jo poreikiai ir kaip visa tai suderinti su vieta, kur pastatai stovės.

Vykstantys pokyčiai ekonomikoje, įstatyminėje bazėje, madoje pateikia naujas formas ir keičia statybinių medžiagų populiarumą. Tai sąlygoja ir nauji pigesni statybos būdai.

Naujovių Parko direkcija neatmeta beatodairiškai. Žemaitijos nacionalinio parko reglamentai nebus amžinai pastovūs. Tačiau naujos statybinės ir apdailos medžiagos turi būti kruopščiai parenkamos, atsižvelgiant į tai, kaip jos derės prie paveldėto kraštovaizdžio bei statinių, kuriuos stengiamės išsaugoti kuo mažiau pakitusius. Todėl jas pirmiausia reikėtų išbandyti ne saugomose teritorijose.

Projektų derinimo eiliškumas

Sumaniusiam rekonstruoti ar statyi Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje, savo darbus reiktų planuoti tokia seka:

1. Žemaitijos nacionalinio parko direkcijoje:

konsultacijos;

eskizų, sprendinių derinimas.

2. Plungės (Skuodo) rajono savivaldybėje:

pateikiamas prašymas projektavimo sąlygoms kartu su nuosavybės dokumentais;

(savivaldybė surenka projektavimo sąlygas ir išduoda projektavimo sąlygų sąvadą).

3. Pasirenkamas projektuotojas ir vykdomas projektavimas pagal išduotas sąlygas.

4. Baigtas projektas pateikiamas Plungės (Skuodo) rajono savivaldybės statybų derinimo komisijai.

5. Suderinus projektą, statytojas užpildo prašymą statybos leidimui.

6. Savivaldybei išdavus leidimą, galima pradėti statybos darbus.

Statiniai Žemaitijos nacionalinio parko teritorijoje projektuojami remiantis Statybos įstatymu (Žin., 2001, Nr. 101-3597 (2001-11-30), Statybos reglamentais (STR) bei šiais teisės aktais:

1. 1992 m. sausio 21 d. LR Aplinkos apsaugos įstatymas Nr.I-2223 (Žin., 1992, Nr.5-75).

2. 2001 m. gruodžio 4 d. LR Saugomų teritorijų įstatymas Nr.IX-628 (Žin., 1993, Nr.63-1188; 2001, Nr.108-3902).

3. 1997 m. balandžio 28 d. LR Vyriausybės nutarimas Nr.415 „Dėl Žemaitijos nacionalinio parko planavimo schemos“ (Žin., 1997, Nr.38-941).

4. 2002 m. rugpjūčio 10 d. LR Aplinkos ministro įsakymas Nr.440 **„Dėl Žemaitijos nacionalinio parko apsaugos reglamento patvirtinimo“** (Žin., 2002, Nr.87-3756).

5. 1992 m. gegužės 12 d. LR Vyriausybės nutarimas NR.343 „Dėl specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų patvirtinimo“ (aktuali redakcija – 343/2005-03-14) (Žin., 1992, Nr.22—652).

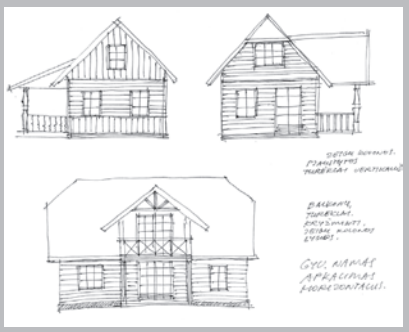

Projektų derinimo eiliškumas

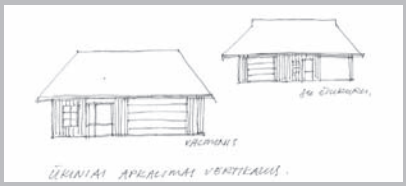

6. 2000 m. rugpjūčio 2 d. LR Aplinkos ministro įsakymas Nr.329 „Dėl organizacinio tvarkomojo statybos techninio reglamento STR 1.05.05:2000 „Statinio projekto aplinkos apsaugos dalies sudėtis“ patvirtinimo ir organizacinio tvarkomojo statybos techninio reglamento STR 1.05.02:1997 „Statinio projekto sudėtis“ dalinio pakeitimo (Žin., 2000, Nr.67-2031; 2000, Nr.71 Atitaisymas).

7. 2001 m. gegužės 18 d. LR Aplinkos ministro įsakymas Nr.274 „Dėl saugomų želdinių, augančių ne miško žemėje, apsaugos, priežiūros, tvarkymo ir nuostatų juos sunaikinus ar sužalojus atlyginimo tvarkos patvirtinimo“ (Žin., 2001, Nr.45-1603).

Architektūriniai sprendiniai, pasiūlymai Žemaitijos nacionaliniame parke

Gyvenamieji pastatai projektuojami vieno aukšto dvišlaičiais (keturšlaičiais) stogais. Pastato dalys: įėjimų stogeliai, terasų stogeliai, švieslangiai — šlaitiniai.

Pastatų dalys:
Variantas — **vienšlaičiai stogeliai**: virš įėjimo, terasų stogeliai, stoglangiai.

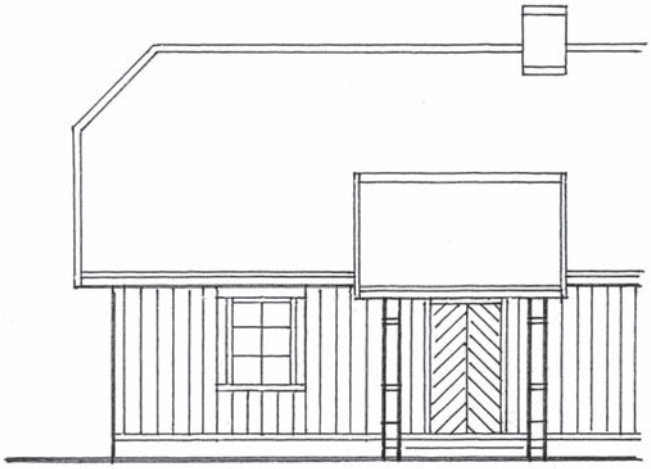

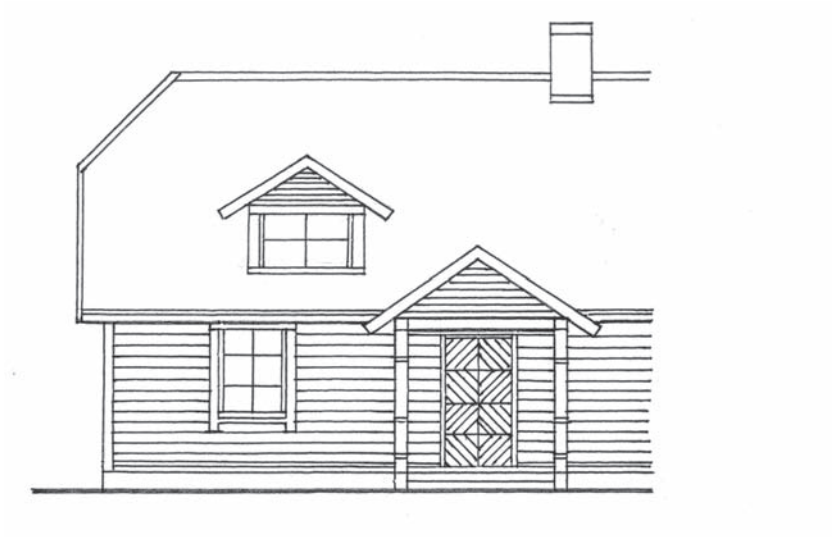

Pastatų dalys:

Variantas — **dvišlaičiai stogeliai**: virš įėjimo, terasų, stoglangiai.

Negalima dvišlaičius stogelius, vienšlaičius stogelius naudoti kartu viename pastate.

Sienų apdaila — apdailos lentelės: horizontalus ir vertikalus (dažniausiai su antpieriais) apkalimas, pastogės skydai — dažniausiai vertikalus.

Apkalimų, karnyzų, vėjalenčių ornamentai, raštai pasirenkami pagal senosios statybos ornamentiką.

Langų plokštumos sudalinamos į 2, 3, 4, 6 (ar daugiau) dalis — pagal lango dydį. Nedalinami tik labai maži langeliai (pavyzdžiui 0,4 x 0,4 m).

Durys — durų raštą, apdailą siūloma rinktis pagal senosios statybos durų raštus.

Pastatai iš pusapvalių (apvalių, apipjautų) rąstų.

Galima naudoti ir neapkaltus fasadus.

Nenaudojami tekinti rąstai.

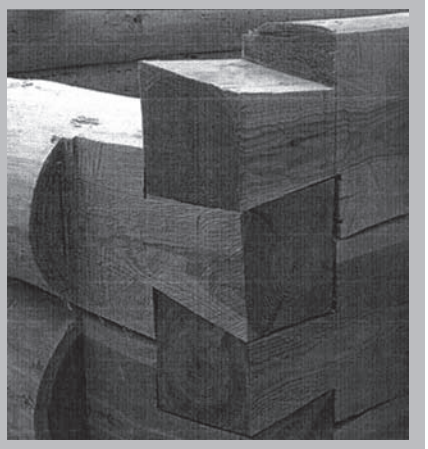

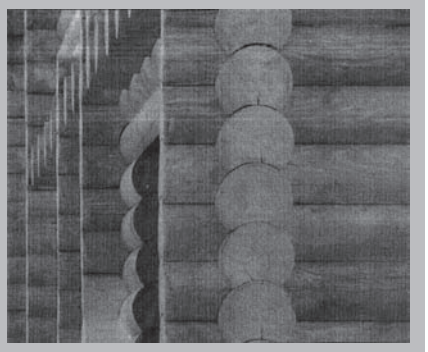

Rekonstruota sodyba Medsėdžių kaime.

Naujai pastatyta sodyba Plateliuose.

Rekonstruota sodyba Plokščių kaime.

Rekonstruojama sodyba Visvainių kaime.

Naujai pastatyta sodyba Beržore.

Rekonstruota sodyba Likšų kaime.

Ūkinis pastatas Beržore.

Pirtis rekonstruotoje sodyboje Grigaičių kaime.

Pirtis rekonstruotoje sodyboje Paplatelės kaime.

Gonkelės rekonstruotame pastate Beržore.

Rekonstruojamas gyvenamas namas (istorinis dvarelis) Šarnelės kaime.

Rekonstruota sodyba Paplatelės kaime.

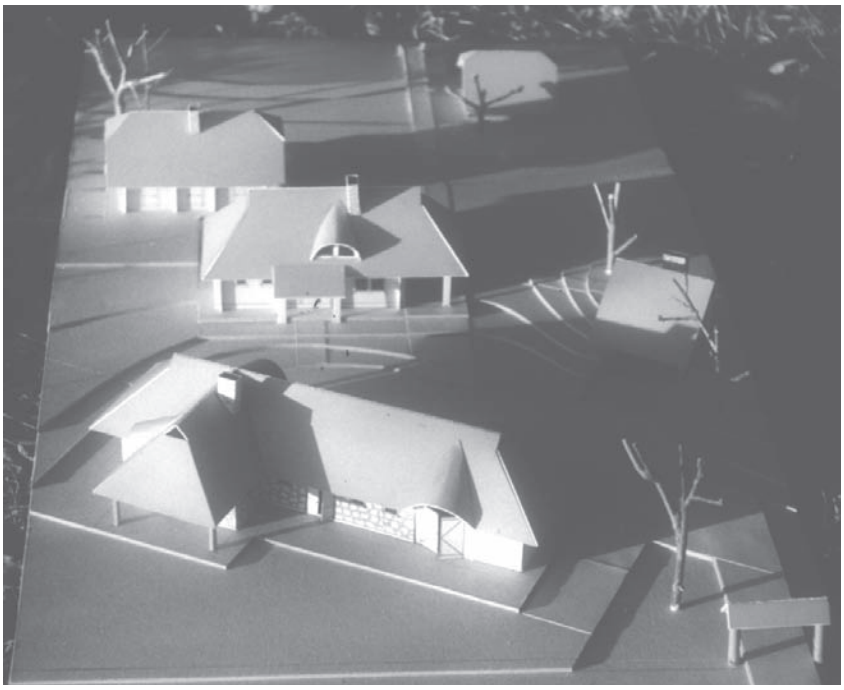

Sodybos rekonstrukcijos projekto maketas

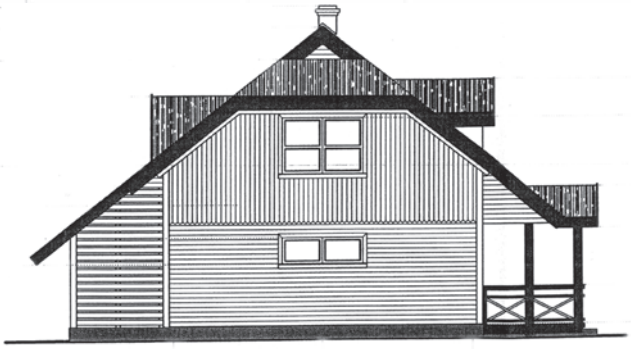

Ūkinio pastato projektas
(„Katedra“)

Gyvenamojo pastato projektas
(ŽNP ūkinėje zonoje)
(Architektas A. Mockus)

Kiemo įrenginiai, mažoji architektūra

Pavėsinės, suoleliai, šuliniai, sklepai, vartai, skulptūros, koplytėlės.

Kiemo įrenginiai, mažoji architektūra

Kiemo įrenginiai, mažoji architektūra

Pastatų spalviniai sprendimai

dažytos plokštumos

stogai

sienos, skydai

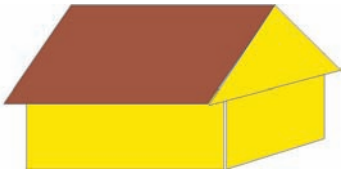

stogai

sienos, skydai

dalis sienų, skydai

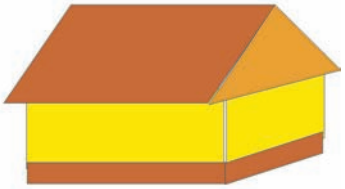

stogai

sienos, skydai

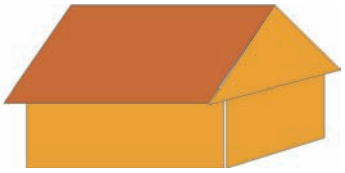

stogai

sienos, skydai

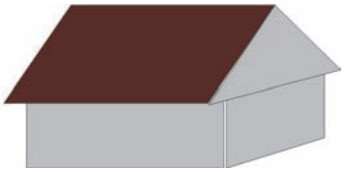

stogai

sienos, skydai

natūralių medžiagų (nendrės, medis) plokštumos

stogai

sienos, skydai

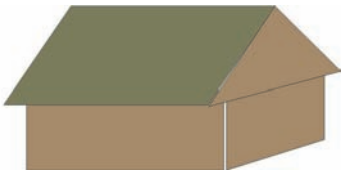

Statinių detalių (langai, durys, puošybos elementai ir pan.) spalviniai sprendimai derinami projektavimo metu
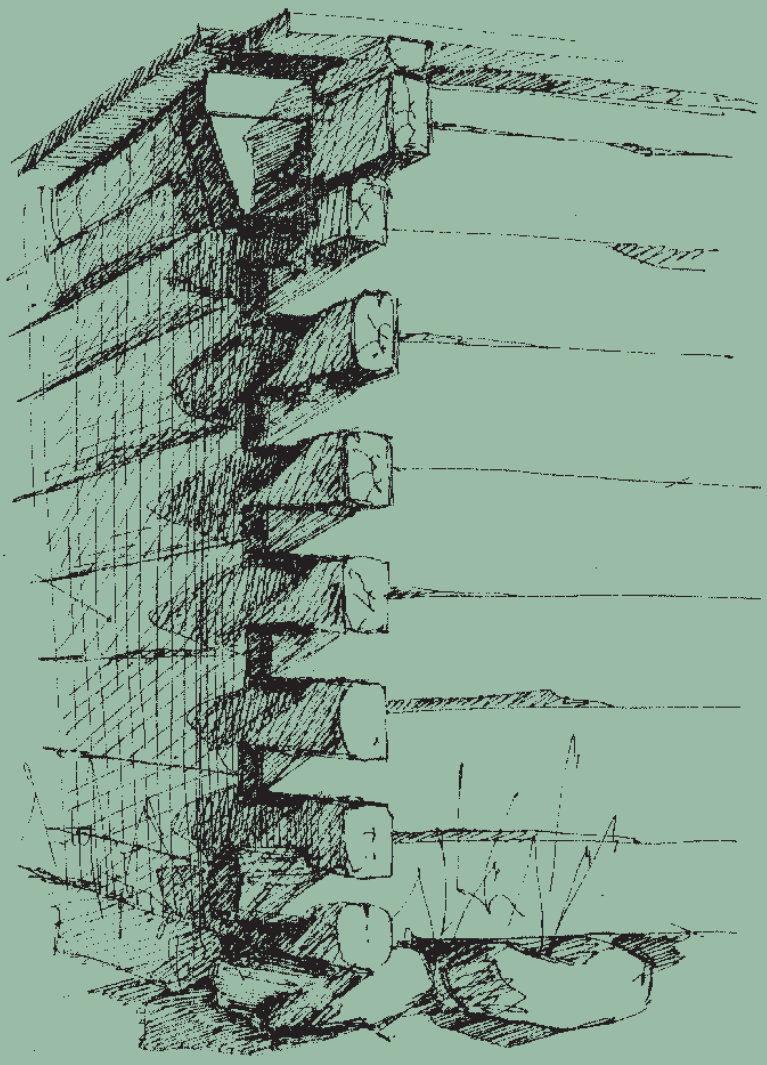
www.zemaitijosnp.lt